SCHÜCK

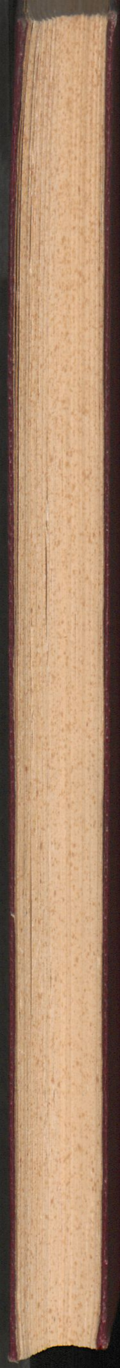
UR

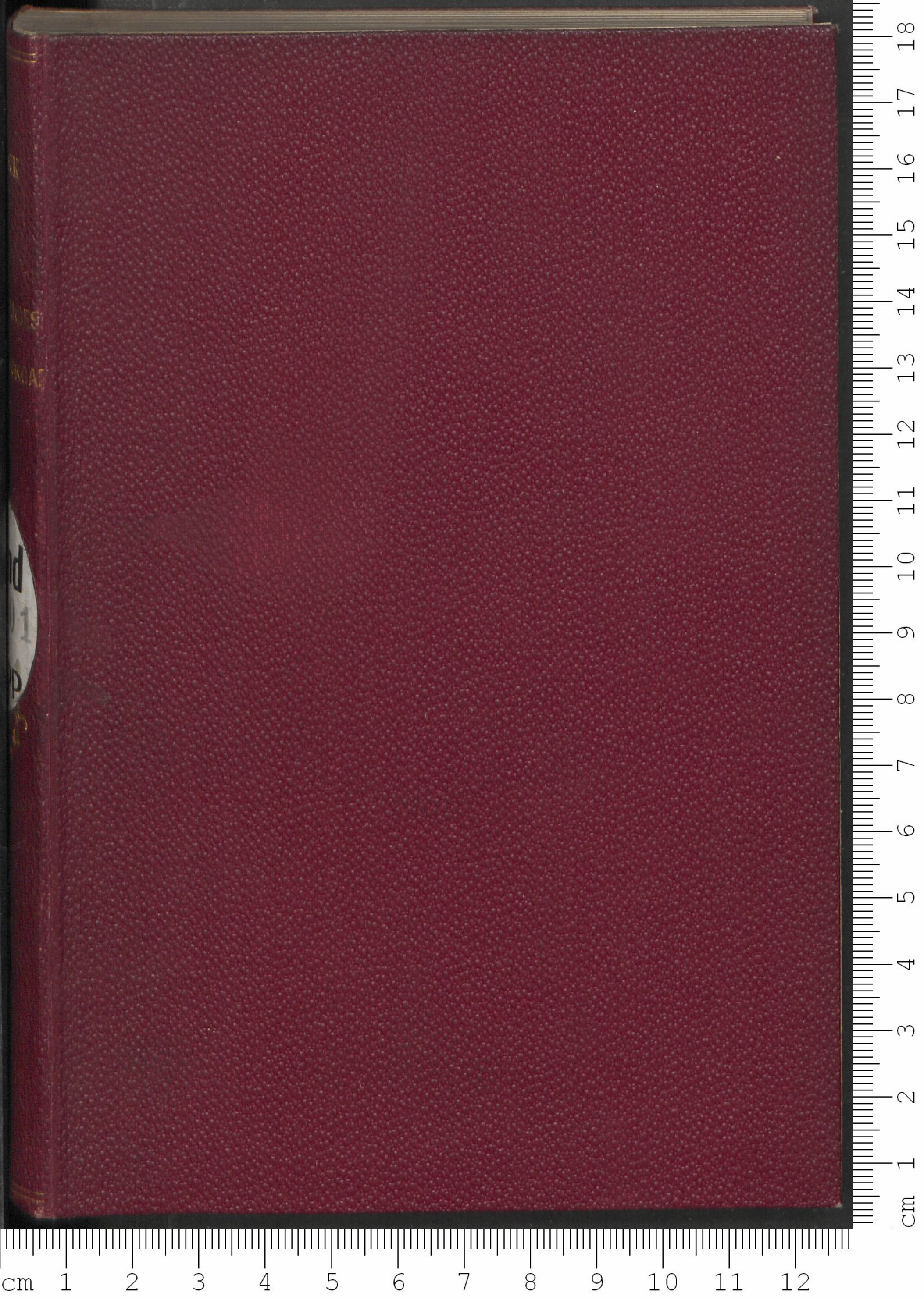
EN RESANDES

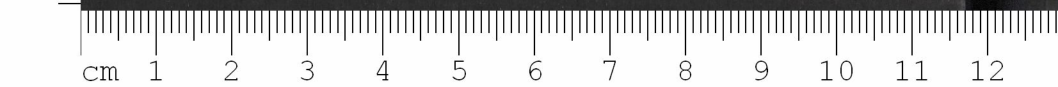
ANTECKNINGAR

2

cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

BIBLIOTHEQUE
SAINTE
GENEVIEVE

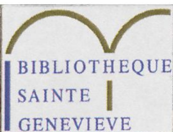
HENRIK SCHÜCK

UR EN RESANDES ANTECKNINGAR

ANDRA SERIEN

UR

EN RESANDES ANTECKNINGAR

AF

HENRIK SCHÜCK

ANDRA SERIEN.

MED ILLUSTRATIONER

STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

STOCKHOLM 1907.
KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.

ROMERSKA STRÖFTÅG

Inledning.

I år (1902) är det aderton år sedan jag första gången besökte Rom, och hvarje gång jag upprepat denna färd har staden, åtminstone i något afseende, förändrat utseende. För den, som nu en gång har smak för det gamla, är det pågående moderniseringsarbetet ej synnerligen tilltalande, och mången, som minnes det forna, smutsiga, trånga, men pittoreska Rom, återser nästan med förtviflan det nya Italiens hufvudstad. Hvarje nytt besök underrättar honom om nya förluster. Den gamla Ghetton har skattat åt förgängelsen, och inom kort skola väldiga hyreskaserner samt raka, banala gator träda i stället för det forna, originella judekvarteret; den pittoreska huskomplexen bakom Piazza Venezia håller på att rifvas för att lämna utsikten fri till det nya jättemonumentet öfver Vittorio Emanuele, hvilket nu bygges på en plats, som fordom intogs af Ara Cœlis klostergård; de öppna fälten bredvid S. Angelo äro förvandlade till en ny stadsdel med i hast uppvräkta hus, hvilka visserligen

äro så illa bygda, att de någon gång ramla af sig själfva, men hvilka dock tyvärr stundom äro så solida, att de värkligen hålla hop och stå kvar; delar af Esquilinus och Quirinalis, hvilka på påfvetiden upptogos af vin- och kålgårdar, äro nu bebygda med en elegans, som erinrar om Vasastadens; Villa Ludovisi, har försvunnit; Tibern, hvilken förut flöt fram mellan en rad af ålderdomliga hus, som badade sina fötter i floden och åt den lånade något af söderns fantastiska färgprakt — denna flodernas fader strömmar nu, grå och ful, fram mellan ett par stela och ledsamma stenkajer, och på ett par ställen resa sig dessa hemskt moderna järnbroar, som i denna omgifning passa ungefär lika bra som ett tyskt oljetryck bland Palazzo Pitti's dukar.

Men då vi främlingar klandra de moderna italienarnes vandalism, glömma vi alltför ofta, att Rom icke är en stad, som blott är till för oss främlingar; i främsta rummet är den dock afsedd för italienarne själfva, som äga rätt att inrätta den efter sina behof och sin smak. En stad, som gör anspråk på att räknas till de lefvandes antal, kan dock icke förblifva ett fornsaksmuseum, och det gamla måste ständigt vika för det nya. Ända från Romulus' dagar intill vår tid har det i den eviga staden pågått ett nästan oafbrutet förstörelsearbete, genom hvilket det gamla offrats för det nya, konungatidens Rom för republikens, republikens för kejsartidens o. s. v., och vi hafva knapt rätt att förebrå 1900-talets romare, att de ej vilja bo i hus, som kanske bygts på 1300-talet, utan föredraga en bo-

stad, som visserligen är mindre pittoresk, men mera bekväm.

I en mängd fall måste man också lämna den afgörande domen åt hälsovårdsnämden, och inför denna måste t. ex. Ghetton ohjälpligt fällas, ty så tilltalande denna stadsdel än tedde sig för synsinnet, så fruktansvärd var den för luktsinnet, och jag tror knappast, att någon, som nu beklagar dess undergång, själf skulle hafva vågat bo där.

I själfva värket hafva vi, i våra dagar, svårt att föreställa oss den föregående tidens bostadselände. Under långa århundraden bodde Roms fattigare befolkning i ruiner, nästan som vilda djur och de anekdoter, som bevarats härom, äro ofta hårresande. Så t. ex. berättar arkitekten Antonio Uggeri i en anteckning från 1790: »Jag var vid den tiden sysselsatt med att rätta några mått, som jag vid föregående tillfällen tagit af Colosseum. Jag kom dit en kväll, en timme före solnedgången, klättrade upp, icke utan fara, i det jag begagnade mig af murens ojämnheter, och på min väg till de öfre gallerierna kom jag slutligen in i hufvudkorridoren. Jag hade knapt gått hundra steg, då plötsligt en karl sprang fram mot mig från ett hörn — en lång, fullkomligt naken karl, svart i ansiktet, skäggig och ytterst motbjudande att se på. Han grep mig i rocken, skakade mig häftigt, frågade hvem jag var, hvad jag hade där att göra och flera dylika frågor. Jag svarade darrande, att jag var arkitekt, och för att bestyrka detta samt bevisa syftet med min expedition visade jag fram mitt måttband och min kompass. Samtidigt hörde jag strax

bredvid en annan, mera mild stämma, som bad honom lämna mig i fred, och då jag gått ett par steg framåt, upptäckte jag under ett trapphvalf återstoden af sällskapet. Det bestod af ytterligare två karlar och en kvinna (hvars mellankomst jag sannolikt hade att tacka för mitt lif), alla tre fullkomligt nakna, väl med anledning af den varma årstiden. En af karlarne stod, en annan var sysselsatt med att koka något längre bort i gången. Den stackars kvinnan kröp ihop för att så godt hon kunde dölja sin nakenhet».

Är icke detta som en historia från vildmarken! Och man må icke tro, att dylika bostäder blott tillhöra forntiden. Lanciani anför några ur sin egen erfarenhet: »När den nya Via Claudia — berättar han — 1874 först öppnades mellan Colosseum och Navicella, råkade jag på en hel familj, som slagit upp sina bopålar i en underjordisk gång, trettiosex fot under nivån för Claudius tempel. Gången var blott sex fot bred och några få famnar lång med obetydlig tillgång på luft och ljus. En af familjen låg död på litet halm; de andra bådo och gräto kring kroppen. När jag 1877 var sysselsatt med att restaurera de s. k. Marius' troféer på Piazza Vittorio Emanuele, påträffade jag likaledes en familj, som under år hade lefvat i en af den gamla aqueductens uttorkade kanaler.»

Med sådana bostadsförhållanden för ögonen kan man svårligen bryta stafven öfver den moderna tidens fula hyreskaserner. Den fattige romaren får där dock en bostad, som är värdig ett mänskligt väsen.

De nya kajerna hafva också varit af behofvet påkallade för att hindra de förut så talrika öfversvämningarna. Ur den synpunkten torde ingen europeisk flod vara så nyckfull som Tibern, och man har exempel på, att vattenmassorna ökats ända till fjorton gånger sin vanliga volym. Det var 1598 under Clemens VIII:s regering. Vattnet, som vid Ripettan vanligen har en höjd af 6,70 meter, steg då till 19,56 m. och öfversvämmade hela Campo Marzio. Vid Corson stod vattnet 4,56 meter högt, vid Panteon 6,58 och på Piazza di Spagna rodde man i båt; husen spolades bort och öfver 1,500 personer drunknade.

Listan på dessa öfversvämningar sträcker sig för öfrigt långt in i den grå forntiden, och den moderna kajbyggnaden är icke den första. Redan Julius Cæsar, i allt så framsynt, väckte förslag därom, och under den första kejsartiden utfördes detta storvärk. Man måste gifva Lanciani rätt däri, att det hade varit äfven till en estetisk fördel, om man i våra dagar återgått till det antika systemet. Nu arbetar sig floden trögt fram mellan ett par höga kajmurar, som vid foten äro 100 meter, vid toppen blott 104 meter skilda från hvarandra, och den gör därför vid lågt vattenstånd intryck af »en flod i fängelse», innesluten som den är mellan dessa höga, nästan lodräta murar. Under antiken däremot höjde sig kajen i tre väldiga trappafsatser. Vid lågt vattenstånd rymdes Tibern i en fåra af 66,50 meters bredd, steg den till det andra »knävecket», fick den ett utrymme af 97,50, och vid exceptionella förhållanden hade den ett svängrum

af 135 meter. De breda, terrassformigt sluttande kajytorna erbjödo förträffliga promenadplatser, och floden erhöll vid hvarje vattenstånd ett efter sin volym afpassadt utrymme.

Så som de nu emellertid äro, hafva dessa kajer kostat 200 millioner lire.

Hvad man således än ur estetisk synpunkt kan invända mot det ofta hänsynslösa nydaningsarbetet i det moderna Rom — en sak skall man dock aldrig kunna förneka: från en osund malariahärd har Rom blifvit en bland de sundaste städer i Europa, och detta framgår bäst af ett officielt utlåtande, som direktören för statistiska byrån i Rom 1894 afgifvit. Under tioårsperioden 1860—1870 (således under den sista påfliga tiden) räknade man i Rom på en medelbefolkning af 205,229 personer, 5,477 födelser i medeltal pr år och 5,946 dödsfall, således 26,70 födelser samt 29 dödsfall pr mille — onekligen en ganska hemsk proportion. Under perioden 1890—1893 räknade man däremot på en medelbefolkning af 437,355 personer i medeltal 11,678 födelser pr år och 9,791 dödsfall, således 26,70 födelser pr mille och 22,38 dödsfall. Födelseprocenten hade således förblifvit densamma, men dödsprocenten hade under dessa år sjunkit från 29 till 22,38 — ett utan all gensägelse lysande resultat. I värkligheten blir det t. o. m. ännu bättre, ty naturligen komma en mängd sjuklingar från landsbygden till Rom för att få vård, och dessa öka dödsprocenten. Frånräknar man dem för att blott fästa sig vid Roms fasta befolkning, stego dödsfallen under den nämda perioden endast till

19,45 pr mille, medan de i London samtidigt stego till 20,37, i Wien till 21,53, i Berlin till 23,09 samt i Paris till 23,80.

Till dessa i sanitärt afseende så gynsamma siffror hafva utan allt tvifvel de förbättrade bostäderna i väsentlig mån bidragit, och befolkningens starka tillväxt har äfven gjort dem nödvändiga. Då Rom 1870 eröfrades af italienarne, räknade staden 226,022 invånare; 1880 hade detta antal stigit till 305,469 för att med det nya århundradets ingång hafva uppnått siffran 508,543. På dessa trettio år har således invånarantalet mer än fördubblats, och denna nya befolkning vill icke längre bo i ruiner och i jordkulor, utan behöfver luft och utrymme. Att Ghetton och andra pesthärdar jämnats med jorden, kan därför blott betraktas såsom en naturlig följd af stadens utveckling.

Och för öfrigt gör man orätt i att blott fästa sig vid förändringarna. Hur mycket som än förstöres, kan »Roma eterna» dock aldrig utplånas från jorden, och främlingen, som med vaket öga vandrar kring i de gamla kvarteren, möter nästan vid hvarje steg minnen, som på sitt tysta språk för honom tälja den eviga stadens saga. Genom de nya gräfningarna på Forum och Palatinen kan han nu vida bättre än förut studera forntiden, i katakomberna, i nyupptäckta kyrkor som S. Maria Antiqua, i fornkristna privathus såsom S. Giovannis och Paolos kan han försätta sig tillbaka till den äldsta kristendomens dagar, om medeltidens baronialstrider vittna ännu de väldiga fästningstorn, som här och hvar höja sig i Rom, ungrenässansen

lefver ännu kvar i Palazzo Venezia, och högrenässansen i Stanzerna, Appartementi Borgia och Capella Sistina, och af barocken får man måhända ingenstädes ett så mäktigt intryck som i Rom, den spanska trappans och Fontana di Trevi's stad. T. o. m. själfva gatunamnen äga en historia. Några af dessa syfta på Roms stämningsrika kristna legender, som den svenske läsaren redan känner genom Victor Rydbergs Romerska sägner, andra på historiska förhållanden t. ex. Monte Caprino, såsom en del af Capitolium heter till ett vittnesbörd om den tid, då den minnesrika höjden med sina ruiner var en betesplats för får och getter. Ett annat dylikt minne hafva vi i gatunamnet Via delle botteghe oscure (de mörka bodarna), som talar om den tid, då Circus Flaminius ännu delvis fanns i behåll och då dess förfallna arkader inrättats till bodar -- alldeles såsom fallet ännu i våra dagar är med Marcellus-teaterns arkader. Åter andra namn erinra om rena romerska folksägner, traditioner om Nero, Vergilius och Trajanus.

I hvarje fall — så mycket är säkert: aldrig har främlingen såsom i våra dagar kunnat i ett sammanhang studera *hela* Roms historia, och detta just tack vare det i många fall så vandaliska nydaningsarbetet. Hur kolossalt detta varit, framgår bäst af några siffror, som Lanciani meddelar i ett af sina arbeten. Tyvärr omfatta de blott första delen af det italienska Roms nybyggnadshistoria. Mellan 1872 och 1886 öppnades, stenlades, dränerades och bebygdes gator till en längd af 82 (engelska) mil, de nya kvarter, som då uppstodo, betäckte ett om-

råde af 1,158 acres, 3,094 hus nybygdes eller ombygdes och 95,260 nya rum tillkommo. Om gräfningarnas omfattning kan man göra sig en föreställning genom Lancianis uppgift, att under den ifrågavarande perioden 270 millioner kubikfot jord uppgräfts. Fynden hafva också varit kolossala, och som bekant hafva en mängd nya museer måst upprättas för att härbärgera den mest betydande delen (i konservatorspalatset, i Diocletiani thermer, i »botaniska trädgården»); det mesta förvaras ännu i magasin. Några siffror må dock anföras: 2,360 terracottalampor, 1,824 inskrifter, 590 konstvärk i terracotta och 405 i brons, 711 gemmer och cameer, 18 marmorsarkofager, 152 reliefer, 192 väl bevarade marmorstatyer, 266 byster och 36,679 mynt af guld, silfver och brons. Och i själfva värket utgöra dessa fynd det minst värdefulla arkeologiska utbytet. Viktigare äro de topografiska upptäckter man gjort, ehuru man här i många betydande punkter endast står vid början af en värkligt vetenskaplig utgräfningsperiod.

Ledsamt nog hafva de arkeologiska gräfningarna icke alltid företagits med den försiktighet, man numera äger rätt att fordra, och under dessa forskningsarbeten hafva ofta historiskt märkliga arbeten förstörts. För mången arkeolog har endast *ett* Rom existerat, antikens, och han har därför ansett sig vara i sin goda rätt att hänsynslöst undanrödja alla spåren af medeltidens Rom för att desto bättre bevara eller återfinna antikens. Om ett eller annat medeltida monument fått stå kvar, har det i regeln varit i följd af ett missförstånd, i det man trott det

vara antikt. Men medeltidens och antikens Rom hänga allt för nära samman för att en dylik vandalism icke skulle skada båda. De förnämligare bland Roms arkeologer, såsom Lanciani, hafva dock energiskt uppträdt mot detta system, och deras stämmor tyckas ej hafva förklingat alldeles ohörda.

För öfrigt kan man äfven här trösta sig med, att Rom varit utsatt för ett ständigt förstörelsearbete, i hvilket våra dagars endast är en länk bland de många. Renässansen, »antikens pånyttfödelse», har kanske farit hårdast fram med de antika minnesmärkena — det var då som Septizonium, Concordiatemplet och flera andra ryktbara byggnader fingo skatta åt förgängelsen — och renässansens metod att till nya konstvärk hänsynslöst använda gamla har fortlefvat ända in i våra dagar. Ännu Pio nono lät 1869 delvis rifva Porta Tiburtina för att skaffa sig sten att vid S. Pietro in Montorio uppresa ett monument till minne af det koncilium, som proklamerat påfvens ofelbarhet — en plan, som Roms eröfring 1870 dock gjorde om intet.

Men trots allt lefver dock det gamla Rom kvar i det nya, och konsten är blott att upptäcka det. *Har* man en gång gjort detta, förvandlas Rom till en stad, olik alla andra, en stad som lockar med en nästan trolsk makt, och till hvilken främlingen ständigt längtar tillbaka. Fontana di Trevi's vatten, som han enligt gammalt bruk dricker den sista aftonen i Rom, sedan han åt källans makter offrat en påflig soldo, blir för honom en trolldryck, som binder hans själ vid den underfulla staden, liksom runosången band folkvisans ungersven till »huldran

i furumo». Åtminstone har detta varit mitt öde, och icke blott mitt, utan många andras.

Tyvärr vågar jag ej påstå, att jag varit någon flitig och uppmärksam Romfarare. Jag har för det mesta drifvit kring på gator och i kyrkor, men därunder har jag gjort mina anteckningar, som jag sedermera kontrollerat med för forskaren allmänt bekanta arbeten af Gregorovius, Lanciani, Grisar, Middleton, Hülsen, Richter m. fl. Det är dessa anteckningar jag nu vågar bjuda läsaren. De innehålla intet nytt, hvila icke på några självständiga forskningar, och hos de nämda författarne kan man läsa samma sak, mycket bättre framstäld. Men dels torde deras arbeten vara väl voluminösa, dels äro de nog icke för den stora allmänheten så bekanta som för den klassiske filologen, och måhända skall man därför en stund lyssna till en sämre ciceron.

Det förhistoriska Rom.

För den stora allmänheten synes Roms äldsta historia vara till öfvermått väl känd. T. o. m. skolgossen kan på året ange, när t. ex. Romulus och Numa Pompilius regerade, han vet, att den eviga staden grundats 753, han känner i detalj — eller borde åtminstone känna, tack vare Livius breda framställning — alla de krig, som forntidens romare, albaner och sabiner utkämpat mot hvarandra, och äfven lärda, kritiska författare såsom Lanciani tala om Roms grundläggningsår 753 såsom om ett historiskt faktum samt nämna Romulus ungefär som de nämna Vittorio Emanuele. Att betvifla dessa fakta är också för mången italienare det samma som att betvifla den bibliska skapelsehistoriens verbala sanning, nästan ett attentat mot det nya Italiens ärorika forntid. Den animositet, som f. n. råder mellan tyska och italienska arkeologer och som äfven kom den i år (1902) planerade historiska kongressen i Rom att stranda, härleder sig också till en del från tvistepunkter af denna art,

ty den moderna tyska forskningen har i allmänhet stält sig skeptisk till den historiska innebörden af Roms äldsta sagohäfder, och denna tvifvelsjuka har nu också gripit flera af Italiens yngre forskare; så t. ex. har den skarpsinnige Ettore Pais egnat en hel volym af sin Storia di Roma åt att bevisa, att vi först vid midten af 400-talet f. K. nå fram till den värkliga historiens ytterportar; allt det äldre hvilar på sagor, legender och kombinationer från senare tid.

I självfva värket torde hvarken — de jämförelsevis sena — inskrifterna eller de historiska författarne kunna gifva oss någon tillförlitlig kunskap om Roms uppkomst och äldsta öden, och endast arkeologien synes vara i stånd att lyfta slöjan, som höljer Tiberstadens forntid. Tyvärr står man dock här ännu så länge vid forskningens början. De hittills gjorda gräfningarna i Rom hafva i allmänhet blott afsett att undanskaffa resterna af medeltidens Rom och tränga ned *till* antikens, d. v. s. till den senare kejsartidens. De djupa lagren *under* detta hafva blott tillfälligtvis blottats, och det antika Roms utvecklingshistoria är därför ganska ofullständigt känd.

Lyckligtvis har man på den aldra sista tiden börjat få en annan syn på tingen. På Forum — om än icke på Palatinen och Capitolium — har man värkligen börjat att med spaden tränga *på djupet,* och de fynd, man därvid gjort, hafva varit så betydande, att de utan tvifvel komma att följas af mera omfattande undersökningar. Blott ett exempel. Forum har nu blifvit ett historiskt dokument,

i hvilket vi kunna följa Roms historia t. o. m. bortom sagotidens gräns. En hel följd af olika kulturlager ligga här hopade öfver hvarandra. Öfverst hafva vi en medeltida travertin-stenläggning, som ger oss Forums nivå på 1000-talet e. K. Under denna ligger den senare kejsartidens Forum, ungefär i grad därmed Cæsars (af marmor), och under detta republikens (af travertin). Men lagren äro därmed ingalunda slut, och Commendatore Boni, som leder arbetet, har *under* det republikanska Forums nivå kunnat konstatera ännu *tjugu* olika lager, af hvilka de äldsta förskrifva sig från den uråldriga s. k. Villanova-kulturens tid. Just medan jag befann mig i Rom (April 1902), gjorde man den måhända värdefullaste upptäckt, man gjort på Forum: resterna af en förhistorisk nekropol eller grafstad, belägen omedelbart framför Antonini och Faustinas tempel, en upptäckt, som visar, att när den här funna askurnan nedsattes, befann sig Forum ännu utanför Roms murar.

Forntidens gåtor kunna således endast lösas af arkeologien, och en förträfflig början härtill har gjorts af Giovanni Pinza i en längre afhandling, La civiltá primitiva nel Lazio, införd i Bulletino della Commissione archeologica communale di Roma för 1898. Det är också på grundvalen af dessa forskningar, vi skola söka följa den äldsta romerska civilisationens utveckling.

* * *

Redan länge har fornforskaren vetat, att Rom är vida äldre än 753, han har vetat, att människor lefvat på Tiberkullarna århundraden före Romulus' dagar, och om än de förhistoriska fynden varit ganska sällsynta *inom* själfva Rom, där yngre kulturer städse sökt utplåna spåren af de äldre, hafva de dock varit så pass talrika i den närmaste omnäjden, att luckorna utan svårighet kunna utfyllas.

Den äldsta civilisationen i Italien, hvilken föregick den indo-europeiska, kallar Pinza med det häfdvunna, fast oegentliga namnet »den ibero-liguriska», och äfven denna är ganska godt representerad i Latien, t. o. m. i själfva Rom; så har man på Monte Celio funnit grafvar från denna period. Huruvida några fasta samhällen då ännu funnos på Tiberkullarna, torde däremot vara ovisst, och sannolikt förde de människor, som då uppehöllo sig där, en öfvervägande nomadisk tillvaro. Deras redskap voro ännu af sten, äfven om de mot slutet af perioden förstodo att tillgodogöra sig bronsen. Sina läger slogo de helst, såsom i senare tid, på höjder, som de försågo med primitiva befästningar, och på platåerna befunno sig ock deras enkla hyddor, vanligen till hälften utgräfda i jorden och täckta med ett flätvärk af grenar och halm, som inåt tätades med lera. Af dessa bostäder voro grafvarna troligtvis en afbildning, och i dem gömdes liken obrända, vanligen placerade i en liggande ställning. Latiens ibero-ligurer voro klädda i djurhudar, men äfven i väfda dräkter, målade i skrikande färger, vanligen cinober, och själfva kropparna tyckas hafva varit tatuerade eller åtminstone målade; såsom barbariska

prydnader begagnade de snäckor, djurtänder och dylikt; äfven skalper tyckas i bostäderna hafva varit omtyckta prydnadsföremål. De sysselsättningar, åt hvilka de egnade sig, voro krig, jakt och framför allt boskapsskötsel, och de tyckas äfven hafva känt jordbruket, åtminstone i dettas enklare former.

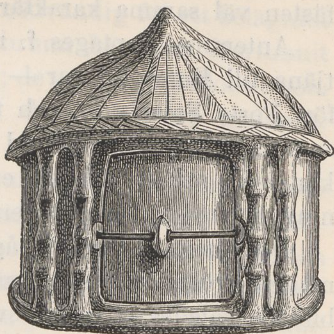
Men detta ibero-liguriska Rom fick i tidens lopp vika för ett annat, hvars civilisation arkeologen kallar Villanova-kulturen efter den ort där denna kultur först iakttogs. Dess bärare var troligen samma folk, som sedermera i historisk tid behärskade Tiberdalen, och vi skola därför något utförligare sysselsätta oss med det Rom, som nu började växa fram.

I ett af sina arbeten berättar Lanciani, att han plägar taga sina studenter med sig ut till ett läger i de Pontinska träsken för att gifva dem en åskådlig bild af det äldsta latinska Rom och en föreställning, *huru* detta Rom först uppstod. På hösten komma nämligen skaror af bärgsbor ned från de albanska och volskiska höjderna för att hjälpa till med majsskörden. Denna koloni, som omfattar vid pass 200 själar, slår då ett läger och bygger upp åt sig en rad af spetsiga halmkojor, och i dessa bor det ännu halfvilda bärgsfolket under arbetstiden.

Men alldeles samma slags hyddor — tydligen äfven samma slags läger — hade man också i det äldsta Latien; de askurnor, man funnit, äro nämligen afbildningar i förminskad skala af den tidens bostäder. Och då liksom nu drogo utan allt tvifvel band af bärgsbor ner till den gräsrika Campagnan för att där finna bete åt sina hjordar samt väl

ock för att drifva byteseköp med de krämare, som med sina varor drogo upp för Tibern.

Särskildt var det *en* orsak, som dref bärgsbygdens befolkning ned till hafvet: vid dess stränder fanns ju det mineral, som för alla indo-europeiska folk städse tett sig som ett bland naturens mest värderika — där, i strandgroparna, fanns det värdefulla *saltet*, och att detta just öfver Rom forslats till de sabinska bärgen, därom hafva vi än i dag ett vittnesbörd i namnen Porta Salaria och Via Salaria (saltvägen) eller den uråldriga latinska väg, som från Rom ledde upp till de sabinska bärgen och som således röjer, hvilka handelsvaror det företrädesvis var, som här gingo öfver Rom till Sabinerlandet.

Grafurna, funnen i närheten af Albano.

Af sakens natur följde, att dessa tillfälliga emigrationer snart måste blifva fasta, ty i många afseenden var det ju en fördel att hafva en boplats nära floden och hafvet, den gamla tidens stora handelsvägar. De sabinska och albanska bärgen med deras många lättbefästade kullar voro visserligen säkrare tillflyktsorter under denna orofylda period, men också Campagnan hade kullar, hvilka utan större svårighet kunde förvandlas till fästningar, och snart finna vi på dessa höjder en bofast eller åtminstone delvis bofast befolkning; vi finna

dem vid Antemnæ, Ardea, Antium, Gabii, »Rumon» m. fl. ställen, och i det stora hela hade dessa bärgfästen väl samma karaktär.

Antemnæ upptages f. n. af ett af de fort, som tjäna till Roms försvar — ungefär en half mil utanför Porta Salaria —, och tack vare de gräfningar, som där gjordes i samband med fortets anläggande, kan man också bilda sig en tämligen god föreställning om stadens eller borgens præhistoriska utseende.

Det gamla Antemnæ låg tätt invid en af Tiberns många krökningar norr om Rom, och redan floden bildade således ett skyddsvärn för kullen eller ett slags vallgraf. För öfrigt var själfva kullen ett naturligt försvarsvärk. På alla sidor höjde sig klipporna brant från slätten, och endast på en punkt sammanhängde denna fästning med den bakom liggande högplatåns nivå. Genom konstgjorda murar af väldiga block på 2 fots höjd och 3 fots längd, hade man ytterligare ökat dess försvarskraft. Denna fästningsmur genombröts på tre ställen af portar, af hvilka den ena ledde ned till floden, den andra till hufvudvägen och den tredje till högplatån med dess betesmark och dess nekropol. Rester af boningarna funnos äfven, dels runda, dels fyrkantiga platser, omgifna af stenar. Marken inom boningarna var starkt kolblandad, och i denna påträffade man rester af det primitiva husgerådet, skärfvor af enkla lerkärl och brons- och järnföremål, sparsamt blandade med stenålderskulturens alster. Af allt att döma tyckas hyddorna hafva haft samma form som de så ofta funna askurnorna och således sett ut ungefär som de moderna halm-

kojorna i de Pontinska träsken, om hvilka jag nyss talade. På platån upptäcktes vidare resterna af en större vattenreservoar, så nödvändig för ett belägradt samhälle, och äfven en brunn har man återfunnit inom befästningsmurarna; de egentliga källorna, som användes i fredstid, lågo däremot strax nedanför kullen.

Ungefär på samma sätt bör det första Rom hafva sett ut — dock med ett undantag. Befästningsvärken i Antemnæ bestå af huggna block, och denna stenblockskonstruktion vittnar om, att murarna äro från en senare period än Villanovakulturen; som vi sedan skola se, uppstod denna konstruktion först under den s. k. »orientaliska» perioden, då Italien råkat i beröring med den östra medelhafskulturen. De äldre försvarsvärken från Villanovatiden voro blott sammanfogade af råa, ohuggna stenar, förbundna genom mellanliggande jordlager. Sådana voro säkerligen ock de äldsta romerska befästningarna, de som voro samtidiga med den nyupptäckta nekropolen på Forum. Några rester af dessa hafva väl ej påträffats, men vi veta, *att* de hafva funnits såväl på Palatinen som på Esquilinen, ty delar af dessa primitiva vallar observerades och omtalas af flere antika författare, och i de närbelägna fornstäderna Ardea och Antium hafva de iakttagits af våra dagars arkeologer.

Återstoden af den gamla muren på Esquilinen låg, enligt de nämda antika författarne, just där denna kulle sluttar ned åt Forum och Colosseum, och förmodligen har den romerska legenden bevarat ett minne af den stad, som omslöts af denna

mur. Vi erinra oss alla den gamla sagan om Horatiernas och Curiatiernas strid: den segrande Horatius återvänder till »Rom» och mottages vid *stadsporten* af sin syster, som fäller tårar, då hon erfar, att brodern dräpt hennes trolofvade, hvarpå Roms kämpe i vredesmod stöter ned henne. Till minne af detta dåd upprestes det s. k. Tigillum Sororium, en Janusport med ett altare åt Juno Sororia, och ett annat åt Janus Curiatius. Men denna Janusport, som fanns kvar ännu under kejsartiden, befann sig på samma plats, där den gamla esquilinska muren gått fram. Både legenden och muren tala således om en tid, då Esquilinus utgjort en stad för sig med särskild mur och särskild stadsport, utan samband med den midt emot liggande staden på Palatinen.

Af dessa gamla stadsmurar att döma funnos således åtminstone två självständiga städer vid Tibern, och med all sannolikhet voro de ej de enda. Åtminstone synes det rimligast, att äfven de andra kullarna, i synnerhet den så svårtillgängliga kapitolinska klippan, varit befästade och boplatser för skilda klaner, som först sedermera uppgingo i ett gemensamt Rom. Att åtminstone Viminalis och Cœlius *efter* den tid, med hvilken vi nu sysselsätta oss, voro självständiga städer, skola vi sedermera se.

Hvarje dylik stad ägde sin särskilda nekropol, som enligt det antika bruket var belägen utanför stadsmuren. Vid de gräfningar, som gjordes i samband med nybyggnadsarbetena efter 1870, påträffades också resterna af en väldig grafstad, som

sträckte sig längs större delen af det östra Rom, från finansministeriet vid Via Venti Settembri, öfver Via Merulana och Piazza Vittorio Emanuele ända till Minerva Medica och omfattade grafvar från vidt skilda tider, de ojämförligt flesta från en senare period än den, med hvilken vi nu sysselsätta oss, eller Villanova-kulturens tid. De äldsta (med brända lik) — vid S. Eusebio — äro samtidiga med en annan berömd nekropol vid Albanosjön, och denna åter härrör från en tid, då Albanosjöns nu så lugna stränder voro en sjudande vulkanisk krater — nekropolen är nämligen betäckt med ett lager af lava och måste således vara äldre än Albano-vulkanens sista utbrott; på arkeologiska skäl hänför Montelius dessa grafvar till perioden 1200—1350 f. Kr.; enligt andra äro de några århundraden yngre.

I denna uråldriga grafstad böra vi säkerligen söka de forna Esquilinus-städernas nekropoler. En annan, tillhörande samma aflägsna period, är den, som nyligen påträffats på Forum i närheten af Antonini och Faustinas tempel och som förmodligen var grafstaden för Quirinalis.

Att invånarne på dessa olika kullar varit af i viss mån olika härstamning, är ganska troligt. Den romerska traditionen, som visserligen är ganska opålitlig, låter Palatinens befolkning, de egentliga romarne eller Ramnenses, stamma från albanerbärgen (Alba longa), Quirinalens från sabinerbärgen, och detta synes i och för sig mycket rimligt; i förhållande till båda dessa bärgskedjor bildar ju Rom liksom en utpost mot hafvet och bör väl därför

äfven hafva mottagit emigrantskaror från bägge hållen. Namnet *Quiriter*, som användes växlande med *romare* och som otvifvelaktigt sammanhänger med *Quirinalis*, talar i hvarje fall för, att de båda höjdernas bebyggare ursprungligen utgjort skilda samhällen, hvilka först sedermera förenats. Att etrusker bebott någon af kullarna, är ej häller otroligt, och den gamla centuriæ-indelningen i Ramnenses, Titii och Luceres häntyder onekligen på en sammanslutning och ett förbund mellan tre olika folk eller klaner.

Men dessa politiska omhvälfningar tillhöra nog en yngre tid. Från början — den period, som nu närmast intresserar oss — voro »städerna» på Roms kullar knapt större än byar i våra dagar, och det väldiga esquilinska graffältet talar ej mot denna åsikt, då det med undantag för några få grafvar härrör från en senare tid. Denna bykaraktär framstår ännu bjärtare, då vi betänka, att en obetydlig kulle som Palatinen icke blott upptogs af bostäder för människorna, utan äfven af fållor för hjordarna; namnet på den förnämsta stadsporten på Palatinen eller Porta Mugonia (af mugire = råma) bar ännu in i senaste tid ett vittnesbörd härom. Så snart befolkningen blef något talrikare, visade sig också boplatsen otillräcklig, och följden däraf blef, att kullens befästade topp blott kunde rymma den rikare urbefolkningen, »patricierna», under det att de fattigare nykomlingarna, »plebejerna», fingo slå sig ned utanför och nedanför murarna, som blott i händelse af krigsfara gåfvo dem skydd.

Ett minne häraf hade man i senare tid i Pala-

tinens s. k. Pomœrium, som ännu iakttogs af Tacitus, eller en blott symbolisk befästning, bestående af en samling gränsstenar, som omgåfvo den palatinska kullen. Detta Pomœrium gick kring kullens *fot* och hade intet att göra med kullens försvarsmurar, som befunno sig på dess topp, och det angaf således blott stadens senare utsträckning eller det fridlysta område, som upptogs af den palatinska befolkningen, då denna redan blifvit så stor, att den ej längre kunde rymmas inom försvarsmurarna, och Pomœrium självt har med all sannolikhet aldrig utgjorts af en värklig mur, ty denna skulle i så fall delvis hafva befunnit sig midt i ett sumpigt träsk, som ju för öfrigt redan i och för sig bildade ett ganska godt försvarsvärk. Pomœrium angifver således icke, såsom filologerna i allmänhet förmena, den palatinska stadens äldsta gränser, utan antyder samma utveckling, som återfinnes i en mängd medeltida städer och som — hvad forntiden beträffar — redan iakttagits i t. ex. Mykenai: en stad, som ursprungligen blott bestått af en befästad kärna, växer så småningom ut öfver denna, så att den måste omgifvas med en ny försvarsmur eller — i mindre lyckliga fall — med en ny stadsgräns.

Här hafva vi således ursprunget till skilnaden mellan borg och stad samt mellan patricier och plebejer. Men knappast mer än ursprunget, ty något politiskt lif utvecklade sig nog ännu icke bakom de primitiva stenrösvallarna, och af fynden att döma var det ett fattigt och ringa kultiveradt folk, som här bodde, ett folk af herdar och bönder.

Det var först genom beröringen med den högre, östra och södra medelhafskulturen, som dessa Tiberbyar skulle erhålla någon större betydelse. Först då framträdde alla fördelarna af Roms läge, och ehuru detta läges merkantila betydelse ingalunda från början varit den bestämmande faktor, som förmått de sabinska och albanska emigranterna att slå sig ned vid »Rumons» flöde — ty af denna anledning hafva knapt några fornstäder grundats —, så blef detta läge under de historiskt förändrade förhållanden, som nu inträdde, den viktigaste orsaken till Tiberstadens utveckling och maktställning.

* *
*

Den bästa utsikten öfver det forna Rom torde man hafva från palatsruinerna på den palatinska kullens södra spets. Nedanför denna, i djupet, sträcka sig antikens fora, Forum Romanum, samt de nu bebygda, af gator genomkorsade Forum Trajani, Forum Augusti, Forum Nervæ och Forum Vespasiani, såsom en oregelbunden triangel, hvars bas utgöres af Capitolium, under det att den låga höjning, som fordom kallades Velia och som nu börjar vid Venus och Romas tempel, bildar spetsen. Den ena långsidan har man i den palatinska kullen och den andra bildas af den oregelbundna linje, som uppstår genom Quirinalens, Viminalis och Esquilinens mot Forum framskjutande bärgsuddar. På andra sidan Palatinen (från Capitolium räknadt) ligga Mons Cœlius och (från Forum räknadt) Aventinen. Mellan Capitolium, Palatinen och Tibern hafva vi

slutligen, i grad med Forums nivå, den låga stadsdel, som kallades Velabrum och till större delen upptogs af Forum Boarium (Oxtorget).

Men *detta* Rom är icke ens till den yttre naturformationen lika det præhistoriska. Både forum och kullarna rundt omkring hafva under tidernas lopp fått ett helt annat utseende, och människohanden har här fullkomligt förändrat naturen.

Vi vända oss först till kullarna.

Rom kallas som bekant »de sju kullarnas stad», men detta namn, som är icke fullt egentligt, har i själfva värket blott passat för republikens och den äldre kejsartidens Rom. Under den senare kejsartiden voro kullarna nio, och i våra dagar äro de tio: Janiculus och Vaticanus på högra Tiberstranden, på den vänstra Pincius, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Cœlius, Palatinus, Aventinus och Capitolinus.

Vaticanen låg under hela antiken utanför det egentliga Rom, och först påfven Leo IV fogade genom en ny befästningsmur denna stadsdel samman med de gamla. Janiculus och Monte Pincio lågo båda utanför den serviska muren och lades först genom Aureliani mur inom staden. Monte Pincio var obebygdt och upptogs af stora trädgårdar, likaså Janiculus.

I följd af sitt afskilda läge och bristen på byggnader hafva dessa sistnämda höjder föga förändrat sitt naturliga utseende. Men desto större förvandlingar hafva de gamla, sedan urminnes tider bebygda kullarna genomgått. Dalarna mellan dem hafva nästan försvunnit och höjderna hafva ofta

afplanats. Orsaken är lätt funnen. Icke blott under medeltiden utan ock under antiken var Rom skådeplatsen för ett väldigt förstörelsearbete — jag behöfver blott erinra om den eldsvåda, som under Neros tid lade större delen af Rom i aska — och vid alla dessa tillfällen lät man de gamla ruinerna, åtminstone till väsentliga delar, stå kvar samt bygde de nya stadsdelarna ofvanpå de kullstörtade murmassorna. Vid gräfningarna i våra dagar har detta ofta iakttagits; så t. ex. har man gjort en genomskärning vid Via S. Gregorio. Den äldsta stenläggningen befinner sig 10,16 öfver hafsytan; men kort före den neroniska vådelden hade nivån stigit till 13,20, efter denna hade den ökats till 17,67 och i våra dagar är den 21,87 — således en höjning på mer än 11½ meter.

Hvilka värkliga bärg af ruinmassor så småningom skulle uppstå, är lätt att inse, om vi blott fästa oss vid de lager, som måste hafva tillkommit efter antikens slut och således alldeles se bort från dem, som hopats genom det antika Roms många eldsvådor och andra olyckor. Enligt en officiell uppgift från slutet af 300-talet e. K., den s. k. notitia regionum, fanns det i Rom 46,602 privathus och 1,790 palats, förutom tempel, thermer, basilikor, amfiteatrar, stadier och dylika större byggnader, och privatbostäderna voro inga låga envåningshus; sjuttio fot bestämdes i en af Augustus utfärdad byggnadsordning såsom maximum för deras höjd, och liksom i våra dagar fann man väl äfven då med sin fördel förenligt att afkorta så litet som möjligt på detta mått. Att beräkna den volym af sten,

murbruk och tegel, som dessa husmassor upptagit, är naturligtvis omöjligt. Men hvart hafva de tagit vägen?

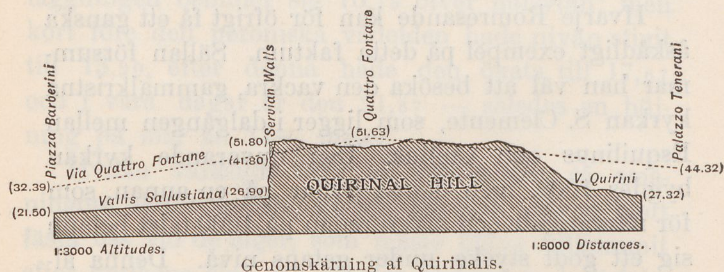
»Barbarerna» hafva ej släpat dem med sig, och det material, som åtgått till medeltidens och renässansens palats och kyrkor har, så betydande det än varit, dock varit försvinnande litet mot det hela; till dylika ändamål lämpade sig naturligen blott praktbyggnader, tempel och palats. Allt det öfriga hvilar i jorden och har bidragit att höja stadens och särskilt dalarnas nivå.

Hvarje Romresande kan för öfrigt få ett ganska åskådligt exempel på detta faktum. Sällan försummar han väl att besöka den vackra, gammalkristna kyrkan S. Clemente, som ligger i dalgången mellan Esquilinus och Cœlius. Den nuvarande kyrkan bygdes 1099, men denna hvilar på en annan, som för närvarande och äfven redan på 1000-talet befann sig ett godt stycke under gatans nivå. Denna äldre kyrka härrör förmodligen från midten af 300-talet, och den starka nivåförändringen finner sin naturliga förklaring i de härjningar, för hvilka den eviga staden under de gångna århundradena varit utsatt. Men lagren äro därmed ej slut. Under denna kyrka befinna sig resterna af ett patriciskt hus från det andra århundradet e. K. — egendomligt nog med ett Mithraskapell — och under detta slutligen återstoden af en byggnad från republikens tid.

Det forna Roms nivåförhållanden återfinnas således alls icke i det nya. Via Quattro Fontane t. ex., som löper från Piazza Barberini till Via Nazionale, företer visserligen bilden af en tämligen brant backe,

men man kan icke se, att Quirinalbärget här fordom höjde sig nästan lodrätt upp ur Vallis Sallustiana och visade en svindlande brant klippvägg på nära 25 meters höjd — utjämningen har åstadkommits genom dalens utfyllande.

Å den andra sidan har man också exempel på konstgjorda dalar. Så vet man, att Capitolium och Quirinalis ända till Trajanus' tid hängde samman, och Capitolium bildade blott det yttersta utsprånget af den större kullen. Men Trajanus, som insåg nödvändigheten af en förbindelseled mellan Roms

Genomskärning af Quirinalis.

centrum eller stadens väldiga fora och det allt mer och mer bebygda Marsfältet (trakten kring den nuvarande corson), lät helt enkelt gräfva igenom kullen, och i den konstgjorda dalgången lade han sitt berömda Forum. Än i dag berättar inskriften på Trajanus-kolonnen, att marken före denna utgräfning nått ända upp till kolonnens spets, d. v. s. 42 meter. Det utgräfda området var 40,000 kvadratmeter, och mellan 700,000 och 800,000 kubikmeter jord hade måst undanskaffas. Men så hade också tvänne stadsdelar förbundits med hvarandra och af en kulle hade blifvit två.

Palatinen ger oss ett exempel på ett alldeles motsatt förhållande; där hafva två höjder blifvit förvandlade till en enda. Åt Capitolium och Velabrum till befann sig bärgstoppen Germalus, åt Cœlius till det egentliga Palatium, och mellan båda lopp en dal, hvilken i historisk tid fyldes af det flaviska kejsarpalatset, så att de båda kullarna nu göra intryck af en enda. Några gräfningar för att utröna dalgångens djup hafva mig veterligen ej blifvit företagna, men att detta ej varit obetydligt, framgår bl. a. däraf, att det under det flaviska palatset finnas ganska höga rum, tillhörande ett hus från slutet af republikens tid.

Å den andra sidan hafva andra punkter af Palatinen fått konstgjorda förhöjningar; så äro kullens båda ytterspetsar i norr och söder endast gigantiska substruktioner för de där uppförda kejsarpalatsen.

Men lika litet som Palatinen var en enhetlig kulle, lika litet kunde de andra betraktas såsom sådana. Esquilinus t. ex. bestod af två mot Forum och Subura framskjutande branta spetsar, Cispius och Oppius, hvilka båda från början tyckas hafva haft själfständiga befästningar och varit af hvarandra oberoende stadsborgar. Namnet »Esquilinus» tillkom tydligen från begynnelsen blott ett bakom dessa båda kullar liggande »hinterland» eller den högplatå, som bildade den gemensamma ryggen för båda. Detta framgår redan af namnet »es-quilinus», som ju är motsatsen till »in-quilinus» (in-byggare). Äfven Aventinen hade två genom en dal skilda kullar, likaså Capitolium; på den ena af dessa, som nu upptages af den tyska ambassadens palats, reste

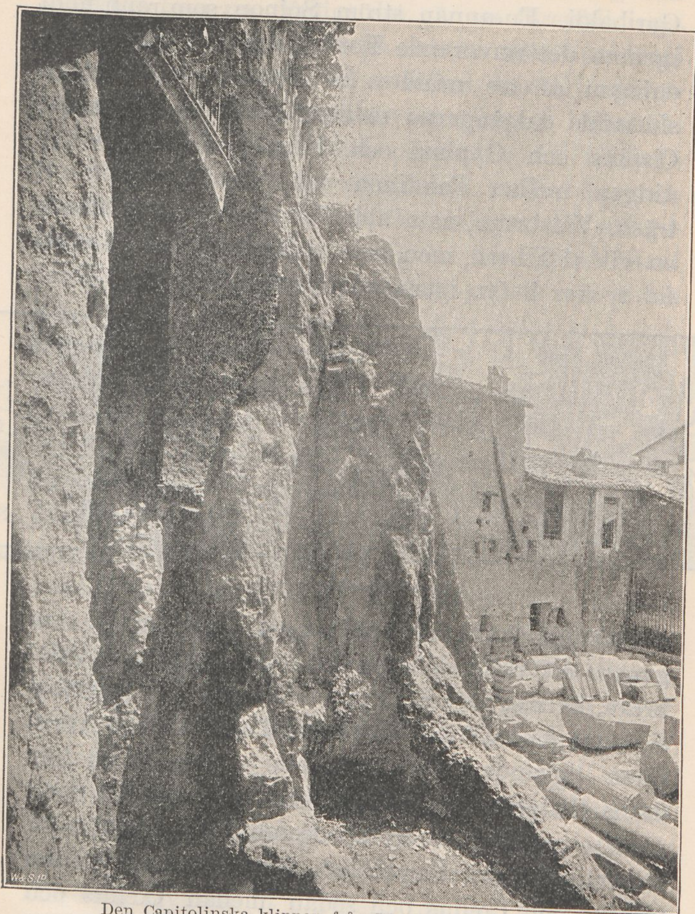
sig fordom det stora Jupiters-templet, på den andra, där kyrkan Ara Cœli nu står, den kapitolinska borgen, och mellan båda låg en fördjupning, som f. n. upptages af Piazza di Campidoglio.

Kullarna i det äldsta Rom hade således ett helt annat utseende än i våra dagar. De reste sig såsom svindlande branta tuffklippor nästan lodrätt upp ur sumpmarken, några, de s. k. montes eller bärgen (Palatinen, Aventinen och Cœlius) utan samband med något »hinterland», andra, såsom Quirinalis, Viminalis och Esquilinus, omärkligt öfvergående i den bakom liggande högplatån. Till dessa svårtillgängliga bärgsspetsar hade de första bebyggarne förlagt sina borgstäder.

En föreställning om dessa klippformationers ursprungliga utseende kan man ännu få, om man från Via Tor de' Specchi betraktar den kapitolinska klippan under det tyska ambassadhotellet.

Men äfven slätten nedanför bärgen skilde sig till den geografiska formationen på ett sätt från det nuvarande Roms lägre stadsdelar, icke blott däri att dessa delar då — såsom nyss anmärktes — befunno sig på en betydligt lägre nivå. Man har icke olämpligt jämfört det äldsta Rom med en samling klippöar, stickande upp ur en arkipelag. Den nuvarande slätten bestod nämligen till en stor del af åar och träsk i förbindelse med Tibern. Från högplatån bakom Quirinalis, Viminalis och Esquilinus runno en mängd bäckar ned till Tibern, på vägen bildande insjöar och träsk, och det var ur dessa träsk och sanka strandvallar den senare tidens dalar uppstodo.

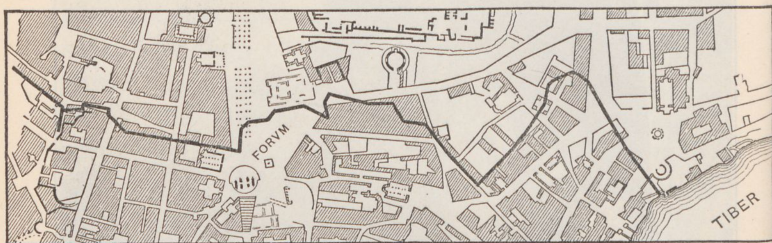
Mellan Monte Pincio och Quirinalis strömmade en flod, Petronia Amnis, ned, tvärade den nuva-

Den Capitolinska klippan från Via della Consolazione.

rande Corson något söder om Piazza Colonna och vidgade sig ungefär vid Teatro delle Valle till ett

stort träsk, Capreæ Palus, hvars vatten slutligen flöt ut i Tibern i närheten af den nuvarande Ponte Garibaldi. En annan ström, Spinon, som rann midt igenom det nuvarande Forum, uppstod genom föreningen af tre mindre åar, som kommo från de sluttande dalgångarna mellan Quirinalis, Viminalis, Cispius och Oppius, och vidgade sig i fördjupningen mellan Palatinen och Capitolium till ett träsk, Velabrum, som äldst kunde betraktas såsom en vik af Tibern, men som redan i mycket gammal tid tyckes hafva igensandats och uttorkats. Söder

Cloaca maxima's lopp.

om Cœlius fanns ett tredje träsk, Decennium, som genom ett vattendrag stod i förbindelse med Velabrum, hvilket åter åt denna sida synes hafva sträckt sig upp genom hela den mellan Palatinen och Aventinen liggande dalen och som — där de tre höjderna Palatium, Aventinus och Cœlius stötte samman — upptog ett nytt vattendrag, Nodinus, som, kommande från Esquilinen, flöt fram först mellan Oppius och Cœlius och sedan mellan Cœlius och Palatinen för att slutligen, sedan den uppgått i Velabrum-träsket, bilda en gränsflod mellan Palatinen och Aventinen.

Dessa och andra af det äldsta Roms vattendrag finnas på sätt och vis ännu kvar — i de gamla kloakledningarna. Enligt det gängse föreställningssättet äro dessa bygda på samma sätt som kloakerna i våra dagar d. v. s. såsom konstgjorda afloppskanaler. Men detta är ett misstag. Man behöfver blott kasta en blick på kartan och iakttaga t. ex. Cloaca maximas slingrande, nästan fantastiska lopp med dess många krökningar, för att genast inse, att så kan aldrig en konstgjord kanal från början hafva blifvit planlagd, ty en dylik har ju ett regelbundet lopp. Här hafva vi i stället en underjordisk *flod*. Det är därför tydligt, att kloakerna uppkommit på följande sätt. Man började med att stensätta flodens sidor för att hindra öfversvämningar, och genom öppna stenkanaler ledde man sidovattnet från kullarna in i dessa större strömfåror, hvarigenom marken i flodens närhet och särskildt de stora träsken uttorkades. Men detta flod- och kanalsystem befanns sedan, då befolkningen ökades, hinderlig för trafiken — isynnerhet sedan Forum blifvit Roms naturliga centrum — och man bygde då öfver dem; åarna och kanalerna voro därmed förvandlade till kloaker.

Roms tre hufvudkloaker ansluta sig ock i det väsentligaste till de gamla floderna. Den största, som upptäcktes under den forna Circus Flaminius och som mynnar ut i Tibern bredvid Ponte di Garibaldi, tyckes hafva motsvarat Petronia Amnis, Cloaca maxima under Forum och Velabrum motsvarar åtminstone delvis Spinon, och den tredje stenkloa-

ken, återfunnen i Vallis Murcia mellan Palatinen och Aventinen, är en öfverbyggning af Nodinus. I storlek stå dessa båda mindre bekanta kloaker ingalunda efter den mera kända Cloaca maxima.

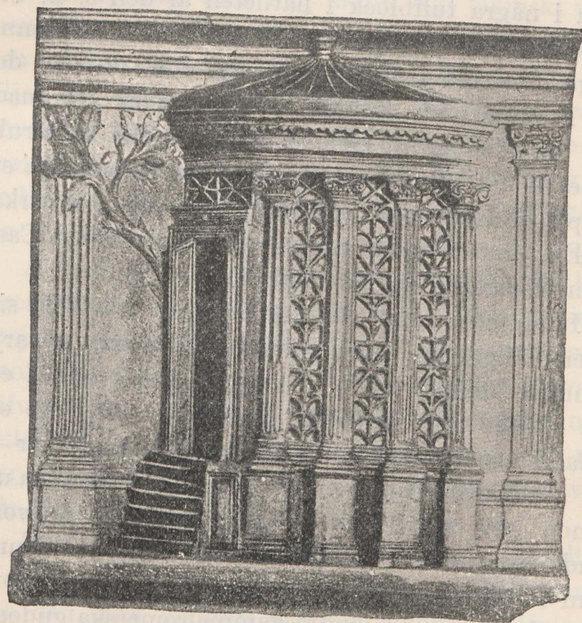
För öfrigt vittna äfven dessa kloaker om den romerska nivåns starka förändringar. Kloaken vid Circus Flaminius t. ex. ligger närmare tio meter under den nuvarande stadens nivå.

Dalgångarne i våra dagars Rom voro således fordom strandbäddar och vattendrag, och en kulle som Palatinen var på tre sidor omgifven af dylika, Cœlius likaledes på tre, Viminalis, Oppius och Cispius på två. Det behöfver ej sägas, hvilken fortifikatorisk styrka, som låg i ett dylikt läge.

För att slutligen fullända denna geografiska bild af det äldsta Rom hafva vi utan tvifvel att på stränderna och på högplatåerna tänka oss en vild skogsvegetation — den stora roll, som vargen och skogsgudomligheter som Faunus och Silvanus spela i romarnas äldsta och säkerligen nationella sagor, vore i annat fall oförklarlig.

På dessa brant uppstigande tuffklippor, bland skog och kärr, slogo sig emigranterna från de sabinska och albanska bärgen ned, på Germalus, Capitolium, Quirinalis, Viminalis, Cispius, Oppius och Cœlius, möjligen ock på andra höjder. Nedanför — åtminstone på två eller tre sidor — slingrade sig floden såsom en skyddande vallgraf, och randen kring kullens topp befästades genom försvarsvärk af ohuggen sten och jord. Därinnanför reste sig invånarnes kojor och kreatursfållor. Bostäderna känna vi godt — de möta oss än i

dag på campagnan, och i askurnorna hafva vi trogna afbilder af dem. De hade helt enkelt åstadkommits genom att i rundel i marken nedslå en samling störar, hvilka upptill förenades i en spets — ungefär som våra lappkåtor. Innantill tätades

Antik relief-afbildning af Vesta-templet på Forum.

de med lera, utantill med grenar, halm o. d. De förnämligare bland dem hade dock raka, icke sluttande innanväggar, och framför ingången reste sig ett par enkla träkolonner eller trästolpar såsom ett slags portik. Långt in i senare tid hade man en erinring om dessa primitiva bostäder i en enkel riskoja af detta slag, som fick stå kvar på Ger-

malus (Palatinen), äfven efter det att höjden betäckts af kejsarpalats. Det var den ärevördiga koja, som kallades än Casa Romuli, än Tugurium Faustuli och af traditionen ansågs vara Romulus' eller hans fosterfaders hydda; utan allt skäl har man i några tuffblock i närheten af den s. k. Cacusstigen trott sig igenfinna fundamenten till denna helgedom, som för det första var rund, under det att fundamenten tillhört en rektangulär byggnad, och för det andra troligen saknade alla substruktioner — antagligen befann sig Casa Romuli *ini* ett tempel, alldeles som Casa Santa i Loretos domkyrka.

En annan dylik rund koja, också kallad Casa Romuli, befann sig på Capitolium.

Inom den religiösa arkitekturen bibehöll sig typen längre än inom privatarkitekturen. Hvarje gammalt tempel hade nämligen utseendet af ett hus — det var ju blott gudens bostad, icke ett andaktshus för församlingen såsom i våra dagar — och Villanova-tidens tempel hade därför samma utseende som människornas egna bostäder; de voro runda byggnader, försedda med halmtak, och denna form bibehöllo ock in i senaste tid de tempel, som restes åt Vesta och andra gammalromerska gudomligheter, ehuru trädstolparne och halmtaket då ersattes af marmorkolonner och ett brons- eller sten-tak. I Rom finnes ett dylikt tempel kvar på Forum Boarium vid S. Maria in Cosmedin. Det mest bekanta torde vara det vackra s. k. Sibylla-templet vid Tivoli.

* *
*

Det äldsta Rom var en samling själfständiga byar med primitiva befästningar, belägna på de svårtillgängliga klipphöjderna vid Tibern. Då historiens ljus först med någorlunda klarhet faller öfver denna trakt, möta vi däremot en enhetlig stat och en stad med helt andra och tekniskt vida mer fulländade försvarsvärk. Den romerska historien — den värkliga nämligen — har intet att förtälja om denna utveckling, och den senare traditionen är säkert felaktig. Våra källor äro de arkeologiska fynden och uppgifter hos de grekisk-sicilianska historiskrifvarne. Vi skola då vända oss till dem.

Arkeologien visar oss, huru den latinska kulturen redan vid slutet af den s. k. Villanova-tiden börjar undergå en förändring. Men nyheterna framträda skarpare på de orter, som ligga närmare hafvet eller på annat sätt stå i förbindelse med detta. Slutsatsen är därför lätt att draga: de nya impulserna böra hafva kommit från hafvet d. v. s. från ett sjöfarande handelsfolk.

Den äldsta dylika, mera betydande sjökultur, vi känna, är den s. k. mykenska — så kallad emedan den först iakttogs vid Schliemanns gräfningar i Mykenai — och genom fynden i Troja, på Rhodos samt framför allt på Kreta är denna kultur oss ganska väl bekant. Redan mot slutet af den mykenska tiden nådde den fram till det västra Medelhafvets stränder och öar, och dess återvärkningar kunna äfven spåras i Latien.

Men ännu kraftigare blefvo dessa impulser, då greker och fenicier (karthager) uppträdde i det väst-

ra medelhafsbäckenet. Som bekant grundade grekerna kolonier i det södra Italien och på Sicilien, och ungefär samtidigt visade sig fenicier i dessa farvatten. Följden blef ett förbittradt handelskrig mellan dessa båda kraftfulla och intelligenta raser, och denna kamp lämnade ej häller Latien oberördt.

De obetydliga byarna på Appenninernas sluttningar, på Campagnan och vid Tibern blefvo transitoorter, nederlagsplatser för den grekisk-feniciska handeln, och flera af dessa städer såsom Præneste, Lanuvium och Gabii nådde tydligen ett ganska stort välstånd samt en jämförelsevis hög kultur. I hvarje fall tyckas de ej hafva stått efter byarna vid »Rumon», och dessa hade med all säkerhet icke någon supremati öfver det latinska området. Ännu så länge voro dessa byar ej ens förbundna med hvarandra.

Efter all sannolikhet voro de ej häller fria städer. Det är nämligen ytterst troligt, att Rom och större delen af Latien redan i slutet af 600-talet råkat under etruskiskt öfvervälde, och förmodligen är det detta faktum, som speglar sig i den senare romerska traditionens förskönande berättelse om de Tarquiniska d. v. s. etruskiska konungarna i Rom samt om Porsennas anfall på staden. 600-talet var nämligen tiden för det etruskiska väldets starkaste utbredning. Från det land, som ännu bär deras namn, hade detta gåtfulla folk trängt ända ner till Campanien, där de i förbund med karthagerna hotade de grekiska nybyggena, och först genom slaget vid Kyme 474 lyckades det de sicilianska grekerna att krossa denna koalition. Det är därför nästan orimligt att antaga, att det mel-

lanliggande Latien kunnat skydda sig mot den etruskiska öfvermakten.

Dock vill det synas, som om de latinska byarna redan före Kyme-slaget — troligen omkring år 500 — lyckats afkasta det etruskiska oket och tillkämpa sig åtminstone en viss frihet.

Under 500-talet, sannolikt också under en del af 600-talet, var Rom således troligen blott en etruskisk vasallstat. Men icke dess mindre utmärkes denna period, af fynden att döma, genom en kraftig merkantil och industriell utveckling, framkallad genom beröringen med de grekiska kolonierna i söder. Grekiska handelsvaror börja nu införas. Särskildt observera vi de vackra grekiska lerkärlen och de eleganta bronserna, sirade med palmetter, sfinxer och gripar, och denna import framkallar ock en inhemsk konstindustri. På 600-talet lånas skriften från grekerna — från de khalkidiska kolonierna i Syd-Italien — och den grekiska mytologien börjar sitt segertåg norr om Campanien; i Etrurien tyckes denna t. o. m. nästan hafva utträngt den nationella gudatron.

Den nya kulturepoken röjer sig ock i ett förändradt grafskick — med all sannolikhet ett vittnesbörd om betydande religiösa omhvälfningar, ty begrafningssättet har hos nästan alla folk en religiös innebörd. Nu öfverger man det forna bruket att bränna liken och förvara dem i askurnor, nedsatta i ett slags brunnar, och i stället jordas de obrända. Och själfva grafvarna lära oss, att arkitekturen äfven för de lefvandes bostäder blifvit en annan, ty fortfarande återger grafven bilden af ett

boningshus. Förut hade, såsom vi minnas, detta varit en rund riskoja, täckt af grenar och halm. Nu får det en rektangulär form, och dess väggar uppföras åtminstone delvis af huggen sten, den lätt bearbetade tuffen.

Den latinska kulturen tog således under 500- och 600-talen ett stort steg framåt. Men å den andra sidan är det tydligt, att Latien icke kunde tillgodogöra sig alla sina utvecklingsmöjligheter, så länge det ännu blott var en etruskisk vasallstat och Veji och andra etruskiska städer kunde skörda de hufvudsakliga frukterna af den latinska handeln. Det lyckade upproret mot den etruskiska hegemonien bildar således en af de mest betydande vändpunkterna i Roms historia. Väl blef 400-talets Latien alls icke någon italiensk stormakt. I söder sträckte sig det latinska området ej längre än till Terracina, i öster blott ett stycke in i Albanerbärgen, och inalles beräknar E. Meyer hela området till vid pass 27 kvadratmil, således till en ganska ringa del af den senare kyrkostaten. Men detta område var nu fritt. Tiberdalens invånare kunde nu själfva tillgodogöra sig frukterna af Latiens handel, och nu först kunde alla fördelarna af Roms läge göra sig gällande.

I våra dagar är detta som bekant ur merkantil synpunkt snarast ytterst ogynnsamt, men förhållandena hafva ändrats. Vi behöfva blott erinra oss, att hela det mellersta Italien så godt som saknade hamnar och att Tibern är den enda betydande floden i detta distrikt. Tiber-mynningen var därför Mellan-Italiens naturliga hamnstad. Hafvet gick då för

öfrigt betydligt längre upp än nu, och blott så småningom har inloppet igensandats. Torre Clementina vid Fiumicino, som bygdes 1773 »vid själfva hafskusten», ligger nu nära 700 meter in i landet, Torre di San Michele, som 1567 uppfördes »vid stranden», är nu 2,000 meter aflägset från denna, och under äldsta tider torde hafvet hafva gått upp ända till Ponte Gallera d. v. s. 12 kilometer från den nuvarande kusten. Den tidens grunda fartyg kunde således utan svårighet gå upp till Rom genom den ännu ej igensandade Tibern, och denna flod var naturligen den bästa hamn, som kunde begäras.

Nedanför Rom löper Tibern fram genom ett uppslammadt slättland, och först vid Roms kullar var det möjligt att anlägga några Tiberbefästningar. Tibern, som närmare utloppet flutit nästan rakt fram, gör där några häftiga krökningar, och just vid dessa resa sig branta klippor upp från slätten. Här låg således Tiberns naturliga fästning, punkten där »tullen» på handelsfartygen kunde upptagas. Den makt, som innehade dessa klippfästen, hade därmed ock skaffat sig nycklarna till Mellan-Italiens viktigaste handelsväg — ty den gamla tidens handelsvägar voro hafvet och floderna.

Detta är ganska klart, om vi betrakta Tiberns vattensystem. Dess källa ligger uppe i Etrurien, några mil från Arezzo, och ungefär 7 kilometer från Rom upptager den bifloden Anio (Teverone), som från Sabinerbärgen strömmar ned mot hafvet; den har vidare bifloderna Velino, Topino, Paglia m. fl., och de olika vattenvägarna från Etrurien, Umbrien, Sabinum, Abruzzerna och Latien förena sig

således vid Rom till en enda. Där måste nödvändigtvis en betydande handelsstad uppstå, som redan genom sitt läge hade ett afgjort företräde framför Antemnæ, Ardea, Gabii, Præneste och andra städer, som i äldre tider varit dess medtäflare. Antemnæ låg visserligen också vid Tibern, men högre upp, och varorna till och från Antemnæ måste således passera Rom; Ardea låg på en höjd ej långt från hafvet, men saknade den förbindelse med inlandet, som Rom hade i floden; Gabii och Præneste (Palestrina) ligga uppe i bärgen. Rom var således afgjordt bättre beläget, där måste Tiberdalens handel koncentrera sig, och detta åter hade naturligtvis en jämförelsevis stark folkökning till följd, ty köpmannen slår sig ju hälst ner på den plats, där han har den bästa utsikten till förvärf.

I den *merkantila* betydelsen af Roms läge låg således drifkraften till stadens utveckling. Några århundraden därefter började väl Tibern igensandas, och det jämförelsevis obetydliga varuutbytet i Tiberdalen hade då utvecklat sig till en världshandel. För en dylik åter var Roms läge snarare ofördelaktigt, men staden hade då under den gångna tiden förvärfvat sig en *politisk* maktställning, som hindrade den att sjunka ned till en småstad, och när äfven denna politiska maktställning upphört, hade den eviga staden genom påfvestolen erhållit en *andlig* betydelse, som fortfarande gjorde den till en af kulturens brännpunkter.

Vi skola söka taga en öfverblick öfver Roms utveckling under 400-talet.

Då de romerska byarna lösslitit sig från det

etruskiska öfverväldet, blef helt visst den första uppgift, som framstälde sig för dem, att förse dessa byar med mera effektiva försvarsvärk. Häri låg ju såväl värnet mot den etruskiska faran som ock herraväldet öfver Tiberflodens handel. Det är också enligt min mening från denna tid, som Roms äldsta *bevarade* fästningsvärk föreskrifva sig, d. v. s. de murar, som af den romerska traditionen och äfven af moderna arkeologer hänförts till »Romulus» regering. Tekniskt kunna de väl vara något äldre än 400 talets början, men å den andra sidan finnes intet, som hindrar oss från att förlägga dem till tiden omkring 500, och historiskt sedt är detta datum sannolikare än ett äldre.

Dessa murar hafva iakttagits ej blott på Palatinen — såsom vanligen uppgifves — utan äfven på Capitolium, Viminalis och Cœlius, och deras läge visar, såsom Pinza riktigt anmärker, att när de bygdes voro de städer, som lågo på dessa kullar, ännu oberoende af hvarandra; eljes hade de tydligen ej fått särskilda befästningar, utan en gemensam.

Tydligast kunna de s. k. Romulusmurarna iakttagas på Palatinen, där stora stycken, särskildt vid kyrkan S. Anastasia, ännu ligga i dagen. Men dessa murar hafva endast återfunnits på den ena af Palatinens båda höjder, Germalus, och det är därför ovisst, om befästningen omfattat hela den palatinska kullen.

På Capitolium är blott ett mindre stycke af en dylik mur funnet, liggande i Ara Cœlis trädgård i den mot Forum sluttande delen af bärget. Här

låg fordom den gamla borgen, arx, just framför den dåvarande ingången till Quirinalis, och troligen är det funna murstycket en del af denna borg.

På Viminalis hafva två murräckor påträffats på ett afstånd af ungefär 120 meter från hvarandra. De lågo i närheten af den nuvarande kyrkan S. Vitale vid Via Nazionale, således gent *emot* Quirinalis. På samma sätt låg den i S. Gregorios kyrkogård på Cœlius upptäckta muren gent *emot* Palatinen. I intet af dessa fall kan således muren hafva varit gemensam för hela Rom eller alla städerna, som vid denna tid därför icke häller kunna hafva bildat någon politisk enhet.

I motsats till de äldre, i Rom försvunna försvarsvärken äro dessa af regelbundet huggna tuffblock, som i växlande lag lagts på hvarandra — i det ena laget hafva blocken placerats på längden, i det andra på tvären o. s. v. — och dessa murar befinna sig ej, såsom de äldre, på kullens topp, utan ungefär på halfva höjden. Mellanrummet mellan muren och klippan har därpå fyllts ut, hvarigenom flera fördelar vunnits. Dels har muren därigenom blifvit betydligt starkare, dels har den blifvit brantare än den dock alltid något sluttande klippväggen, dels har slutligen platån blifvit jämnare och något större. Det torde dock vara ovisst, om vi böra anse dessa murar såsom befästningar för städer, liggande innanför murringen, eller såsom borgar, citadell för dylika. Förmodligen stodo de midt emellan dessa båda typer, men den kapitolinska befästningen har i hvarje fall ej omgifvit en stad, utan har tydligen blott varit en

borg, väl närmast för Quirinalis, som för öfrigt också hade ett annat citadell, det s. k. Capitolium vetus (i det nuvarande Quirinal-palatsets trädgård).

Den sten, som användes till dessa befästningar, hämtades från det aldra närmaste hållet, från stenbrott i själfva klippan. Palatinens befästningsblock brötos således i stenbrott på Palatinen, Capitoliums i stenbrott på Capitolium. I de olika stensorter, som användes för de romerska byggnadsarbetena, kan man för öfrigt på sätt och vis studera Roms historia: de visa oss det romerska väldets utbredning. För de äldsta murarna begagnade man ännu blott den stensort, som fanns att tillgå inom själfva Rom d. v. s. den oansenliga tuffen. Därefter följer peperin från Albanobärgen, från de väldiga stenbrott, som än i dag kunna ses strax i närheten af järnvägsstationen vid Marino. Sedan kom travertinen från Tivoli, först mot republikens slut uppträder marmorn, en långväga resande, och under kejsartiden möta vi slutligen stenarter från världens alla land — stumma vittnesbörd om de romerska vapnens segrar. Då de palatinska murarna bygdes, hade Palatinens befolkning troligen intet annat stenbrott än det, som än i dag finnes kvar i närheten af Livias hus.

Men kort efter det att dessa befästningar fullbordats, måste emellertid de olika städerna vid Tibern hafva sammanslutit sig till ett enda samhälle. När och huru detta skett, veta vi icke, då romarnes egen historia från denna tid saknar så godt som allt fotfäste i värkligheten, men förmodligen inträffade denna händelse tämligen snart efter upp-

roret mot etruskerna. Tvänne gamla fester, Septimontium och Argeerfesten — hvilka firades långt in i senare tid — spegla med all sannoliket de olika stadierna på denna väg. Septimontium förutsätter nämligen ett samhälle, som omfattade Palatinen, Esquilinen samt troligen Cœlius, men icke Capitolium, Quirinalis och Viminalis. Då Argeerfesten stiftades, hade äfven dessa kommit med, men Aventinen hörde ej till någondera och drogs således först senare in inom det romerska området.

Att dessa nya samhällen haft någon försvarsmur, är icke kändt, ej häller hafva gräfningarna blottat några spår af en dylik. Men Argeerstaden var dock omgifven af en ideell gräns, ett s. k. pomoerium, och denna gräns förblef densamma ända in i Sullas tid.

Det århundrade, inom hvilket dessa tilldragelser falla, eller 400-talet var således en period af kraftfull, politisk utveckling, om än Rom fortfarande var en obetydlig småstad, inkilad mellan etruskerna i norr och de sabelliska bärgstammarna i söder. Men mot slutet af århundradet hade Tiberstaden dock besegrat det mäktiga Veji, och i söder eröfrades Terracina, Velletri m. fl. städer.

Då inträffade omkr. 390 en märklig händelse i Roms historia — gallernas inbrott. Romarne öfvergåfvo då sin stad så när som på den kapitolinska borgen, och detta antyder ganska klart, att *staden* Rom i själfva värket var obefästad och att murarna kring Palatinen och de öfriga kullarna voro omöjliga att försvara: endast Capitoliums arx, som var en värklig borg och ej omfattade någon större areal, ansågs i stånd att uthärda en belägring.

Då gallerna året därpå dragit sig tillbaka och romarne åter tagit sin stad i besittning, uppstod enligt min mening åter, såsom efter det etruskiska kriget, tanken på en ny och mera effektiv befästning, men en befästning, som omfattade *hela* Rom d. v. s. alla de sju kullarna. Denna befästning kom nu också till stånd och kan följas, då stora delar af den ligga i dagen på flera olika platser i Rom — de betydligaste på järnvägsstationens område. Det är den s. k. »Servii Tullii mur».

Att denna ej kan härröra från »Servii Tullii» tid d. v. s. 600-talet, är af flera skäl antagligt. Pinza kommer efter en längre undersökning af murens arkitektonik — särskilt genom en jämförelse med Syracusas befästningsvärk, som historiskt kunna dateras — till den slutsatsen, att murarna måste härröra från tiden 473—367 eller den tid, då Rom i egentlig mening stod under inflytande af Syracusas kultur; muren är nämligen med all säkerhet bygd i anslutning till Hierons och Dionysios befästningsarbeten. Och Richter lägger därtill ännu några andra skäl. Muren är nämligen bygd efter ett jämförelsevis nytt måttsystem, den romerska foten (0,296 meter), under det att man under 400-talet och ännu in på 300-talet hade en annan »fot» (0,278 meter). Arbetet är tekniskt mera fulländadt än liknande murar i Etrurien och Latien. Stenhuggarmärkena tillhöra ett alfabet med kvadratiska bokstafstecken, under det att man i äldsta tid i Rom använde spetsvinkliga typer. *Äldre* än 300-talet kan således muren ej vara.

Med denna mur var emellertid republikens Rom

färdigt, åtminstone dess omfång bestämdt, ty ehuru förstäder så småningom uppstodo på Marsfältet (trakten kring Corson) och på den högra Tiberstranden, förblef Rom, officielt sedt, ännu långt in i kejsartiden blott det område, som omgärdades af den serviska muren.

Republikens Rom.

Vändpunkten i Roms byggnadshistoria inträder med Augustus, och först då antog Rom också den yttre gestalt, som tillkom världens nya hufvudstad. Republikens Rom började då att försvinna för att lämna rum för kejsartidens praktfulla metropol. Denna torde för de flesta vara jämförelsevis känd, och i stället att sysselsätta oss med denna skola vi, så godt sig göra låter, söka frammana Tiberstadens konturer under det republikanska statsskickets afslutningsår.

I storlek var Rom redan då efter antik måttstock en högst betydande stad; endast Alexandria samt troligen Antiokhia kunde i detta fall skryta med ett företräde. Men under det att stadsplanerna i dessa grekiska städer företedde räta och breda avenyer samt ståtliga palats och torg, var Rom en illa bygd huskomplex med trånga, sneda och vinkliga gator, lagda utan bestämd plan. De flesta af dem voro branta, krokiga backar, ty det bebygda området var ännu blott kullarna och dalarna; det raka

Marsfältet föll däremot utanför republikens Rom. Tibern saknade ännu kajer och svämmade därför esomoftast öfver, och då fingo invånarne roa sig med att i båt färdas fram på Roms gator.

Några praktbyggnader funnos, såsom vi strax skola se, ännu icke; det äldsta marmortemplet i Rom är ej äldre än 143 f. Kr., den första större byggnad af travertin är den under Augustus uppförda Marcellusteatern, och äfven för de offentliga byggnaderna nöjde man sig ännu med tuff och peperin, som stundom för prydlighetens skull öfverdrogs med målad stuck eller terracotta — på detta enkla sätt var, som man nu funnit, det stora Jupitertemplet på Capitolium smyckadt. Mest användes tegel, af hvilket material de flesta privatbyggnader voro uppförda. Husen voro i allmänhet slarfvigt bygda, och det hände ej sällan, att de rasade. Genom gatornas smalhet förefóllo de högre än de i värkligheten voro, men tre våningar synes hafva varit den vanliga höjden.

Invånarne i en antik stad vistades i regeln vida mera utomhus än folk nu för tiden, och detta gäller särskildt södern, där människorna fortfarande hafva en viss smak för att bo på gatan. Roms forna invånare hade således ej behof af så stort utrymme som våra dagars, och vi hafva därför rätt att antaga, att de sju kullarna, republikens Rom, lämnat boplats åt vida flera än som nu rymmas på denna areal, då för öfrigt Palatinen är fullständigt och Cœlius samt Aventinen så godt som obebodda. Men att med någon grad af visshet beräkna folkmängden i antikens Rom, är ytterst vansk-

ligt, och de beräkningar, som gjorts, differera därför högst väsentligt från hvarandra. Några jämförelsesiffror kunna dock anföras.

Augustus berättar, att han vid ett tillfälle utdelat sextio denarer åt 320,000 individer af »Plebs urbana» d. v. s. åt 320,000 röstberättigade borgare i Rom, som icke tillhörde senatorernas eller riddarnes klass. Här hafva vi således (om vi lägga till 10,000 personer, tillhörande riddar- och senatorsklassen) en siffra för den fria manliga befolkningen. Den kvinliga var utan allt tvifvel betydligt lägre — äktenskapsfrekvensen var ju icke stor, och de kvinliga tjänarna i våra dagar ersattes då af manliga slafvar — och man vågar därför knappast anslå den högre än till 250,000. Därtill kommo soldater (garnisonen var ej stor, omkring 10,000 man), främlingar samt slutligen det stora antalet barn och — slafvar. Det förra var dock med säkerhet relativt betydligt mindre än i en modern italiensk stad, ty nativiteten i antikens Rom var i ett jämt sjunkande, och endast få familjer bestodo sig med lyxen af flera barn, då däremot ungkarlarnas klass var i beständigt stigande. Slafvarnes antal kan alls icke beräknas, då invånarantalet i öfrigt knapt erbjuder några jämförelsepunkter; de rika höllo sig med stora slafhopar, under det att den öfverväldigande majoriteten af Roms fria borgare bestod af proletarier, som endast i undantagsfall ägde någon eller några slafvar. På grund af dessa sannolikhetsskäl är man emellertid böjd att anslå Roms folkmängd på Augustus' tid till omkring en million, och ehuru denna siffra nog kan vara oriktig på en

à tvåhundratusen när, torde den dock tämligen stämma med värkliga förhållandet. Dock är det ganska säkert, att folkmängden under republikens sista tid ej var lika stor som under Augustus' lugna regering, då massor af provincialer strömmade till hufvudstaden. På Cæsars tid torde därför befolkningen knapt kunna anslås högre än till en 700,000 personer.

Denna befolkning var hoppressad i Rom på ett område, som var snarare mindre än det, som nu rymmer det moderna Roms 500,000 invånare. Det är visserligen sant, att Palatinen, Cœlius och Aventinen nu äro mycket svagt bebygda, men å den andra sidan har hela den högra Tiberstranden, det stora Marsfältet och en del af Monte Pincio, som föllo utanför republikens Rom, nu kommit till. Utanför den serviska muren funnos väl också på republikens tid förstäder, men å den andra sidan voro ej obetydliga distrikt innanför obebygda, så att dessa två faktorer något så när taga ut hvarandra. Det moderna Rom torde därför vara icke så litet större än republikens. Men saken kan förklaras, dels däraf att — såsom nyss påpekades — nutidens människor bo rymligare än forntidens, som ofta nöjde sig med blott en sofkammare, dels däraf att de moderna torgen och breda gatorna saknades i republikens Rom.

Bredden på en gränd — och annat än gränder fanns då knapt — var sällan öfver fyra meter, d. v. s. de voro ungefär lika spatiösa som gränderna i Stockholms gamla »stad», och äfven hufvudgatorna, »avenyerna», öfverskredo ej 6 à 7

meter, under det att den nuvarande Corson, som dock är ganska smal, har en medelbredd af 12 meter. Dock voro dessa gator sedan midten af 200-talet i allmänhet stenlagda, och stenlagda med dessa stora, breda plattor, som man än i dag har tillfälle att beundra.

Ett förhållande, som äfven i det nuvarande södern ingalunda är ovanligt, gjorde dock, att dessa trånga gator föreföllo än mera smala. Salustånd, barberarstugor, krogar, gårkök och värkstäder voro nämligen utbygda på gatan, och där utvecklade sig hela det rika folklif, som hos oss förlägges inom fyra väggar. Skomakaren och skräddaren skötte sitt yrke ute på gatan framför den mörka bodlägenheten, krogbefolkningen slog sig där ned bland bänkar och bord; på den ena sidan af gatan, hos fiskhandlaren, såg man stora vattensåar med fisk, på den andra sidan, hos slaktaren, hängde väldiga slaktdjur, och ett stycke därifrån skimrade grönsaksmånglarens brokiga knippen af sallad, hvitlök och frukt. Att komma fram genom allt detta stim och stoj var nästan omöjligt, och all körtrafik var därför förbjuden. De förnäma, som ej ville smutsa ned sig genom att till fots armbåga sig fram genom trängseln, öfver afskrädeshoparna från grönsaksstånden, fisk- och köttbodarna, föredrogo därför att begagna bärstolar; den eskort af slafvar, som åtföljde dessa, fick då, så godt sig göra lät, bana väg, och förmodligen skedde detta på samma sätt som än i dag i orienten: med skrik, svordomar, käppslängar o. d.

Larmet på dessa gator måtte hafva varit för-

färligt, ty då liksom nu hade utbjudarne den seden, att med högljudda, yrkesmässiga rop förkunna sina varors företräde. Redan i den tidigaste gryningen började bagare och herdar sitt tjut, och vid hvarje timme, som gick, inföllo nya stämmor i denna öronbedöfvande konsert.

Ej ens på natten var det vidare lugnt, ty skaror af glada dryckesbröder (och för öfrigt äfven annat, mindre aktningsvärdt folk) drogo då omkring och stälde till ofog. Visserligen hade Rom en ganska ansenlig polisstyrka, under kejsartiden omkring 7,000 man, och denna kunde nog vara bra — vid månsken. Ty endast då var staden upplyst; eljes var den försänkt i ett egyptiskt mörker, och gatlyktor voro under hela antiken en okänd lyx. Tjufvar och mördare hade därför ett rent Eldorado i antikens Rom, och den nattliga osäkerheten på dess gator skildras alltid såsom stor. Den fredlige borgare, som på natten måste begifva sig till sitt hem, fick därför som säkerhet och för att icke snafva öfver afskrädeshögarna bära en liten lykta i handen; de rikare bestodo sig med slafvar, servi prælucentes, som buro lanternor eller facklor framför sina herrar.

Trångboddheten, gatulifvet och det därmed i samband stående snusket bidrogo naturligen ej att förbättra de sanitära förhållandena i Rom, och det är tydligt, att republikens Rom varit en i högsta måtto ohälsosam stad. Den var det redan genom sitt läge. Såsom jag förut utvecklat, kan det äldsta Rom karaktäriseras såsom en samling tuffklippor i ett sankt träsk. Under den allra äldsta tiden mot-

värkades väl kärrens miasmor något af markens vulkaniska beskaffenhet, hvarigenom fukten till en del uttorkades — endast därigenom kan man förklara, att distrikt som de pontinska träsken öfver hufvud kunde bebos. Men i historisk tid hade vulkanismen upphört att värka, och feberluften kring kärren skulle, om ej romarna väpnat sig till motvärn, snart hafva förjagat dem från deras klipplatåer. Det var då de bygde de väldiga kloaker, som uttorkade träsken och åter gjorde Rom beboeligt. Traditionen förlägger detta jättearbete till konungatiden, men ett studium af arbetets teknik tvingar oss att hänföra det till en vida yngre period. Denna teknik är ungefär densamma som i den serviska muren, och kloakerna kunna således ej vara äldre. Men under det att muren är uppförd af romersk tuff, äro kloakerna däremot bygda af peperin från Albano, och detta talar för, att de snarare äro yngre. De härröra således antagligen från midten af 300-talet och äro med all sannolikhet samtida med ett annat sanitärt storvärk, hvarom jag strax skall tala, eller den första vattenledningen. Men ännu mot slutet af 200-talet var Cloaca maxima på Forum ej en värklig kloakledning, utan endast en öppen »kanal»; så kallas den nämligen i Plautus' lustspel Curculio.

För dräneringen af Rom var detta kloaksystem otvifvelaktigt af den största vikt, och i detta fall stodo republikens romare ofantligt framom de moderna folken, som först på 1800-talet lade sig till med ett värkligt afloppssystem; ända tills dess lät man regnvattnet och orenligheten ligga och stinka

i rännstenarne. Men å den andra sidan led systemet dock af högst väsentliga sanitära brister. Kloakerna förde nämligen icke blott regn- och kärrvattnet bort från Rom, utan ock en god del af den orenlighet, som alstrades af den stora millionstaden, och denna orenlighet hamnade i Tibern, ej vid utloppet, utan midt i hjärtat af Rom, strax utanför de kloakmynningar, man än i dag kan se. Och så har det varit ända från antiken intill Roms »pånyttfödelse» i våra dagar. Utan öfverdrift kan man därför säga, att Tibern i värkligheten varit en enda stor latringraf. Men detta vatten fick icke blott förpesta luften; det användes också till dricksvatten och ansågs t. o. m. hälsosamt. Då Clemens VII 1553 reste till Marseille, medtog han så mycket af detta välsmakande och sunda Tibervatten, att detta kunde räcka för hela resan — en smak, hvilken, såsom Lanciani anmärker, visar, att kyrkans dåvarande öfverhufvud var fullkomligt »hård» mot tyfus.

Det äldsta Rom fick sitt behof af dricksvatten tillfredsställdt dels genom Tibern, dels genom brunnar; en af dessa, Juturnas källa, har nyligen återfunnits på Forum bredvid Castortemplet. Men då staden växte, visade sig brunnarna otillräckliga, och Tibern blef då, såsom den sedan blef under medeltiden, Roms förnämsta vattenreservoar. Hvad detta i sanitärt hänseende betydde, har jag redan påpekat, och de män, som på 300-talet f. Kr. ledde stadens angelägenheter, måtte också hafva insett detta, ty då (312 f. Kr.) bygdes den första stora vattenledningen, som från bärgen förde rent,

kyligt och klart källvatten till Rom. Äfven detta var ett jättearbete. Ledningen hade en längd af 16,445 meter och lämnade en vattenmassa af 115,303, kubikmeter om dygnet. Före Augustus' tid hade ytterligare tre dylika ledningar tillkommit: Anio vetus (272—269 f. Kr.), Aqua Marcia (144—140) och Aqua Tepula (125 f. Kr.). Tillsammans lämnade de en daglig vattenmassa af 667,600 kubikmeter — således betydligt mer än 1870 års Rom, där den dagliga vattentillgången blott var 157,000 kubikmeter, och ännu mycket mer än våra dagars Stockholm, där den dagliga förbrukningen är omkring 30,000 kubikmeter pr dag. Anslår man Roms befolkning vid republikens slut till 900,000 personer, eller till ungefär tre gånger så mycket som Stockholms, hade hvarje romare på Sullas tid dock mer än sju gånger så mycket vatten till sitt förfogande som en nutidens stockholmare. Och denna rika vattentillgång motvärkade naturligen högst väsentligt andra sanitära brister.

Ty dylika funnos i mängd. Framför allt tyckes latrinväsendet hafva lämnat mycket öfrigt att önska; i regeln var latrinen belägen i omedelbart samband med köket — en anordning, som fortlefvat ända in i våra dagars Rom — och köksaffallet samt orenligheten hade därför samma aflopp. Ännu förfärligare var begrafningsskicket. På Esquilinen, utanför den serviska muren, var den allmänna begrafningsplatsen för tiggare, förbrytare, fattighjon, slafvar och döda djur, hvilka vräktes i gemensamma grafvar på 30 fots djup och 12 fots omkrets. Dessa s. k. puticuli, till ett antal af flera hundra, utbredde

sig på en areal af omkring 1,000 fot. Ännu i våra dagar, då dessa likhus öppnats, spridde de en rent outhärdlig stank af förruttnelse; i de flesta fall hade kropparna förvandlats till en halft flytande, vämjelig massa, och man kan — säger Lanciani — däraf förstå, huru detta afgrundsområde varit vid pesttider, då ingångarna till grafhvalfven måste stå öppna hela dagen.

Och dock fanns en ännu hemskare plats. Vid något pesttillfälle eller något af de blodbad, af hvilka Rom hemsöktes, synes man ej ens haft tid att begagna sig af dessa grafhvalf, utan kastat alla liken, säkert öfver 20,000, i vallgrafven framför Servii Tullii mur, där de legat och ruttnat till våra dagar, då den hemska grafplatsen återfunnits.

För att göra bilden af den esquilinska kullens utkant fullständig förtjänar att nämnas, att här också befann sig afstjälpningsplatsen för stadens orenlighet.* Endast några få hundra fot från stadsmuren fick, såsom Lanciani anmärker, denna ligga i regn och solsken och sprida sina ångor öfver staden. Då Lanciani 1884 påträffade detta kompostlager, var stanken ännu sådan, att han oupphörligen måste byta om arbetslag för att få rent hus.

Dessa sanitära oefterrättligheter fortforo ända till Augustus' tid, då hans vän Mæcenas gjorde slag i saken. Han lade sig nämligen till med hela

---

* Man tyckes i Rom hafva haft två system, kloaksystemet och s. k. »cesspools» eller brunnar för husets orenlighet, hvilken sedermera bortfördes och afstjälptes på en därtill anvisad ort.

detta pestområde, som utgjorde en ständig fara för Rom, lät betäcka det med ett jordlager af 25 fots mäktighet och förvandlade så den hemska orten till dessa praktfulla trädgårdar, om hvilka litteraturen har så mycket att förmäla.

Republikens Rom var således en öfverbefolkad, trång, ful, illa bygd och osund stad, utan några estetiskt tilltalande centralpunkter, en stad, från hvilken alla längtade bort, men vid hvilken alla, som ville hafva något att säga i världens angelägenheter, dock kände sig fjättrade med den politiska nödvändighetens bojor.

* *
*

Republikens Rom var i självfva värket en samling hopgyttrade latinska byar. Den skönhetskänsla, som adlade de hellenistiska städerna och som yttrade sig i medborgarnes behof att pryda åtminstone akropolen med dyrbara marmortempel, att förse staden med kolonnader, torg och parker — denna skönhetskänsla ingick ännu icke i det romerska medvetandet. Bondbyarna på de romerska kullarna hade väl vuxit ut till städer, som sprungit öfver de gamla murarna och fylt dalarna, de stråtäckta kojorna hade förvandlats till tegel- och korsvirkshus, men byggnadsarbetet hade skett utan plan och utan ordning, efter det enskilda behofvets fordringar, och undantager man några tempel, ett par för förvaltningen afsedda byggnader samt några salutorg, belamrade med fula taberner af trä, fanns det intet *offentligt* Rom. Husen, i

allmänhet bygda af lufttorkadt tegel samt i följd däraf smutsgrå till färgen, följde de trånga, nästan svindlande branta backarna eller hängde, såsom på Capitolium, Palatinen och Quirinalis, ut öfver bråddjupen såsom fågelbon, det ena öfver det andra, och i det hela torde man få den bästa föreställningen om den tidens Rom, så vida man besöker någon modern latinsk bärgstad, t. ex. Rocca di Papa, hvarvid man dock måste abstrahera från den breda hufvudgata, som numera alltid finnes i en dylik stad.

Fästningsvärken — den serviska muren — hade så småningom upphört att hafva någon praktisk betydelse. Husen bygdes in på den, och utanför, särskildt åt Marsfältet, hade förstäder börjat uppstå tätt intill själfva muren. På vissa ställen var denna raserad, och på Augustus' tid hade man redan svårt att återfinna den; den esquilinska dalen var då redan förvandlad till en promenadplats. Redan förut hade de äldre befästningsvärken kring Palatinen och de andra höjderna raserats, och blocken hade — såsom de nyare undersökningarna af Palatinen visat — användts till andra byggnader. Af de aldra äldsta försvarsvärken — jordvallarna — fanns det blott några af antikvarierna observerade spår på Palatinen och Esquilinen.

Äfven Capitolium var belamradt med privathus, dock icke det egentliga Capitolium, där det stora Jupitertemplet låg. Området var här »heligt» och upptogs därför blott af kultbyggnader. De flesta af dessa voro tydligen små kapell, och stort var endast Roms hufvudtempel, egnadt åt Jupiter,

Juno och Minerva, hvilkas bilder stodo i hvar sin cella i det tredelade templet. Dess läge har genom de senaste gräfningarna kunnat bestämmas; substruktionerna till fronten och portiken hafva återfunnits i Palazzo Cafarellis trädgård, och öfver den tredelade cellan är själfva palatset uppfördt; ett kolonnfragment står fortfarande kvar på sin gamla plats i den lilla bakom Konservatorspalatset liggande trädgården. Öfver den tyska ambassadens stall sticker ett af de gamla murhörnen fram, och framför palatsets inkörsport, vid klippbranten, synas några murrester, som dock snarare tillhört kullens befästningsvärk.

Någon praktbyggnad var det republikanska templet trots sin storlek icke. Materialet var den fula, oansenliga tuffen, beklädd med stuck och terrakotta — fragment af dessa beklädnader hafva påträffats — och själfva kultbilderna voro ock af terrakotta.

Efter det tredje puniska krigets lyckliga slut blefvo väl takbjälkarna förgylda och ett mosaikgolf inlagdt, men väggarna voro fortfarande blott öfverdragna med stuck. Kolonnerna voro kolossala, åtta fot i genomsnitt, men stodo allt för långt ifrån hvarandra för att åstadkomma en estetisk värkan; fronten, riktad åt Forum, hade blott sex kolonner på en längd af omkring 200 fot. De många kapell, som voro uppförda alldeles in på templet, skymde förmodligen icke så litet af utsikten, och liksom Forum tyckes också tempelområdet blifvit allt mer och mer öfverlastadt med byggnader, som förtogo intrycket af templets kolossala massor.

Detta berömda tempel förstördes år 83 f. Kr. Det uppfördes åter, brann ånyo — flere gånger om — och hvarje gång det uppstod ur askan, reste det sig allt praktfullare och praktfullare, tills dess att det slutligen stod såsom ett af världens undervärk. Men dessa senare Jupitertempel äro den nya, praktälskande kejsartidens, ej republikens.

Templet måste vara bygdt före den serviska muren. Material och teknik äro visserligen de samma, men under det att muren är bygd efter det senare romerska måttet, är temlet uppfördt med iakttagande af den gammalitaliska foten.

Nedanför Jupitertemplet, på den nuvarande Piazza di Campidoglio, där Marcus Aurelius' ryttarstaty nu intar centrum mellan de tre renässanspalatsen, låg under republiken en kringgärdad plats, »fristaden». Mot Marsfältet, där nu den härligt vackra uppgången, La Cordonata, ligger, var då en tvärbrant, kantad af Servii Tullii mur, och den dåvarande uppgången låg på den rakt motsatta sidan, åt Forum till; rester af denna branta stig, Clivus Capitolinus, kunna ännu ses på Forum, just där detta höjer sig upp mot den kapitolinska kullen. På den motsatta sidan af denna hafva några block, tillhörande den serviska muren, påträffats; de ligga vid den nya körväg, Via Tre Pile, som i våra dagar gjorts upp till Capitolium.

På den andra toppen, där nu kyrkan Ara Cœli ligger, reste sig Roms borg, arx, om hvars utseende man dock känner ytterst obetydligt. Vid grundläggningsarbetet för det nya nationalmonumentet öfver Vittorio Emanuele påträffades väl

talrika substruktioner, men man har icke lyckats att identifiera eller bringa någon reda i dem. Mot republikens slut hade den gamla fästningen förlorat sin fortifikatoriska betydelse, och hela kullen, både fästningsområdet och Piazza di Campidoglio, var då, ända till tempelområdet, öfversålladt med privathus, mest tillhörande prester och fattigt folk — patricier fingo nämligen i följd af en gammal lag ej bo på Capitolium. Endast en förnämligare, icke-religiös byggnad reste sig här, nämligen det s. k. Tabulariet (eller Riksarkivet), som uppfördes omkring 70 f. Kr. och är märklig såsom en af de få byggnader, som finnas kvar, åtminstone delvis, från republikens tid. Tabulariet, som ligger under det nuvarande senatorspalatset, riktade sin front mot Forum, och denna bestod af en öppen, nu igenmurad arkad, säkerligen i två våningar, ehuru nu endast den undre finnes kvar. För närvarande användes det till magasin för nyfunna antikviteter och kan betraktas såsom ett litet museum. Den brådskande resanden försummar vanligen att taga någon kännedom om detta fornminne, ty de statyer o. d., som där förvaras, äro ej vidare märkliga, men själfva tabulariet förtjänar onekligen att ses: det är mig veterligen den äldsta byggnad, i hvilken bågar och hvalf finnas använda, således det första dokumentet i en ny arkitekturperiods historia — och utsikten från den öppna arkaden är en bland de vackraste i Rom.

Midt emot ligger den palatinska kullen. Redan under republiken var detta det aristokratiska kvarteret — Cicero bodde där liksom hans motståndare,

den aristokratiske demagogen Clodius — men några palats reste sig ännu icke på kullen, knappast häller några paktfulla tempel. Till två af dessa — Kybele-templet och Jupiter Victors tempel — har man väl återfunnit substruktionerna, men de tyckas icke hafva varit vidare dyrbara. Ännu mer än Capitolium var Palatinen öfversållad med privathus — de förnämligare lågo på branten åt Capitolium till, med utsikt öfver Velabrum och Forum — och det hela tyckes hafva varit ett virrvarr af trånga gator och backar. Massor af dessa hus fingo sedermera under kejsartiden gifva vika för de nya Cæsariska palatsen, men likväl finnas här flera rester än annorstädes af republikens Rom. Såväl vid den nuvarande uppgången som vid den s. k. Cacus-stigen påträffas murdelar, som af tekniken att döma härröra från republikens tid, och midt emellan det Flaviska och det Tiberianska palatset ligger det enda antika privathus, som i ett något så när fullständigt skick bevarats till vår tid: det välkända, så ofta afbildade hus, som fordom tillhörde Tiberii föräldrar och som eget nog fick stå kvar, dels måhända på grund af pietetsskäl — det hade bebotts af det romerska folkets älskling, den ädle Germanicus — dels kanske ock därför att man i senare tid, då kejsarpalatsen uppförts, ännu hade bruk för det gamla huset såsom ett slags »kavaljersflygel».

Huset, som dock bygts för medlemmar af republikens högsta aristokrati, är särskildt intressant såsom ett bevis på den relativa enkelhet, som ännu rådde vid republikens slut. Under det att kejsartidens palats fullkomligt gnistrade af olika, dyrbara

marmorsorter, är detta ett enkelt tuffstenshus, visserligen försedt med mosaikgolf och vackra väggmålningar, men utan ett spår af lyx. Dekoreringen är ingenstädes i ädelt material, utan blott i målad imitation. Receptionsrummen — de enda som visas för allmänheten — äro fem: ett atrium, ett triclinium (matsal) och ett tablinum (»salong»), med tvenne alæ (kabinett), och dessa äro af ungefär samma storlek som vanliga rum i en modern våning, kanske något mindre. Den nu otillgängliga privatvåningen består af små kyffen, som knapt haft plats för mer än en bädd. Rymligare bodde nog ingen på denna tid, troligen ej häller elegantare.

De öfriga stadsdelarna voro vida mindre förnäma. Esquilinen med dess hemska grannskap till fattigkyrkogården, afrättsplatsen och komposthögarna var naturligen under republiken det minst aristokratiska kvarteret, särskildt dess åt utkanten vettande delar, och äfven den mellan Esquilinen och Forum liggande stadsdelen, Subura, åtnjöt ett dåligt rykte samt var känd såsom ett tillhåll för stadens slödder. I de sluttande backarna slogo sig likväl ofta handtvärkare ned, hvarje yrke för sig; Argiletum och Vicus Sandaliarius upptogos af bokhandlare och skomakare, längre åt Forum befunno sig fisktorget, slaktarhuset o. s. v. Sin egentliga karaktär fick dock Subura af de lättfärdiga kvinnor, som där helst valde sitt tillhåll. Likväl finnas exempel på, att äfven framstående personer, exempelvis Julius Cæsar, bott i denna mindre väl kända stadsdel; men gräfningarna hafva endast blottat rester af oansenliga hus.

På självfva Esquilinen hafva däremot ganska märkliga byggnader återfunnits. Så påträffade man 1848 på sluttningen af Cispius (i den nuvarande Via Cavour) ett ej illa bevaradt, ehuru nu visserligen förstördt privathus med ypperliga fresker, som nu förvaras i Vaticanen: sex landskapsbilder med scener ur Odyssevs äfventyr, målade med en värklig talang och det måhända förnämsta alstret af antikens målarkonst. 1684 gjorde man i samma gata (då kallad Via Gratiosa) ett annat märkligt fynd, som nu blott är kändt genom en planritning: ett tämligen väl bevaradt privathus från antiken. I detta påträffade man bl. a. också en Venusstaty, som inköptes af drottning Kristina och sedermera förirrat sig till Spanien.

Öfver hufvud var hela Cispius mycket tätt bebygdt med privathus, under det att de offentliga byggnaderna, äfven under kejsartiden, voro få.

Förnämligare tyckes Viminalis och framför allt Quirinalis hafva varit, och talrika rester af hus, äfven från republikens tid, hafva här återfunnits. Cælius var, såsom gräfningarna visat, en mycket tätt bebygd stadsdel. Då aristokratien under kejsartiden drefs bort från Palatinen, flyttade den helst öfver till den närbelägna Cælius, men redan under republiken var denna kulle ett jämförelsevis aristokratiskt kvarter. Aventinen däremot beboddes under republikens tid företrädesvis af småfolk — nämligen så vidt man af litteraturen kan döma, ty Aventinens mark är ännu ytterst obetydligt genomforskad.

Utanför Aventinen, vid Via Latina och Via

Appia, började de långa leden af de förmögnes grafvar, de republikanska naturligen närmast staden; så hafva vi strax i början den scipionska familjens griftkammare, djupt nere i jorden, längre bort Cæcilia Metellas jättegraf o. s. v.

Inga offentliga byggnader af betydenhet reste sig ännu på Roms kullar, ty, så vida man undantager några tempel, voro dessa ännu så länge förlagda till dalarna. Vid foten af Aventinen, åt Tiber-utloppet till, lågo redan under republiken de stora magasinerna, där de från hafvet kommande fartygen aflastade sina varor; Pons Sublicius, Roms äldsta bro, som låg strax ofvanför, hindrade nämligen segelfartygen att gå längre upp. I följd däraf uppstod här — ungefär från S. Paolo fuori le mura ända fram till Piazza Montanara — ett stort, längs Tibern liggande handels- och sjöfartskvarter, hvilket äfven omfattade den andra Tiberstranden, det nuvarande Trastevere, som beboddes af skeppare, hamnarbetare och dylikt folk. En stor mängd här funna inskrifter, de flesta visserligen från kejsartiden, ger oss en inblick i det brokiga lif, som rörde sig vid Tiberhamnen. Här talas om köpmän i säd och olja från norra Afrika, om oljeimportörer från Andalusien, vinhandlare från norra Italien, skeppare, kreatursimportörer, färjkarlar, båtsmän, skeppsmäklare, båtbyggare o. s. v. Stranden var indelad i olika sektioner, »portus» (hamnar, dockor) för de olika varorna, för vin, olja, lergods, fisk, järn, marmor o. s. v. Tiberstranden strax bortom Aventinen bär än i dag sitt gamla namn, Marmorata eller »Marmorkajen», efter de

marmorblock, som här under antiken aflastades; en annan dylik aflastningsplats för samma, särskildt under kejsartiden så omtyckta vara påträffades vid rifningen af en huskomplex i närheten af Ponte S. Angelo. Saltmagasinet, som låg vid Forum Boarium, just vid uppgången till Aventinen, fanns kvar ännu till 1888, då det refs, men gatan bär ännu namnet Via della Salara. Strax bredvid påträffades 1887 rester af magasinet för blyvaror, och i närheten aflastades också lergodset. Om storleken af denna affärsvärksamhet har man än i dag ett talande och egendomligt vittnesbörd i den vid Tibern åt Porta S. Paolo till liggande höjden Monte Testaccio. Denna kulle reser sig till en höjd af 4 meter midt i det forna magasinskvarteret och består blott af sönderslaget lergods. Varorna (vin, säd, olja o. s. v.) förvarades nämligen under antiken i stora lerkärl, och då, som ofta hände, dessa skadades, skulle de oanvändbara kärlen kastas på en särskild, därtill af kommunalmyndigheterna anvisad plats. Så uppstod Monte Testaccio.

När man passerat dessa vid foten af Aventinen liggande upplagsplatser och kommit fram till den nuvarande Bocca della Veritá eller torget framför S. Maria in Cosmedin, hade man här under antiken Forum Boarium eller oxtorget — på samma plats, där fordom Velabrumträsket mynnat ut i Tibern. Kreaturslasterna från Tibern fördes här i land och utbjödos åt hugade spekulanter, men hvarken såldes här slaktadt kött eller slaktades några kreatur; kommersen gälde blott »lefvande vara». Men ehuru torget af lätt insedda skäl ej

kunde vara vidare renligt, var det dock, egendomligt nog, det måhända prydligaste af republikens offentliga platser och ett af dem, hvilkas minnesmärken blifvit jämförelsevis bäst bevarade. Åt Tibern till reste sig sedan äldsta tider ett sedermera af Augustus restaureradt, litet vackert rundtempel, helgadt åt Mater Matuta — det samma, som ännu finnes kvar tack vare den omständigheten, att det under medeltiden fått tjänstgöra såsom kristen kyrka. Samma öde hade det bredvid liggande Fortuna Virilis' tempel, ett bland Roms elegantaste. Uppfördt i en ädel jonisk stil — ehuru icke af marmor såsom kejsartidens tempel — ändrades det på 800-talet om till en kristen kyrka, S. Maria Egiziaca, och skonades i följd häraf från vidare sköflingar. Torgets tredje sida upptages nu af den ärevördiga, fornkristna basilikan S. Maria in Cosmedin. Nyare undersökningar hafva visat, att vi också här hafva resterna af en eller rättare två antika byggnader, af hvilka åtminstone den ena härrör från republikens tid. Den bakre delen af kyrkan hvilar på ett gammalt Cerestempel, af hvilket byggnadsrester (tuffstensblock) ännu kunna ses i kyrkans krypta och i dess trädgård. Den främre delen däremot är en ombyggnad af en antik hall, Statio Annonæ eller det ämbetsvärk, som skötte den gratisutdelning af säd, som tillkom Roms befolkning. Men denna hall härrör först från kejsartiden.

Något längre upp befann sig ett annat salutorg, Forum Holitorium eller Grönsakstorget, den nuvarande Piazza Montanara. Äfven detta torg, där grönsaksmånglarna höllo till, var redan under

republikens tid omgifvet af monumentala byggnader, af hvilka alla nu dock försvunnit så när som på några vanligen förbisedda rester. Här lågo nämligen tvänne portiker, den ståtliga Marcellus-teatern (som dock tillkom först på Augustus' tid) och icke mindre än fyra tempel: Spes, Pietas, Juno Sospita och Janus. Af de tre först nämnda templen finnas ännu några rester i och omkring kyrkan S. Nicola in Carcere, och äfven af Porticus Minucii, en 109 f. Kr. uppförd, öppen hall, återstå några blygsamma kvarlefvor, dolda i ett par vid piazzan liggande hus. Den andra portiken, Porticus Octaviæ, hör däremot till Roms bäst bevarade fornminnen, ehuru den kolonnad, vi nu skåda, icke förskrifver sig från den gamla republikanska portiken, utan är en ombyggnad från Augusti tid.

Forum Holitorium låg redan utanför den serviska muren, och nu började den förstad, som f. n. är den mest bebygda och befolkade i Rom eller stadsdelen mellan Campidoglio och Piazza del Popolo. Äldst var här blott ett lågländt, sumpigt och obebodt fält. Från den nuvarande Corso Vittorio Emanuele sträckte sig ett stort träsk, Capreæ Palus, ned till Tibern; längre ned vid samma moderna aveny, åt Ponte S. Angelo till, låg ett annat träsk, Tarentum. Ännu ganska långt fram i tiden tyckes marken här hafva varit vulkanisk, och slätten bredvid fick därför namnet Campus Ignifer (Eldfältet). För att blidka underjordens makter, Dis och Proserpina, restes här ett altare åt dessa fasansfulla gudomligheter, och detta altare återfanns då Corso Vittorio Emanuele 1886—87 planerades;

i närheten påträffade man äfven det gamla prestkollegiets bostad, och ett stycke längre bort fann man en bland antikens märkligare inskrifter, en redogörelse för de i samband med denna kult stående ludi sæculares eller den fest, för hvilken Horatius skref sin berömda sekularsång, som nu fått en så ypperlig kommentar i denna inskrift. Skildringen af denna fest fyller nu i Museo delle Therme, där fyndet förvaras, en marmortafla af tre meters höjd.

Utom detta altare fanns här ett gammalt Apollotempel, hvars rester kunna ses i några källare i klostret S. Maria in Campitelli (strax under Capitolium). För öfrigt hade man här badhus och aflastningsplatser för de varor, som på floden kommo från Etrurien och Sabinum. Där utförde ock ungdomen sina gymnastiska lekar, och närmare staden höllos republikens folkförsamlingar (comitiacenturiata).

Under större delen af republikens tid var således det nu så lifliga, folkrika och bebygda Marsfältet en öppen sumpmark med några små, glest liggande tempel, och först i slutet af 200-talet började nydaningsarbetet. Konsul Flaminius stenlade då den stora, breda landsväg, som strök fram tvärs öfver fältet eller den s. k. Via Flaminia, hvilken till största delen sammanfaller med den nuvarande Corson, och på Marsfältets närmast Capitolium liggande del uppförde han den kolossala Circus Flaminius — en byggnad, som till en stor del stod kvar ännu till midten af 1500-talet. Några obetydliga rester kunna ännu ses i närheten af Piazza Paganica, och i gatunamnet Via delle Botteghe Oscure har man fortfarande en erinran, om än ej

om denna praktbyggnads glansdagar, så åtminstone om dess förfall. Denna gata gick nämligen längs rännarbanans långsida, och i dess förfallna arkader hade man under medeltiden inbygt stånd och bodar — väl liknande dem, som ännu rymmas i Marcellus-teaterns hvalfbågar; af dessa stånd tog gatan namnet »de mörka bodarnes gränd». En liten kyrka, som ligger här, innehåller också i sitt namn, S. Catharina de' Funari (repslagarnes Catharinakyrka), en historisk notis om Circus Flaminius' öden; till de öfvergifna gångarna hade nämligen en koloni af repslagare förlagt sina värkstäder. Under medeltiden och renässansen bar hela kvarteret det betecknande namnet »Calcararia» (kalkugnen), och detta namn säger oss, hvart marmordekorationen i Circus Flaminius tagit vägen. Men om kalkbrännarne än icke voro några konstälskande antikbeundrare, voro de tydligen ett gudfruktigt folk, ty de hade flera kyrkor, som ännu existera: S. Nicolaus in Calcararia (nu S. Nicola ai Cesarini), SS. Quaranta de Calcararia (nu S. Francesco delle Stimmate) och S. Lucia de Calcarario (nu S. Lucia dei Ginnaci).

Af ett litet Herculestempel, som här bygdes åt denne gud såsom kapplöpningarnes beskyddare, finnas några obetydliga rester i klostergården bakom den nyssnämnda kyrkan S. Nicola ai Cesarini. Antagligen pryddes detta lilla rundtempel af den kolossala, förgylda bronsstaty af Hercules, som f. n. står i Vatikanens rotunda och som 1864 upptäcktes icke långt från Circus — tydligen med afsikt dold för att hindra bildens profanation.

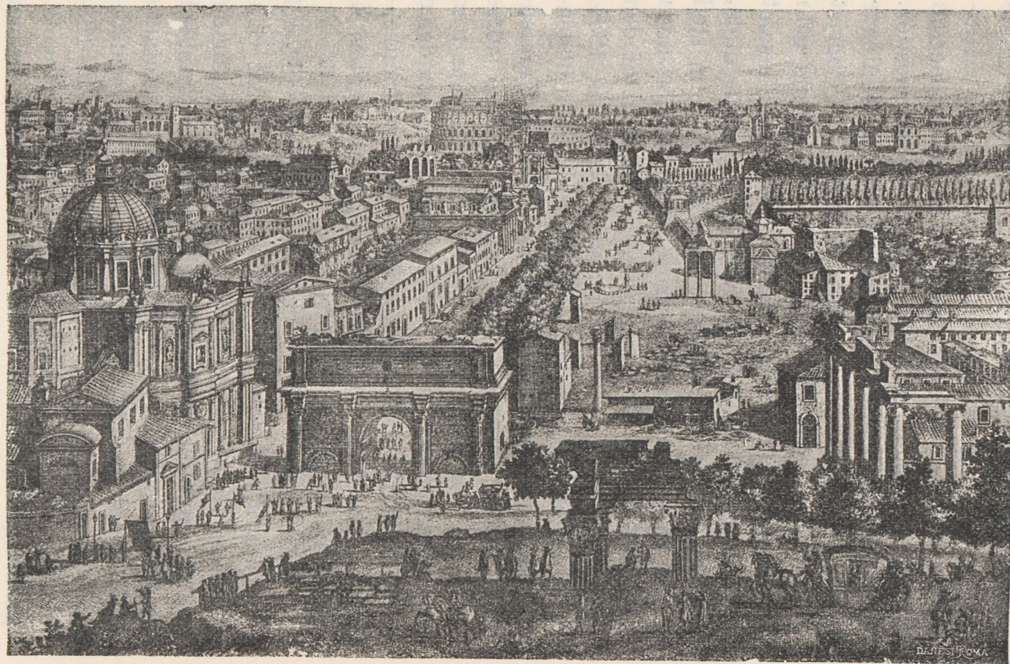
Ungefär vid den tid, som Circus Flaminius byg-des, började den del af Marsfältet, som låg mellan rännarbanan och Tibern, att förvandlas till en för-stad, hvars centrum utgjordes af det nyss omta-lade Grönsakstorget (Forum Holitorium). Natur-ligtvis var det mest småkrämare och handtvärkare, som här bodde, och stadsdelen var därför redan från början krokig, smutsig och hopgyttrad — tyd-ligen värre än i våra dagar.

Frånser man denna Flaminiska förstad var Mars-fältet obebygdt ända till mot republikens slut, och det var först Augustus och hans män, som för-vandlade fältet till en stad af offentliga palats. Början gjordes dock redan af Pompejus, ehuru t. o. m. spåren af hans byggnader försvunnit; så hans år 55 f. Kr. uppförda stora marmorteater — Roms första fasta teater och äfven den största, med plats för bortåt 10,000 åskådare — belägen mellan den nuvarande kyrkan S. Andrea delle Valle och Campo dei Fiori. En schweizisk pilgrim, som om-kring 800 besökte Rom, hade ännu, såsom hans itinerarium utvisar, tillfälle att se denna väldiga byggnad, och ännu senare stod en del af ruinerna kvar såsom fästning för familjen Orsini. Den he-liga Birgitta, som bodde alldeles i närheten, kunde ännu se Pompejus-teatern i denna dess ändrade gestalt. Framför teatern uppförde Pompejus en härlig portik — den samma, i hvilken Cæsar mördades —, men äfven denna har spårlöst försvunnit. Endast af en annan stor kolonnad, som han uppbygt, hafva några väldiga marmorblock återfunnits i när-heten af Piazza Gesú.

De senaste gräfningarna på Forum.

Från midten af 1600-talet finnes ett intressant stick af Forum Romanum eller som det då, betecknande hette: Campo Vaccino. De tre kolonnerna af Vespasianustemplet stå nedbäddade i jorden, så att endast kapitälen och en obetydlig del af skaften äro synliga. Det väldiga Saturnustemplet med sin kolossala underbyggnad höjer sig väl fullständigt öfver grusmassorna, men på Septimius Severus-bågen äro de båda sidoportalerna nästan dolda i jorden, så att endast själfva hvalföppningarna sticka fram ur denna, och af de öfriga monumenten synas blott Phokaspelaren, de tre kolonnerna från Castortemplet samt Titus-bågen — Forums alla öfriga minnesmärken slumrade då under marken, och midt öfver den minnesrika platsen sträckte sig en lummig allé af almar.

Sådant var Forum ända in på 1800-talet. Egendomligt nog är det en svensk, som börjat de första egentligen vetenskapliga utgräfningarna på Forum, nämligen C. F. Fredenheim, och det är vår mi-

Forum år 1650.

nister i Rom, friherre Bildt, som åter fästat uppmärksamheten härpå. Någon större betydelse kunde Fredenheims gräfningar (i början af 1789) naturligtvis ej få: de företogos af en enskild person och utan tillräckliga medel, snarast »par curiosité». Större utsträckning fingo dessa undersökningar först, sedan påfvarna själfva, först Pius VII, börjat intressera sig för dem, men ännu 1870 hade man ej hunnit vidare långt. Endast Basilica Julia samt uppgången till Capitolium hade då blifvit utgräfda, och den långa almallén tvärs öfver Forum stod ännu kvar. Arbetet, som för öfrigt hvilat ända sedan 1853, upptogs då med stor energi af den italienska regeringen och fortsattes ända till 1884, då det åter afstannade. Resultatet af de intill denna tid utförda gräfningarna kan i korthet sammanfattas däri, att man då blottat åtminstone större delen af den senare kejsartidens forum ända från Capitolium till Titus bågen; endast den norra delen — från kyrkan S. Adriano (den gamla curian) — låg ännu dold under moderna hus och gator, likaså en del af den södra (åt Palatinen).

Detta resultat var onekligen värdefullt. Men å den andra sidan är det dock obestridligt, att Constantins Rom intresserar oss vida mindre än det äldre, republikens, Cæsars och Augustus Rom, och dessa perioders Forum Romanum låg fortfarande doldt under den stenläggning och de byggnader från den senare kejsartiden, som man intill 1884 blottat. Det var därför en fullkomligt ny epok i gräfningarnas historia, som inleddes 1898, när man beslöt att återupptaga arbetet, men att denna gång

rikta det *mot djupet*, undersöka de olika lagren under Constantins forum och således med spadens hjälp rekonstruera en bild af Forums historia under alla de olika skedena af dess tillvaro. Det är detta arbete, som ännu (1903) pågår och nästan för hvarje månad ger nya och öfverraskande resultat — ej att undra på, ty strängt taget är denna utgräfning den första vetenskapliga och systematiska, som öfver hufvud företagits i Rom. De upptäckter, som förut gjorts, hafva oftast mera gjorts så att säga på slump — vid demoleringen af ett hus, anläggandet af en ny gata o. s. v. — och utgräfningar sådana som de grekiska (Aténs Akropolis, Eleusis m. m.) hafva aldrig utförts i Rom; Palatinen t. ex. är ännu så godt som outforskad. På Forum hade man hunnit *till* den punkt, där antiken *börjar,* men där hade man hittills stannat.

Vid en hastig blick ter sig därför det nuvarande Forum såsom ett underligt virrvarr af hvarandra korsande murar, och icke blott den vanlige turisten utan äfven vetenskapsmannen har svårt att bringa någon reda i detta kaos. Före 1898 var ju Forum ganska enkelt att för fantasien rekonstruera. Alla de murfragment, man då såg, hade ju tillhört byggnader, som en gång existerat samtidigt, och det var därför ej så vanskligt att bringa dem till en enhetlig bild. Dessa nya substruktioner af tuff, reticulat, peperin, travertin o. s. v. hafva däremot aldrig synts samtidigt ofvan jord, utan vittna i stället blott om det ständiga nydaningsarbete, som fortgått på Roms Forum. Än

hade platsen ödelagts af en eldsvåda, och byggnaderna restes då på nytt, ofta på gruset af de gamla, än hade nya politiska förhållanden framtvingat förändringar, och gamla byggnader hade fått vika för nya. Den klaraste föreställningen om denna ständigt fortgående revolution får man genom några försöksborrningar, som nu gjorts. Vid en af dessa konstaterade man ej mindre än *tjugo* olika kulturlager *under* det nuvarande Forums nivå. Att nu påstå att *hvarje* lager betecknar *ett* skede i Forums historia är måhända för djärft; några kunna ju vara något så när samtidiga, men i de flesta fall hafva dessa lager säkerligen efterträdt hvarandra. På sina ställen hafva de olika skikten sammanlagdt en höjd af tre à fyra meter, ej sällan betydligt mera. Jag kan taga ett exempel. Det forna senatshuset, Curian, ändrades under medeltiden om till en kristen kyrka, S. Adriano, som ännu står kvar. Tröskeln till den medeltida ingångsporten lades då 3,25 meter öfver den sista antika stenläggningen samt 4,85 m. öfver republikens comitium, och under denna nivå finnas dock flera antika skikt. Under medeltiden höjde sig för öfrigt marken så, att man på trappor måste stiga *ned* till denna ingångsdörr.

Den uppgift, som föreligger, är således ytterst svår, och redan nu, vid arbetets början, har man stälts inför en mängd problem, som ännu vänta sin lösning. Frågorna hafva blifvit intressantare, men också mera komplicerade. Å den andra sidan har dock uppgiften blifvit lagd i fullt kompetenta händer. Ledningen af arbetet har öfver-

lämnats åt den skicklige ingeniören och arkeologen Boni, som med värklig entusiasm egnat sig däråt, och i den kommission, som 1898 nedsattes, funnos Italiens och Tysklands båda främsta kännare af Roms arkeologi, Lanciani och Hülsen. Årligen

S. Adriano. Nivåförändringen är angifven vid sidan.

anslås af regeringen till detta populära företag mellan 200,000 och 300,000 lire, af hvilka en del måste användas till inköp af moderna byggnader, som ännu belamra Forum på den norra och södra

sidan — t. ex. kyrkan S. Maria Liberatrice, som nu rifvits och under hvilken man upptäckt den ytterst intressanta fornkristna basilikan S. Maria Antiqua. Byggnaderna på den motsatta sidan — öfver Basilica Æmilia — inköptes för 60,000 frs, som skänkts af en rik engelsman mr Philips.

Till förvaringsort för de många nya fynden har man utsett det vid Forum (ej långt från Titusbågen) belägna klostret S. Francesca Romana, inbygdt i det forna Venus- och Roma-templet; och arbetet på dess förvandling till ett museum har redan börjat. Mönstret är tydligen det hänförande museum, som man för ett tiotal år sedan öppnade i Diocletiani Thermer, och liksom där skola äfven här föremålen uppställas i en gammal chiostro.

Ännu torde det dock dröja åtskilliga år, innan arbetena kunna sägas vara afslutade, ty stora delar af Forum ligga ännu alldeles orörda. Den närmaste uppgiften, med hvilken man nu är sysselsatt, är att återställa förbindelsen mellan det forna Forum och den forna Palatinen, och man har därför på två punkter närmat sig den sistnämnda höjden, dels vid den gamla uppgången till Palatinen, Porta Mugonia i närheten af Titusbågen, dels på den norra sidan af Palatinen, vid S. Theodoro, och på båda ställena hafva ytterst värdefulla fynd gjorts — på den förra punkten fundamenten af Jupiter Stators tempel, hvars läge förut varit så omtvistadt. En annan nära föreliggande uppgift är att fullständigt utgräfva Basilica Æmilia, men härför fordras att först rifva en samling, visserligen ganska bofälliga, men dock icke så billiga hus vid

Via Salara vecchia. Andra uppgifter stå mera fjärran. Den plats, som fordom upptogs af den gamla curian eller senatspalatset, intages f. n. af tvänne kyrkor S. Adriano och S. Martina, af hvilka särskildt den senare, tack vare Pietro da Cortona, nästan kan betraktas som ett modernt konstvärk. Att rifva dem kan naturligen icke komma ifråga, då de till det väsentliga just bestå af den gamla curian, men de måste dock undersökas, och utgräfningsplanen fordrar, att de upphöra att vara kyrkor för att i stället ingå i den stora Forumskomplexen, men detta går icke så lätt. Ändå svårare torde det vara att för denna vinna den tredje kyrkan, S. Pietro in Carcere strax bredvid, ty enligt traditionen var det ju här som Petri fängelse befann sig, och en vetenskaplig undersökning skulle således i detta fall väl mycket närma sig ett sacrilegium. Emellertid är just denna punkt af ett särskildt intresse, ty här fanns icke blott det mamertinska fängelset, utan med all sannolikhet var detta fängelse en prehistorisk kupolgraf.

Ledsamt nog ligga äfven andra fornkristna kyrkor i vägen för en fullständig rekonstruktion af Forum. En uppgift måste förr eller senare blifva att återställa förbindelsen mellan Forum romanum och kejsartidens fora, men här stå S. Lorenzo in Miranda och S. Cosma och Damiano i vägen, och dessa vilja väl vederbörande ej så gärna släppa, ty ehuru de naturligen icke komma att röras, kunna de svårligen fortfarande fungera såsom kyrkor, så vida de helt och hållet komma att stå på Forums territorium.

Ehuru således en ganska betydande terräng ännu är alldeles outforskad och ehuru djupgräfningarna endast börjat, hafva de hittills vunna resultaten redan — sedan 1899 — framkallat en hel litteratur. Värdefullast af dessa arbeten torde Ch. Hülsens Ausgrabungen auf dem Forum Romanum (1903) vara. I den romerska tidskriften Bulletino Communale har vidare Vaglieri lämnat en god och samvetsgrann redogörelse för de sista gräfningarna. Dessutom har jag begagnat arbeten af Marucchi (Le Forum Romain, 1903), Thédenat (Le Forum Romain, andra uppl. 1900), Richter (Topographie der Stadt Rom, 1901), Lanciani (New Tales of old Rome, 1901), samt hans äldre arbete: The Ruins and excavations of ancient Rome, 1897, med flera uppsatser om enskilda monument.

* *
*

Det är på grundvalen af dessa forskningar jag vill söka lämna en redogörelse för de undersökningar, som under de senaste åren gjorts på Roms Forum, och då jag ej vågar förutsätta, att dess topografi är på förhand känd af de läsare, som taga notis om denna bok, har jag ansett lämpligast att utvälja några bestämda tidpunkter i Forums historia och söka skildra, huru den minnesvärda platsen då tog sig ut.

De sista gräfningarna hafva gjort Forum betydligt äldre än hvad man fordom trodde, och eget nog har detta skett samtidigt med det att tvänne andra ärevördiga monument degraderats. Ännu

för icke länge sedan var det en antagen dogm, att Roms äldsta byggnadsvärk voro Cloaca maxima och den af Servius Tullius uppbygda mur, som omgaf staden. Båda dessa värk hafva nu sjunkit i ålder. Såsom jag förut visat är stadsmuren antagligen betydligt yngre. Ännu på Plautus' tid (midten af 100 f. Kr.) var »kloaken» en öppen kanal, och en af de sista gräfningarna har fört öfvertäckningen ännu längre ned i tiden. Under den nyuppgräfda Basilica Æmilia har man nämligen funnit en hittills okänd gren af Cloaca maxima, och denna skär den *republikanska* stenläggningens nivå, så att kloakens hvalfhöjd ligger *öfver* denna. Hvalfvet måste således vara yngre än republikens tid, och, som Hülsen antager, har det bygts först under Augustus.

Konungatidens forum var en sank, oländig plats, genomkorsad af flera vattendrag, som från de kringliggande bärgshöjderna, Palatinen, Capitolium, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus och Coelius, strömmade ned i den trånga dalkitteln och genom det stora träsket vid Velabrum bröto sig ut i Tibern. Att man äldst valt detta kärr till marknadsplats eller forum, är föga sannolikt, och långt troligare är, att Palatinens bebyggare härtill användt det öppna fältet mellan Palatinushöjden och Tibern, det senare s. k. Forum Boarium, som ju låg Tibern, den tidens stora handelsväg, närmare. Af Forum Romanum tyckas endast den norra och den västra sidan hafva legat så högt, att människor då kunnat vistas där. Att denna plats emellertid blef Roms centrum berodde tydli-

gen på rent politiska faktorer, som värkade kraftigare än naturförhållandena.

De sista undersökningarna hafva fört oss denna primitiva tid närmare. Enligt den romerska sagan uppstod Rom genom en koalition mellan den latinska staden på Palatinen och den sabinska staden på Capitolium, och denna tradition torde nog i hufvudsak vara riktig, endast att städerna med sannolikhet voro flera. Hvar och en af dessa hade sin särskilda befästning (och af dessa ursprungliga murar har man äfven funnit åtskilliga rester), men den plats, som sedermera förvandlades till Forum, låg däremot utanför alla och tillhörde ej någondera. Från denna uråldriga tid stamma några nu gjorda fynd.

Under antiken fick man som bekant ej begrafva de döde inom staden, utan grifterna förlades i stället omedelbart utanför stadsportarna, och från kejsartidens Rom känna vi dessa oändligt långa grafgator, som sträcka sig nästan miltals utåt Campagnan. En antik graf är således ett vittnesbörd om, att den ifrågavarande platsen befunnit sig utanför staden vid den tidpunkt, då liket jordats, och grafvarna hafva därför en viss betydelse för en stads historiska topografi. Nu har man på Forum under detta och föregående år påträffat en hel uråldrig grafstad, belägen strax bredvid Antonini och Faustinas tempel. När dessa grafvar anlades, befann sig således Forum ännu utanför Rom eller — rättare — utanför de städer, som lågo rundt omkring Forum.

Ehuru man redan upptäckt en tio à tolf graf-

var* med dels brända, dels obrända lik, är det sannolikt, att man ännu endast blottat en del af denna prehistoriska nekropol. Man känner således ej, huru långt den sträckt sig. Men då den ligger i omedelbar närhet till Quirinaliskullen, är det väl sannolikt, att den varit denna fornstads nekropol samt nått fram till någon af Quirinalis' stadsportar. I närheten, strax vid Basilica Æmilia, låg värkligen under kejsartiden ett Janus-tempel, och dessa Janus-tempel voro ofta blott minnen af gamla stadsportar; ganska sannolikt är äfven, att en af Quirinalisstadens forna stadsportar befunnit sig på denna plats, och möjligt är därför, att nekropolen haft denna forna port till utgångspunkt. Men först då en framtida undersökning blottat grafstaden i hela dess utsträckning, kunna dessa och andra problem lösas. Tyvärr äro utsikterna härför ej alldeles ljusa, ty öfver den plats, där nekropolens fortsättning antagligen låg, reste sig redan under antiken Basilica Æmilia samt Antonini och Faustinas tempel, och vid grundläggningsarbetet till dessa hafva nog de prehistoriska grafvarna förstörts.

En fråga af yttersta vikt är naturligen att bestämma dessa grafvars ålder. Italienska forskare såsom Pinza och Vaglieri förlägga dem till 700-talet f. Kr., men förmodligen äro de ännu äldre. Montelius, som väl är den skickligaste kännaren af den prehistoriska kronologien, förlägger, som jag just nu ser, de yngsta till omkring 750 och de äldsta till 1100-talet. Vi hafva således tack

* Sedan detta skrefs, hafva ännu flera påträffats.

vare de nya fynden, ryckt åtskilliga århundraden upp öfver Roms traditionella grundläggningsår 753.

I ett visst samband med dessa graffynd har Pinza gifvit en ny och genialisk förklaring af den ursprungliga bestämmelsen för ett annat af Forums uråldsta minnesmärken, det s. k. Tullianum, som under historisk tid användes till fängelsehåla (under det s. k. Mamertinska fängelset, och där såväl Jugurtha och Catilinas medbrottslingar som, enligt traditionen, också apostelen Petrus försmäktat. Allmänt har man antagit, att detta fängelse varit ett uråldrigt brunnshus för den strax ofvanför belägna kapitolinska borgen. Men Pinza har visat, att så ej kunnat vara fallet. Bl. a. saknar man alla spår af inkrustationer, som nödvändigt måste hafva afsatt sig på bräddarna af en källa. Och såsom brunn för en belägrad fästning hade den varit alldeles värdelös, då den låg icke inom fästningens murar, utan utanför, vid foten af dessa, och således snarare tillgänglig för fienden än för borgens försvarare. I stället är byggnaden alldeles lik den bekanta kupolgrafven i Mykenai — äfven däri att hvalfvet bygts genom s. k. öfverkragning — och allt talar således för, att vi här hafva en prehistorisk kupolgraf från samma tid som den i Mykenai. Finge man nu blott närmare undersöka grafven, skulle man helt visst också finna spåren till den korridor, som ledt in i denna. Men tyvärr reser sig nu kyrkan S. Pietro in Carcere öfver platsen, och detta kommer väl att åtminstone försvåra undersökningen.

Anmärkningsvärdt är också, att enligt traditio-

nen befann sig en annan urgammal graf alldeles i närheten, nämligen stadsgrundläggaren Romulus' graf, och det ser således ut, som om den Quirinalska nekropolen varit ganska vidsträckt. Möjligen kommer man ock att i framtiden träffa på en annan prehistorisk grafstad i trakten af Titusbågen, ty ännu i historisk tid fanns minnet om en dylik kvar, och *om* — hvilket väl är säkert — också den palatinska staden haft en nekropol, så bör denna hafva befunnit sig just på denna plats, ty Palatinens gamla stadsport, Porta Mugonia, låg ej långt från Titusbågen. Den tredje stadens, Esquilinusstadens eller kanske rättare: Esquilinus-städernas, nekropol har man redan förut funnit, men den sträckte sig ej åt Forum, utan åt den rakt motsatta sidan, åt trakten af den nuvarande järnvägslinien. I hvarje fall står man genom dessa fynd vid gränsen till en ny och viktig period i den romerska arkeologiens utveckling. Ett helt nytt tidsskede i Roms historia börjar att skymta för forskningen, och inom kort skola väl äfven dessa gåtor ligga afslöjade.

* *
*

Den allmänt kända romerska traditionen förlade, som vi veta, den eviga stadens grundläggningsår till 753 f. Kr. De senaste gräfningarna hafva däremot visat, att Rom är vida äldre, ehuru detta äldsta Rom antagligen bestod af flera olika städer, som lågo grupperade kring den dalgång, ur hvilken sedermera Forum uppstod. Någon betydelse

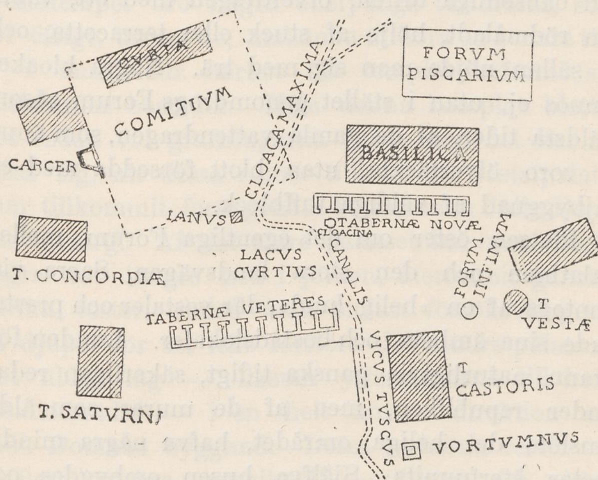
i Roms historia fick denna plats först, när dessa städer sammanslutit sig till en enda; först då blef Forum det nya Roms naturliga centrum, och den historiska utvecklingsgången är här ganska lätt att rekonstruera.

Den nya federativstaten behöfde naturligtvis en politisk församlingsplats, där de fullmyndiga borgarne kunde träffas för att öfverlägga om gemensamma angelägenheter och utöfva sin domsrätt. Men detta »Comitium» kunde ej förläggas till någon af de gamla städerna, ty det hade varit att underkänna de andras själfständighet, utan härtill måste väljas en neutral plats *utanför* de gamla stadsmurarna, en plats belägen ungefär midt emellan Palatinus, Quirinalis och Esquilinus, och denna plats var redan på förhand gifven: den måste förläggas till dalgången mellan de federerade staterna, d. v. s. till det nuvarande Forum. Stort behöfde området ej vara, då den äldsta författningen var strängt aristokratisk och således endast ett fåtal borgare voro politiskt röstberättigade.

Men den politiska församlingsplatsen hade en naturlig tendens att utvidga sig. Jurisdiktionen fordrade ett häkte, snart äfven rättegångssalar; den politiska enheten medförde en religiös, d. v. s. gemensamma offer samt gemensamma offerplatser och tempel, och såsom ett appendix till den nya statens politiska och juridiska centrum uppstod såsom alltid en gemensam marknadsplats eller ett forum. Ty det är nämligen ett misstag, till hvilket den populära uppfattningen ofta gör sig skyldig, då Forum betecknas såsom den ort, »där världens öde afgjordes». I senare

tider höllos visserligen, såsom vi skola se, politiska möten på Forum, men från början var Forum blott afsedt för det merkantila utbytet, under det att de politiska öfverläggningarna och jurisdiktionen voro förlagda till Comitium.

Vi skola då söka göra oss en bild af Forum och Comitium vid tiden strax före Gracchernas

Forum omkr. 170 f. K.

uppträdande. Minnet af de olika städer, ur hvilkas förening Rom uppstått, hade då förbleknat och lefde endast kvar såsom en politisk reminiscens i de tre gånger tio »curier», i hvilka Roms röstberättigade medborgare voro indelade. De gamla stadsmurarna hade förfallit — vid de senaste gräfningarna har man endast upptäckt några obetyd-

liga rester af dem — och i stället reste sig efter den galliska eröfringen en ny gemensam stadsmur kring de romerska kullarne, den mur, som af den senare traditionen tillskrefs den gamle konung Servius Tullius.

Kring det egentliga Forum höjde sig ännu endast få byggnader, de flesta oansenliga. Marmorn hade ännu ej kommit till användning, utan endast den oansenliga tuffen, öfverdragen med ett, vanligen rödmåladt, hölje af stuck eller terracotta, och ej sällan nöjde man sig med trä. Några kloaker funnos ej, utan i stället genomdrogs Forum, såsom i äldsta tider, af de gamla vattendragen, som ännu ej voro öfvertäckta, utan blott försedda med en kajbyggnad af väldiga tuffblock.

Platsen öster om det egentliga Forum, mellan Palatinen och den stora landsvägen, Sacra via, upptogs af en »helig lund», där vestaler och prester hade sina ämbets- och bostadslokaler. Lunden försvann naturligtvis ganska tidigt, säkerligen redan under republiken, men af de murar, som äldst omslöto det heliga området, hafva några mindre rester återfunnits. Själfva husen ombygdes och ändrades flera gånger, och af de ursprungliga finnes nog intet kvar. Vestatemplet var en rundbyggnad af samma form som de äldsta latinarnes stråtäckta kojor, hvilkas utseende vi känna genom åtskilliga grafurnor, som alldeles tydligt återgifva ett fornlatinskt hus. Utan tvifvel befann sig den äldsta Vestahelgedomen på samma plats, där man nu funnit substruktionerna till det yngsta Vestatemplet. Det gamla hade väl brunnit åtskilliga gånger,

och det tempel, som slutligen förstördes, härrör först från Julia Domnas tid, d. v. s. från slutet af kejsartiden. Tack vare en mängd under de sista gräfningarna funna arkitekturstycken kan man få en tämligen god föreställning om detta sista tempel* — ett ögonblick hade man värkligen den vansinniga, nu lyckligtvis öfvergifna idén att »rekonstruera» det — men de enda resterna af republikens Vestatempel äro några obetydliga tuffmurar, som för öfrigt, äfven de, måhända tillhöra en senare tid.

I omedelbar närhet till templet befunno sig vestalernas bostäder. Hela denna komplex blottades redan vid gräfningarna 1883, men det har nu visat sig, att dessa ruiner tillhöra ett vestalpalats, som tillkommit först genom kejsarinnan Julia Domnas försorg. Af det äldre palatset har man dock, några fot längre ned i jorden, återfunnit ganska talrika rester, ehuru man endast försöksvis gräft på djupet för att icke förstöra det senare palatset. Det äldre låg — liksom yttermurarna till hela vestalområdet — i en helt annan direktion än Julia Domnas byggnad. Dessa nyfunna rester — — flera vackra mosaikgolf — tillhöra för öfrigt häller icke republikens vestalboning, utan härröra från den äldre kejsartiden, och republikens vestalpalats ligger förmodligen ännu djupare, om det ens finnes kvar.

Inom det heliga området befunno sig dessutom minst tvänne andra byggningar, öfver hvilka det trots lyckade gräfningar och noggranna filologiska

---

* Se bilden sid. 37.

undersökningar ännu sväfvar ett viss dunkel. Enligt den berömde antike fornforskaren Varro funnos här två olika presterliga ämbetslokaler, af hvilka den ena kallades domus regis sacrificuli, den andra — som var embetsbostad åt pontifex maximus — Regia. Hos andra författare nämnas dessa byggnader såsom en enda, och uppgifterna äro långt ifrån klara, måhända därför att dessa byggnader under olika tider varit på olika sätt disponerade.

Emellertid har man nu funnit en byggnad, som allmänt identifierats med Regia. Den ligger strax bakom Cæsarstemplet, och den bildade, före Cæsarstemplets tillkomst, Forums östgräns. Byggnaden har en egendomlig, femkantig form och tyckes hafva utgjorts af en rektangulär byggnad med en bredvid liggande, trekantig trädgård. Den företer icke mindre än tre olika byggperioder, den sista från den tidigare medeltiden, den mellersta från Augustus' tid och den äldsta från republikens. Af de fragment, som påträffats i själfva byggnaden och i närheten, har det lyckats Hülsen att på papperet göra en ganska sannolik rekonstruktion af Augustus' Regia. Men svårligen kan byggnaden hafva haft den användning, man i allmänhet tilldelar Regia. Denna skulle hafva innehållit ämbetslokal och boställsvåning för pontifex maximus, pontifikalkollegiet skulle där hafva haft sina sammanträden, där skulle hafva funnits ett sanctuarium för Mars heliga vapen och ett annat för Ops Consiva, och slutligen skulle den hafva inrymt ett tämligen stort arkiv. Men för alla dessa lokaler finnes ingen plats inom den ganska obetydliga

byggnaden, som blott har 7 meters bredd och ungefär 20 meters längd. Inalles funnos här blott tre rum: en mindre vestibul, ett litet rum på fem meters bredd (ytterväggarna oräknade) och fyra meters längd samt ett större rum, som troligen — att döma af en rund stensättning i midten — tjänstgjort såsom förvaringsort för några sakrala föremål. För embetslokaler har här näppeligen funnits utrymme, då det hela gör intyck af en mindre paviljong.

Men ett stycke högre upp, närmare Titusbågen, hafva vi en annan betydligt större byggnadskomplex, som bättre synes lämpa sig för de mångfaldiga uppgifter, som tyckas hafva tillkommit Regia. Denna komplex, som ligger alldeles sida om sida med vestalpalatset, företer liksom detta två olika byggnadsskeden. Den öfre och yngre byggnaden är orienterad som Julia Domnas palats, den äldre, djupare liggande såsom det äldre vestalpalats, som man upptäckt under det yngre, och vi hafva således att göra med en byggnad från den första kejsartiden eller republiken. Inom denna äldre byggnadskomplex finna vi nu substruktionerna till ett ganska vidsträckt palats, som med en kolonnad öppnat sig åt väster samt baktill, åt öster, också tyckes hafva haft en mindre kolonnad. Golfven visa smakfulla mosaikinläggningar, och i ett rum hafva till och med de vackra, målade stuckväggarna bevarats. Kolonnaden tyckes dock blott hafva varit af tuff, och detta häntyder väl närmast på en tid före Augustus.

Hit skulle utan tvifvel öfversteprestens ämbetsbostad med långt större skäl kunna förläggas, ty här finnes åtminstone utrymme. Någon fullständig, arkitektonisk plan af denna komplex är dock ännu ej upptagen, och frågan om dess uppgift har blott i förbigående diskuterats. Men i hvarje fall hafva vi här ett bland Forums vackraste och mest intressanta minnesmärken.

Det var detta heliga område, som mot öster bildade Forums gräns, men vid denna östra gräns befunno sig ytterligare tvänne andra helgedomar. Den ena af dessa var Juturnas heliga källa, som nu under den sista gräfningsperioden blifvit återfunnen. Den eleganta marmorbeklädnaden tillhör den senare kejsartiden, men själfva helgedomen är en bland Roms äldsta. Omedelbart bredvid reser sig det väldiga Castortemplet, Forums bäst bevarade och utan tvifvel vackraste minnesmärke. Enligt traditionen grundades detta tempel redan 484 f. Kr., men ombygdes fullständigt först 117 f. Kr., sedan, af Tiberius, år 6 e. Kr. Af det första templet finnes nog intet kvar — det var antagligen ganska obetydligt — och den byggnad, man så länge beundrat, har varit den, som restes på Tiberius' befallning. Men just i år har man börjat att äfven här gräfva på djupet, och man har därvid funnit fullkomligt gigantiska tuffsubstruktioner, som antagligen härröra från det mellersta, republikanska templet, hvilket att döma häraf varit åtminstone lika kolossalt som det tiberianska.

Själfva det egentliga Forum var äldst en fullkomligt öppen plats, som icke belamrades af några

stenbyggnader, åtminstone icke af några tempel. Det enda undantaget härifrån utgjordes af det vid foten af Capitolium liggande Saturnustemplet, men dels betecknade detta snarare Forums västra gräns, dels var det i värkligheten mera ett profant ämbetsvärk, skattkammaren, riksbanken eller hvad vi på vårt språk skulle vilja kalla denna ekonomiska förvaltningslokal. Den nuvarande ruinen, som ej berörts af de sista gräfningarna, har för öfrigt endast läget gemensamt med republikens Saturnustempel.

På Forum reste sig blott två långa rader af marknadsstånd, de s. k. Tabernæ veteres och Tabernæ novæ, oansenliga träbyggnader, hvilka försvunnit utan att lämna något spår efter sig. Kring dessa baracker koncentrerade sig nu hela handelslifvet i det äldsta Rom. Växlare, juvelerare, skomakare, grönsaksmånglare, slaktare m. fl. hade där sina stånd, och snyggheten var med all sannolikhet vida mindre än på en dylik plats i våra dagar. Men i och med det att staden utvecklades, måste man hafva börjat uppfatta detta som ett obehag, och så småningom uppstodo därför andra fora, dit man förlade den ena efter den andra af de olika affärsgrenarna. Först fingo slaktarna draga sina färde, grönsaksmånglarna följde efter, och till slut återstodo blott de mera eleganta yrkena såsom växlare och juvelerare.

Därmed började Forum att ändra karaktär, att från ett salutorg öfvergå till ett konstnärligt och juridiskt centrum för Rom, och på den fordom öppna platsen reste sig snart den ena byggnaden efter den andra. Men det är först med Graccher-

nas tidsålder som denna nya utvecklingsperiod börjar, och jag spar därför redogörelsen för dessa förändringar till ett annat sammanhang.

Under republikens äldre dagar utfördes rättegångarna på Comitium, troligen inför ett tribunal i fria luften, och de byggnader, som reste sig där, voro likaledes få och obetydliga. En helgedom, Area Volcani, som man nu, åtminstone delvis, återfunnit, var blott en öppen plats, icke något tempel, och den enda värkliga byggnaden var senatbuset eller Curia Hostilia.

Hvar denna legat, vet man ej, och det är blott en gissning, att denna äldsta senatslokal befunnit sig på samma plats som den senare, hvilken ingått i de kristna kyrkorna S. Martina och S. Adriano.

Comitium var, såsom jag nämnde, den äldre republikens politiska centrum, men tyvärr är platsen ännu blott till en ringa del undersökt, och säkerligen befinner sig ännu en ganska stor del af området under moderna hus och gator. Men *en* upptäckt har man här gjort, hvilken utan gensägelse är den märkligaste, som öfver hufvud gjorts på Forum och som redan framkallat en hel litteratur. Jag syftar på den s. k. lapis niger och de därunder liggande fornresterna.

I januari 1899 påträffade man ungefär en meter under den medeltida gatuläggningen i närheten af Septimius Severus' triumfbåge en stor, fyrkantig sten af svart marmor, som genast identifierades med Romulus' graf och förmenades kullstörta alla de tvifvelsmål, som uttalats angående Romulus' historiska existens. Men denna första förtjusningsfeber

har nu nästan alldeles lagt sig. Rom var ganska rikt på historiska minnesmärken af denna art. Både på Capitolium och Palatinen visade man Romuli hus, och dessutom hade man den båt, på hvilken Æneas kommit till Italien. Men dessa märkvärdigheter äro ungefär lika mycket bevisande för Romulus' och Æneas' existens som Odins, Tors och Freys högar äro det för de nordiska gudarnas. De visa blott — hvad man förut vetat — att man en en tid hållit dem för historiska personligheter.

Hvad Romulus beträffar, så vet man visserligen, att hans graf ansågs ligga på Forum och att denna plats betecknats med en svart sten. Men den nu funna stenen har icke någon synnerligen hög ålder. Detta framgår för det första af materialet, en svart marmor från Kap Matapan i Grekland. Först mot republikens slut började man att införa grekisk marmor till Rom, och plattan kan således ej vara äldre. Till sin nuvarande plats kan den först hafva kommit ännu senare. Den är orienterad efter den af Julius Cæsar bygda curian och är således yngre än denna, och den nivå, i hvilken den ligger, är 300-talets *efter* Kristus.

Hülsen anser också, att stenen fått sin nuvarande plats först under kejsar Maxentius, som var en ifrig restaurator af Roms alla fornminnen.

Viktigare äro då de fynd, som man gjort ungefär en och en half meter under denna s. k. lapis niger. Här träffade man på ett nytt, vida ålderdomligare lager. I detta fann man tvänne paralelt liggande postament af tuff, på ungefär en meters afstånd från hvarandra och bakåt förenade

genom ett tredje tuffblock. Postamenten uppbära hvar sin bas, och på dessa baser hafva förmodligen — såsom man antager — stått ett par lejon. Strax bredvid befinna sig en ännu stående, men våldsamt afbruten tuffkolonn samt en fyrkantig, likaledes afbruten pelare, försedd med en ytterst fornåldrig inskrift. Det hela var inbäddadt i ett lager af vas-skärfvor, ben af offerdjur, små föremål af brons, terracotta o. s. v.

Att vi här stå inför en grupp föremål, som på ett våldsamt sätt förstörts, är tydligt, och de flesta forskare hafva också antagit, att detta förstörelsearbete utförts af gallerna, då de 390 f. Kr. eröfrade och sköflade Rom. Men så tilltalande denna mening än förefaller, är den dock sannolikt oriktig. Såsom Hülsen anmärker har den romerske fornforskaren Varro tydligen sett dessa föremål, troligen ock sökt att läsa inskriften, men då Varro lefde på Cæsars tid, måste således allt detta då ännu hafva befunnit sig ofvan jord.

Tyvärr lämnar det omgifvande lagret ej häller någon fast dateringspunkt. Där finnas visserligen vas-skärfvor från 500- och 600-talen f. Kr., men Savignoni, som noggrannast undersökt dessa rester, har kommit till det resultatet, att fynden fördela sig på ej mindre än sex århundraden, från det sjunde till det första f. Kr. Men däraf följer, att igenfyllningen af platsen ej kan hafva skett förrän det yngsta föremålet kommit dit, d. v. s. icke före Cæsars tid. Ej häller är man ense om, huru man bör betrakta denna fyllning. Boni ser däri resterna af ett enda offer (hvilket är omöjligt, då resterna här-

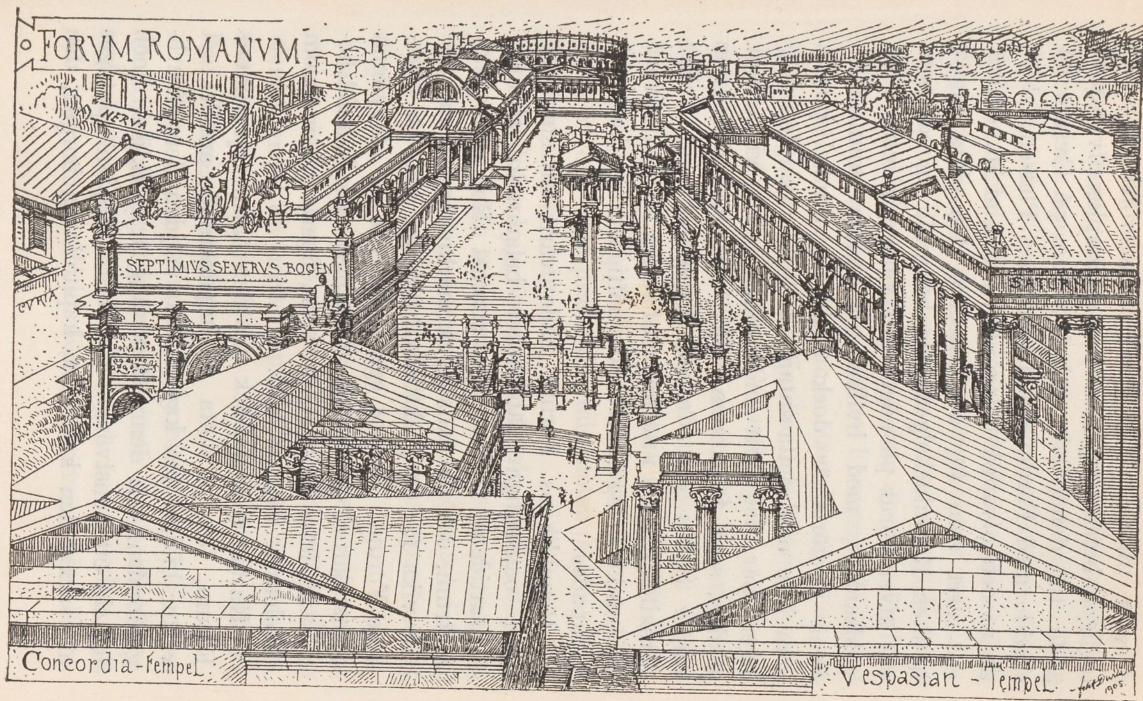
röra från flera århundraden), Pais tror, att dessa offerrester flyttats genom någon naturrevolution (något, som förefaller mycket litet sannolikt). Savignoni menar, att vi här blott hafva fyllnadsjord, som från någon gammal offerplats flyttats hit, då nivån skulle regleras. Andra hålla däremot före, att resterna stamma från en följd, genom flera århundraden pågående offerhandlingar, hvilket i och för sig förefaller rimligast, men som ej kan bevisas, då utgräfningen ej skett med nödig omsorg.

Viktigast och mest omstridd är naturligen inskriften. Att den är ytterst ålderdomlig — därom äro alla ense. Bokstäfverna förefalla nästan ännu såsom grekiska, och skriften löper »bustrophedon», d. v. s. i hvarannan rad från höger till vänster och i hvarannan rad från vänster till höger. Men angående den tid, till hvilken inskriften skall förläggas, äro meningarna ganska delade; största sannolikheten synes dock tala för 400-talet. I hvarje fall är denna inskrift den äldsta någorlunda stora latinska, som öfver hufvud finnes.

Men tyvärr — den är stympad och kan nog aldrig blifva tolkad, ehuru man visserligen kan komma till mer eller mindre sannolika förmodanden om dess innehåll. Ett ord i inskriften väckte genast stor uppmärksamhet och tillmättes i den första upptäckarglädjen en oerhörd bärvidd. Detta ord var *recei*, som sannolikt riktigt uppfattades såsom dat. sing. af *rex* = *konung*. Detta ord utgjorde — så menade man — ett klart bevis för, att det värkligen funnits konungar i Rom och att således Roms hela äldsta historia icke blott, såsom den

historiska »skepticismen» velat, varit en samling sagor. Men utom det att den historiska »skepticismen» aldrig förnekat, att Rom en gång regerats af konungar — hvilket är mycket sannolikt — så visar ordet *rex* i inskriften intet för denna åsikt. Det fanns nämligen i Rom ett presterligt ämbete *rex sacrorum* eller *rex sacrificulus* (offerkonungen), och det är åtminstone ganska möjligt, att det är på denne tjänsteman, som inskriften syftar. Enligt den mest sannolika tolkningen är nämligen denna af religiöst innehåll och afser ett förbud mot förorenande af någon helig plats. I en annan rad förekommer ordet *kalator*, och kalatores voro presternas biträden. Sammanställer man nu *rex* och *kalator*, är det snarast sannolikt, att med *rex* menats *rex sacrorum*.

Men — kunna vi till slut fråga: hvad har då denna grupp af minnesmärken haft för betydelse? Hvad hafva de varit, då de en gång stodo i orubbadt skick? De flesta forskare se i de båda postamenten resterna af en helgedom, som dels varit en »Romulusgraf», dels uppburit ett offeraltare, och Comparetti påpekar, att denna Romulusgraf befunnit sig bredvid republikens rostra eller talarstol; han antager därför, att uppgången till rostra legat strax bredvid inskriftsstenen, och att inskriften innehållit påbud angående platsens helighållande. Till något bestämdt resultat torde man dock ej kunna komma, förrän man fått gräfva vidare i trakten. Men i hvarje fall hafva vi återfunnit ett mycket gammalt minnesmärke, ty de båda postamenten måste af konstnärliga skäl förläggas till 400-talet,

Rekonstruktion af Forum (från Capitolium).

d. v. s. till tiden före den galliska eröfringen. Antagligen befann sig hela denna komplex ofvan jord ända till den stora reglering, som på Cæsars tid skedde med Forum och Comitium. Platsen fyldes då ut och ofvanpå lades, ehuru först af Maxentius, en svart sten för att beteckna den plats, under hvilken Romulushelgedomen befunnit sig och som väl äfven förut på något sätt varit angifven. Den våldsamhet, med hvilken de gamla minnesmärkena förstörts, är dock alltid en dunkel punkt, som icke med detta antagande förklaras. Men möjligen har det skett under något af de vilda uppträden, som förekommo på Forum och Comitium under Sullas och Cæsars dagar och vid hvilka särskildt trakten i närheten af rostra bör hafva varit en punkt, kring hvilken de häftigaste striderna utkämpades.

Republikens Forum hade varit ett smutsigt, med oansenliga träbaracker belamradt salutorg. Kejsartidens Forum var snarast Roms estetiska centrum, och de oansenliga marknadsstånden hade fått vika för de praktfulla basilikor, som nu kransade Forum. Dessas egentliga syfte var att rymma domstolarna, och deras »tabernæ» eller handelsbodar upplätos endast åt vissa finare yrken såsom juvelerare, växlare o. d.

Kasta vi en blick på den äldre kejsartidens Forum, företer detta en imponerande anblick. I väster bildar den kapitolinska höjden den naturliga fonden, och denna fondvägg är onekligen i och för sig ett konstvärk. Den norra höjden upptages af »arx», den kraftfulla, kapitolinska borgen, den

södra af det väldiga Jupitertemplet, och i sänkan mellan dessa båda toppar ligger Tabulariet eller riksarkivet, som med en två våningars arkad öppnar sig åt Forum och bildar dess västra afslutning. Omedelbart under, i själfva sluttningen, ligga tre tempel, Saturnus', Vespasianus' och Concordias, och därefter vidtager det egentliga Forum. Den södra sidan upptages af den rymliga Basilica Julia, som sträcker sig utefter Forums hela längd och på den norra sidan motsvaras af en annan jättebyggnad, Basilica Æmilia. I öster afslutas Forum af det nybygda Cæsarstemplet, som omgifves, i norr och söder, af tvänne triumfportar, och i sydost reser sig Castortemplet, nu ej längre af tuff, utan strålande i en rik marmorklädnad. I väster, mot Capitolium, motsvaras denna östra fond af den nya praktfulla talarstolen (rostra) samt af Tiberii triumfbåge.

Till dessa byggnader sällade sig under den senare kejsartiden ännu några andra, som dock mera störde den vackra ensemblen — så först och främst den allt för stora triumfbåge, som upprestes åt Septimius Severus.

Men Forums historia är därmed icke afslutad, och de senaste undersökningarna hafva riktat denna med ett nytt kapitel, som är nästan lika intressant som de första. Detta kapitel handlar om Forums förstöring.

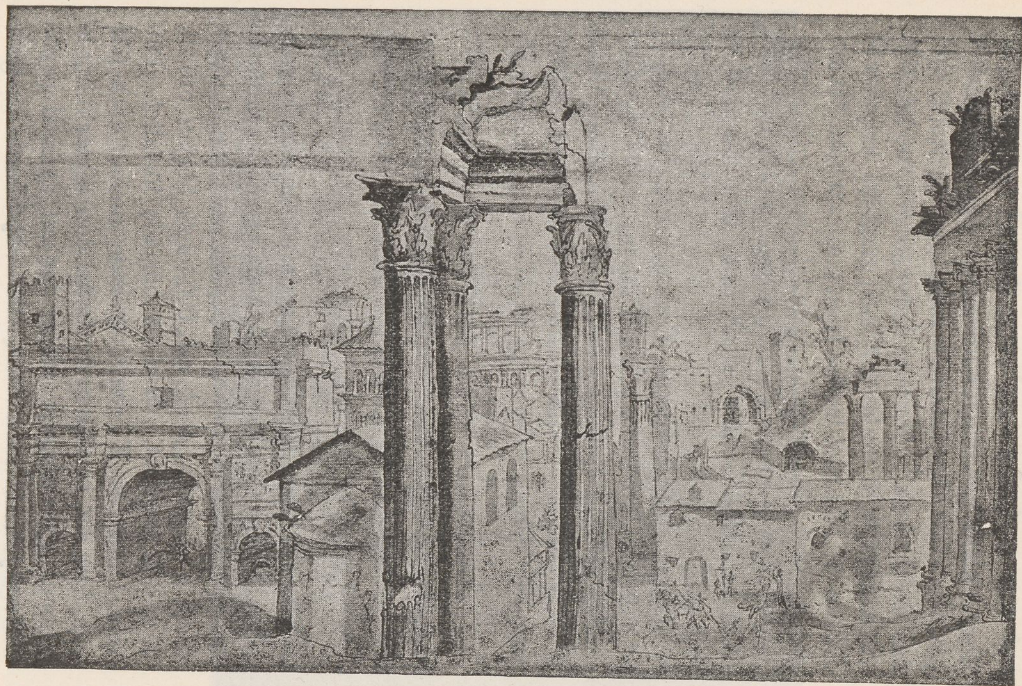
Förut antog man tämligen okritiskt, att Forums storartade byggnadsvärk förstörts af »barbarerna» och de kristna, men forskningen har nu visat, att en icke ringa del af dem stått kvar ända till re-

nässansen, då de fallit ett offer för de konstälskande påfvarnas hänsynslösa marmorplundringar.

Kristendomens införande hade naturligtvis en stor betydelse för de antika templen, men ingalunda på det sätt, man länge förmodat. Den hatfulla skildring, som i åtskilliga moderna tendensromaner gifves af de första kristna, är nämligen icke sann, åtminstone ej hvad Rom beträffar. De kristna förstörde icke de hedniska templen, utan läto dem helt enkelt stå. I och med det att hedendomens bekännare blefvo färre till antalet, öfvergåfvos templen och föllo i ruiner, och först *då*, när byggnaden redan var en ruin, som icke längre hade någon religiös betydelse, kunde det hända, att man bröt ned dess kolonner för att därmed pryda en kristen kyrka. Men däri låg icke någon förföljelselusta mot den redan aflifvade hedendomen. Från kristendomens tidigare dagar finnes häller intet exempel på, att ett hedniskt tempel blifvit förvandladt till en kristen kyrka, och äfven senare är detta en sällsynt företeelse. Långt vanligare var det då, att hedniska profanbyggnader ändrades om till kyrkor.

Lika litet rasade man mot de hedniska gudabilderna. Då templen öfvergåfvos och blefvo folktomma, flyttade man ut de vackra marmorbilderna för att därmed pryda stadens offentliga platser, och på Forum har man påträffat en mängd socklar, hvilkas inskrifter upplysa, att statyerna blifvit ditflyttade under den kristna tiden.

Beskyllningarna mot de kristna äro således ogrundade. De hafva alls icke företagit sig det vansinniga arbetet att förstöra sin egen stad, och

Forum 1536. I förgrunden Kyrkan S. Sergio e Bacco.

äfven »barbarerna» hafva varit vida mindre farliga för Roms tempel och konstvärk än man antagit. Ehuru åtskilliga byggnader gingo upp i lågor vid goternas och vandalernas plundring af Rom, tyckas dessa dock sedermera hafva blifvit nödtorftigt återstälda, och ända till det grekiska kriget vid midten af 500-talet fortfor Rom ännu att vara det antika. Först då började förfallet, som fulländades genom norrmannernas plundringståg kort före 1100. Från och med denna tid är Rom blott en stad af ruiner.

Låtom oss betrakta Forum vid t. ex. midten af 600-talet. Det hade då ännu ej upphört att betraktas såsom Roms medelpunkt, och ännu under detta århundrade upprestes där det sista minnesmärket, Phokaskolonnen. Vi börja vår promenad vid Titusbågen och fortsätta den till Capitolium.

På norra och södra sidan om Titusbågen lågo två väldiga tempel, Jupiter Stator samt Venus och Roma. Båda voro ännu orörda. Jupitertemplet förblef så troligen ända in på 1100-talet, då den romerska baronialsläkten Frangipani ref ned det och med fragmenten uppbygde ett af sina röfvartorn, Turris Chartularia, som delvis stod kvar ända till 1829. Det andra templet, ett bland Roms mest gigantiska, stod vid 600-talets början orördt, ehuru öfvergifvet. Men då började förfallet. Påfven Honorius I, som regerade mellan åren 625 och 640, lät nämligen borttaga den taktäckning af brons, som templet hade, för att därmed pryda Peterskyrkan, men utan den skyddande taktäckningen var templet naturligen tillspillogifvet, och

snart stod det såsom en ruin, som saklöst kunde exploateras. Framför västfronten hade man redan tidigt, åtminstone på 400-talet, bygt ett litet kapell till minne af apostelen Paulus' seger öfver Simon Magus, hvars legend lokaliserats till denna plats. Senare — troligen på 800-talet — utvidgades detta

Titus-bågen och Turris Chartularia 1575.

kapell till en kyrka, S. Maria Nova, som inbyggdes i templets vestibul, hvarvid materialet utan allt tvifvel togs från den öfvergifna och ruinerade helgedomen På 1600-talet, då den fornkristna kyrkan ändrades om till det ännu bevarade klostret S. Fran-

cesca Romana, hämtade man likaledes byggnadsmaterialet från samma håll, och det är därför ej att undra på, att blott en del af det mäktiga templet finnes kvar.

Bredvid Venustemplet reste sig Constantins' eller Maxentius' väldiga basilika. På 600-talet var denna säkerligen orörd och tjänstgjorde ännu såsom domstolslokal; först vid midten af 1300-talet synas de mäktiga hvalfven hafva störtat samman i följd af en jordbäfning. I hvarje fall tyckes det egentliga förstörelsearbetet hafva utförts under renässansen. På 1600-talet, då basilikan var reducerad till sin nuvarande storlek, borttogs en af midtskeppets kolossala kolonner för att pryda torget utanför S. Maria Maggiore, där den ännu befinner sig, och andra hade redan förut tagits till S. Peter, under hvars uppbyggande nästan alla antika minnesmärken sköflades och förstördes i syfte att skaffa ett billigt och godt material. Under 1600-talet begagnades för öfrigt byggnaden till stall åt oxar och kor, blef sedan — på 1700-talet — först manège och sedan hömagasin och fick ännu vid midten af 1800-talet tjänstgöra såsom exercisplats för rekryter.

I omedelbar närhet af basilikan ser man en egendomlig, föga uppmärksammad byggning, som emellertid antyder, att basilikan i slutet af 1000-talet fått tjänstgöra såsom ämbetslokal. Som man måhända erinrar sig, var det den mäktiga markgrefvinnan Matilda af Toscana, som då var Roms egentliga härskare, och hennes officialis eller ståthållare hade där åt sig uppbygt ett palats. Det

Romulus-templet, och Constantins Basilika omkr. 1550.

är detta, som ännu finnes kvar strax bredvid Constantins' basilika, och valet af denna plats häntyder på, att basilikan då ännu tjänat honom såsom ämbetslokal. Officialpalatset — en bland de få medeltida byggnader, som ej förstörts under gräfningarna 1870—1884 — består af en öppen hall, klumpigt uppförd af antika arkitekturfragment och vittnande om den fattigdom, som då måtte hafva härskat i Rom.

Några steg längre ned åt Forum mötte vandraren på 600-talet kyrkan S. Cosma e Damiano — märklig såsom det första hedniska tempel, som förvandlats till kristen kyrka. Detta skedde dock först 526, således två hundra år efter kristendomens seger och på en tid, då knapt några hedningar mera torde hafva funnits i Rom. För öfrigt var den antika byggnaden egentligen blott till namnet ett tempel. Dess främre del var ett minneskapell åt kejsar Maxentius' son Romulus, och det egentliga templet, Templum sacræ urbis, var i själfva värket blott ett stadsarkiv, där man bl. a. förvarade den märkliga topografiska plan öfver Rom, som i våra dagar delvis återfunnits och nu pryder uppgången till Konservatorspalatset. Några större ändringar vidtogos ej med de antika templen — man lade blott till en apsis och satte det förut fristående Romuluskapellet i förbindelse med Templum sacræ urbis, och så stod detta vackra minnesmärke ända in på 1600-talet, då det af Urban VIII på ett fullkomligt hänsynslöst sätt sköflades, bl. a. för att skaffa material till jesuiterkyrkan S. Ignazio.

Bredvid S. Cosma e Damiano låg på 600-talet

ett öfvergifvet hedniskt tempel, invigdt åt Antoninus Pius och dennes gemål Faustina. Först i slutet af samma århundrade eller i början af nästa förvandlades äfven det till en kristen kyrka, S. Lorenzo in Miranda. Det var då, så vidt man vet, alldeles orördt och förblef så ända in på 1300-talet, då en del refs för att lämna byggnadsmaterial för en reparation af Lateranen. I detta förstörda tillstånd har kyrkan som bekant stått kvar ända till våra dagar.

Midt emot, på andra sidan om Via Sacra, lågo Regia och Cæsartemplet. Af dessa hade Regia — som de senaste gräfningarna visat — troligen redan nu förvandlats till ett privatpalats, hvars struktur röjer, att man hunnit till konstens djupaste förfall. Så t. ex. har en dörr i den augusteiska paviljongen befunnits för smal, och man har då huggit den bredare, men nästan som ett barn skulle hafva utfört arbetet, utan förmåga att bortslipa märkena efter huggen, ojämnt och utan symmetri med den gamla dörrinfattningen. Dock hade man ännu ett visst skönhetssinne. Hufvudingången lades nu åt Via Sacra, från en närliggande ruin tog man några trappsteg af marmor, och på dessa reste man en rad af cipollinkolonner, som likaledes röfvats från en antik byggnad.

Möjligt är, att Cæsartemplet äfven ingått såsom del i detta medeltida palats. I hvarje fall är detta tempel ett bland de få, som värkligen tyckes hafva lidit någon skada från de första kristnas sida. Templet hade upprests på den plats, där Cæsar brändes, och framför detsamma lades ett

offeraltare åt den deificerade, store statsmannen. Detta altare tyckes afsiktligt hafva blifvit förstördt, och framför detsamma bygdes en otymplig stenmur för att dölja resterna. Under den senare medeltiden stodo här och i närheten några baronialtorn, och förmodligen var det vid dessas uppbyggande som Cæsartemplet så förstördes, att nu endast substruktionerna finnas kvar.

I närheten af Regia och Cæsartemplet lågo, sydost om Forum, Vestalpalatset, Vestatemplet och Castortemplet. Af dessa voro, så vidt man vet, de båda sista orubbadt kvar i samma tillstånd som under hedendomens dagar. Vestatemplet, som återfanns 1489, var då ännu alldeles oskadadt och nedbröts samt förstördes först 1547 för att skaffa byggnadsmaterial åt den då under arbete varande Peterskyrkan. Endast själfva substruktionerna och några af en slump förbisedda arkitekturfragment skonades. Hvad Castortemplet beträffar, känner man tyvärr föga dess historia. Liksom alla andra hedniska tempel stängdes det 394 e. Kr., och åtminstone på 1300-talet var det en ruin, af hvars kolonner endast de tre, ännu bevarade funnos kvar. Förmodligen föll det vackra templet ett offer för 1100- eller 1200-talets hänsynslösa fästningsbyggare.

Strax bredvid Castortemplet låg Juturnus heliga källa med sin vackra marmorinfattning och sitt friska, porlande vatten. Denna källa användes ännu under den tidigare medeltiden, ty man har här funnit massor af medeltida lerkrus, omkring 100 hela och flera tusen fragment, och detta vatten

fortfor ännu att flöda, äfven efter det att platsen igengrusats och en kyrka, S. Maria Liberatrice, bygts däröfver. Då och då bröt vattnet upp ur jorden, och under den senare medeltiden fick därför detta hörn af Forum namnet »helvetet». Den nyss omtalade kyrkan hade ock sitt namn häraf: S. Maria, libera nos a poenis inferni.

Strax bredvid källan hade redan på 300-talet uppbygts ett litet oratorium, och i den stora och rymliga biblioteksbyggnad från kejsartiden, som reste sig strax bredvid, hade man på 500-talet inbygt ett annat kapell. I början af 700-talet utvidgades detta till en stor, kristen basilika, som upptog hela biblioteket och sedermera blef bekant under namnet S. Maria antiqua. Det är denna basilika, som nu återfunnits under den vid de sista gräfningarne nedrifna kyrkan S. Maria Liberatrice och som nu ligger framför oss i sin stränga, allvarliga arkitektoniska skönhet och sin rika färgprakt — alla väggarna voro nämligen försedda med fresker från 600- och 700-talen, och ehuru en del af dessa redan nu förbleknat genom luftens invärkan, hafva vi här dock fått ett oskattbart material till det äldre måleriets historia.

Det bakom liggande vestalpalatset hade stängts 394, men byggnaden användes fortfarande såsom ett profant palats, troligen såsom bostad åt de germanska och grekiska stormän, hvilka regerade Rom på öfvergången mellan antiken och medeltiden. I ett af rummen påträffade man under de sista gräfningarna en större skatt, omkring 400 guldmynt, som måste ha blifvit dold ungefär 470

e. Kr. af någon, som då bebodde palatset. Mellan denna tid och midten af 900-talet synes detta dock till en väsentlig del hafva förstörts. 1883 gjorde man nämligen här ett annat guldfynd, härrörande från 900-talets midt, men detta befann sig icke i ett af de gamla palatsrummen, utan i en medeltida byggnad, som hvilade på tre förstörda piedestaler till de vestalstatyer, som fordom smyckat palatsets atrium. Palatset var då således redan i ruiner, men bland ruinerna hade en af påfvens förtroendemän slagit upp sin bostad, och i den återfunna guldskatten har man säkerligen rätt att se en del af den från England skickade Peterspenningen.

Vi vända oss nu till det egentliga Forum, som i norr och söder begränsades af de båda väldiga basilikorna, Basilica Julia och Basilica Æmilia. Den förra stod ännu orubbad kvar, sådan den hade blifvit restaurerad af Diocletianus, men i det norra hörnet hade man på 500-talet inbygt en liten vacker kyrka, S:ta Maria in Foro. Denna återupptäcktes 1880 nästan oskadad, med en dubbel rad af kolonner, apsis, presbyterium, hufvud- och sidoportar, freskomålningar m. m., men då hade man ännu ej lärt att hysa någon försyn för medeltidens »barbariska» konst, och den lilla kyrkan förstördes så totalt, att numera ej ett spår af den finnes kvar. Och denna upprörande vandalism var ej den enda, till hvilken ledarne för gräfningsarbetet 1870—1884 gjorde sig skyldiga.

Basilica Julia har för öfrigt genomgått ganska växlande öden. På 1000-talet slog sig en koloni marmorarbetare ned i de öfvergifna hallarna, och

de hade här en fabrik för dessa vackra, i olika färger och stensorter inlagda marmorarbeten, som äro bekanta under namnet »cosmatiska», men materialet till deras predikstolar o. s. v. fingo först väggarna och kolonnerna i Basilica Julia släppa till och sedermera Forums öfriga minnesmärken; måhända är det till deras värkstäder, som det närliggande Castortemplets marmorbeklädnad fått vandra. Vid gräfningarna har man upptäckt icke mindre än 20 dylika värkstäder. Efter cosmatikerna kom en koloni repslagare, som voro jämförelsevis oskadliga. Farligare blefvo renässansens konstnärer. Romresanden erinrar sig säkert ett vackert palats, Giraud-Torlonia, ej långt från Vatikanen; det är bygdt i slutet af 1400-talet af Bramante och tjänade bl. a. Gustaf III till bostad under dennes besök i Rom. Men detta palats har också sin betydelse i Forums historia: all dess travertin är nämligen röfvad från Basilica Julia. Till slut öfverlämnades den förstörda byggnaden till ett närliggande kloster, som dit förlade sin kyrkogård, och först därmed var dess pinohistoria till ända.

Ej fullt så växlande är Basilica Æmilias lefnadssaga. De senaste gräfningarna visa oss fyra olika byggnadsperioder: en från republikens tid — väldiga tuffsubstruktioner, öfver hvilka man ännu ej kommit till någon klarhet — en från Cæsars och Augustus' tid, den egentliga byggnaden, en från den första kristna tiden och en från den tidigare medeltiden.

Basilica Æmilia var troligtvis en bland de bygg-

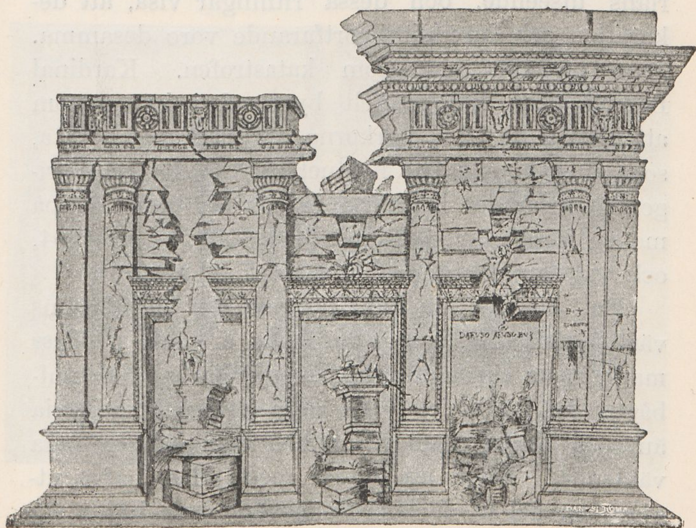
nader, som uppgingo i lågor, då Alariks skaror år 410 eröfrade Rom. Branden måtte hafva varit våldsam, åtminstone i en del af byggnaden. Hufvudskeppets innertak, som tydligen hade en bronsbeklädnad, tyckes hafva smält, och man kan ännu på marmorgolfvet upptäcka märkena af den smälta, nedrunna metallen. Likaså tyckes hela fasaden utåt Forum hafva blifvit förstörd. Men den romerska kraften var ännu ej fullständigt bruten, och några år därefter företog man sig att restaurera den sköflade praktbyggnaden. Hufvudskeppets marmorpaviment brydde man sig ej om att återställa, utan lade ett nytt, sämre, däröfver, och fasaden återuppbygdes nödtorftigt. Illa utförda kolonner af röd granit med korintiska kapitäl ställdes på klumpiga, tärningsformiga baser af hvit marmor, och förmodligen värkställdes också andra arbeten, som vi icke längre kunna iakttaga.

Men denna restauration var den sista kraftyttringen före det fullständiga barbariets inbrytande. På 600- eller 700-talet upphörde basilikan tydligen att vara en offentlig byggnad och förvandlades då i stället till ett barbariskt privatpalats. Af detta finnes åtskilligt kvar, dels ganska vackra marmorpaviment af samma art som de, hvilka samtidigt användes i de fornkristna kyrkorna, dels råa murar af tuff och tegel, som inbygts i den antika basilikan för att förvandla dess tabernæ till boningsrum.

Men ännu under renässansen stod en del af den augusteiska byggnaden kvar, nämligen ett parti af den doriska, åt S. Adriano vettande sidofasaden,

och denna icke blott aftecknades af renässansens konstnärer, utan tjänade dem ock såsom modell vid deras egna byggnader; så t. ex. har den kopierats af Antonio da Sangallo i hans vackra fasad till S. Biagio i Montepulciano.

Bredvid Basilica Æmilia låg Comitium med Curian. Comitium hade ånyo mot antikens slut

Giuliano Sangallos teckning af Basilica Æmilia omkring 1480.

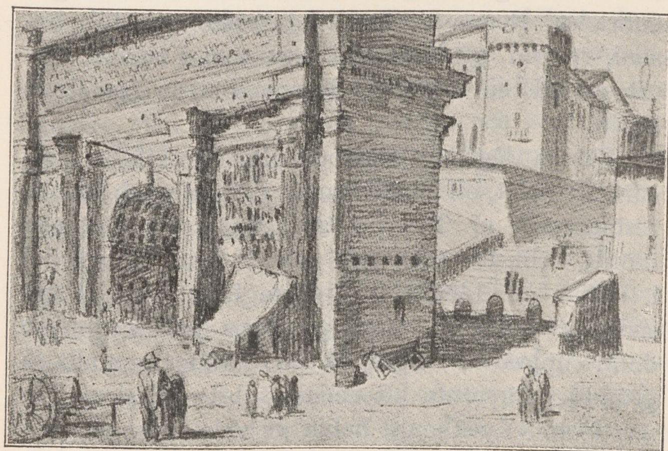
blifvit försedt med en ny och dålig stenläggning, och på denna reste sig åtskilliga monument, uppförda till ära för de sista, »oöfvervinneliga» cæsarerna. Det ser nästan ut som en historiens ironi, att åtskilliga af dessa braskande inskrifter fira romarnes seger öfver goterna, hvilka endast några

få år därefter eröfrade Rom. Till det yttre hade Comitium föga förändrats. Senatpalatset hade visserligen på 600-talet blifvit förvandladt till två kristna kyrkor, S. Adriano och S. Martina, men utan att därför ombyggas. S. Adriano hade blott inlagts i senatens församlingssal, S. Martina i Curians secretariatsafdelning. Ännu från renässansen hafva vi mycket fullständiga ritningar öfver Curians utseende, och dessa ritningar visa, att dekoration och inredning fortfarande voro desamma. Men på 1500-talet kom katastrofen. Kardinal Bonelli skar helt enkelt byggnaden i tu genom att mellan de båda kyrkorna draga fram den gata, som efter honom bär namnet Via Bonella, och härigenom raserades hela byggnadens midtparti. Därpå moderniserades S. Adriano först 1589, sedan 1654, och vid samma tid ombygdes ock S. Martina.

Det återstår nu blott att redogöra för Forums västra del. Närmast Comitium, t. o. m. på dess mark, reste sig Septimius Severus' kolossala triumfbåge. På 600-talet hade dess förnedringshistoria ännu ej börjat, men sedan blef denna desto mera växlande. Efter att under medeltiden hafva utgjort en del af de befästningsvärk, som höjde sig på Forum — ett på triumfbågen uppbygdt torn refs först 1636 — använde man sedermera dess hvalfportar till salubodar; 1803 hade en frukthandlare där slagit upp sin butik, och vi hafva en ganska belysande teckning af triumfbågen från denna tid.

Bakom Severusbågen — mellan denna och Vespasianustemplet — fanns troligen redan på 600-

talet en liten smakfull fornkristen kyrka, invigd åt de båda helgonen Sergius och Bacchus.* Denna kyrka, som vi känna från en ritning af Martin Heemskerk, refs först på 1500-talet. Däremot fanns det ingen kyrka på den plats, dit traditionen nu förlägger Petri fängelse, och under fornkristen tid fick denna håla fortfarande tjänstgöra såsom profant fängelse, hvilket visar, att man då ännu ej kände

Septimius-bågen 1803.

något om, att aposteln försmäktat under dess hvalf. Traditionen härom är nämligen mycket ung, och något kapell bygdes här icke före 1400-talet.

En annan granne till Severusbågen var Rostra eller den talarställning, som uppbygts strax efter Cæsars tid och som nu återfunnits under Forums grus. Samtidigt med Severusbågen restaurerades

---

* Se bilden sid. 106.

och utvidgades detta monument med en praktfull, åt Capitolium förlagd kolonnad, bildande en halfcirkelformad uppgång till talplatsen. Genom den gotiska sköflingen 410 blef detta minnesmärke tydligen förstördt, men restaurerades sedermera — ty ännu hade man ej sjunkit så djupt, att man motståndslöst lät allt falla i ruiner — och dessa klumpiga, restaurerade delar finnas ännu kvar. Platsens öfriga öden äro okända, men förmodligen ändrades Rostra under medeltiden om till bostad, ty vid gräfningarna har man i ruinen funnit så väl en medeltida brunn som en medeltida latrin.

Bakom lågo tre tempel. Det praktfulla Concordiatemplet, ett bland Roms skönaste och äldsta, restaureradt af Tiberius, stod ännu på 700-talet orördt, ehuru öde, och då Poggio Bracciolini i början af 1400-talet besökte Rom, var det visserligen en ruin, men portikens kolonner stodo ännu upprätta; några få år därefter var allt så grundligt förstördt, att endast substruktionerna finnas kvar. Lyckligare hafva de båda andra templen varit, ehuru deras historia är jämförelsevis okänd. Af Vespasianustemplets kolonner stå ännu tre och af Saturnustemplets åtta; båda voro troligen orörda ännu på 600-talet, och Saturnustemplet var det säkert, ty det förvandlades då till en kristen kyrka.

På 600-talet och ännu någon tid framåt var Forum fortfarande Roms medelpunkt, och minnena från dess storhetstid återvärkade ännu på förfallsperiodens människor. Men under den egentliga medeltiden tyckes man knapt hafva vetat, hvad

Forum varit, och den minnesrika platsen låg då nästan öde, om man frånser de röfvarborgar, som här och hvar reste sig bland ruinerna och som åt platsen skänkte det nya namnet *Campo Torrecchiano*.

* *
*

Äfven efter 1903 hafva utgräfningarna fortsatts, men några väsentligen nya resultat utöfver dem, för hvilka jag nyss redogjort, hafva icke vunnits. 1904 och 1906 hade jag emellertid tillfälle att ånyo besöka den minnesvärda platsen och taga kännedom om de aldra sista undersökningarna, och det är för dem jag nu för ett ögonblick vill taga uppmärksamheten i anspråk.

Under den sista tiden hade man särskildt riktat sina forskningar på två punkter, de båda förbindelsepunkterna mellan Forum och Palatinen. Dels hade man gräft på det område, där den forna Porta Mugonia eller Palatinens mot Forum vettande stadsport måste hafva befunnit sig, dels hade man genomforskat platsen bakom den nyfunna kyrkan S. Maria Antiqua. På intetdera stället har man vunnit några egentliga resultat, åtminstone så vidt jag har mig bekant. Bakom S. Maria Antiqua har man väl påträffat resterna af en mängd antika privathus, som kantat uppgången till Palatinen, men dessa hafva föga att lära oss.

Vida lyckligare har man varit beträffande undersökningarna af själfva det egentliga Forum. Som bekant smyckades Forum redan under republikens tidi-

gare skede af statyer öfver berömda män, som på ett eller annat sätt gjort sig förtjänta om fäderneslandet. Själfva statyerna äro väl ohjälpligt förlorade; en stor del förstördes redan under antiken, återstoden under medeltiden. Men man har icke ens exakt vetat, *hvar* dessa minnesmärken befunnit sig, ty öfver de gamla postamenten lägrade sig den yngsta kejsartidens stenläggning. För kort tid sedan återfann man åtminstone grunden för en af den republikanska tidens äldre och mera berömda statyer. I sin romerska historia berättar Livius, att konsul Marcius Tremulus till belöning för sin seger öfver hernikerna icke blott erhållit triumfens ära (år 306 f. Kr.), utan ock att man beslutat att på Forum uppresa hans ryttarstaty, hvilken — säger Livius — uppstäldes framför Castortemplet. I ett af sina philippiska tal omnämner Cicero samma staty och angifver också dess läge »framför Castortemplet». Ännu på Plinius' tid befann sig bilden kvar på denna plats. För kort tid sedan återfann man rakt framför Castortemplet en tämligen stor plattform, som tydligen utgjort fundamentet för en ryttarstaty, och denna kan då gärna icke hafva varit någon annan än konsul Tremulus'. Bakom denna staty bygdes sedan Julius Cæsars tempel, och Tremulusstoden kom då att stå midt framför själfva altaret såsom ett slags vakt för detta.

Äfven fundamenten till en annan bekant staty har man i dessa dagar å nyo påträffat. I sin diktsamling Silvæ har den romerske skalden Statius egnat det första kvädet åt en skildring af en kolossal ryttarstaty af förgyld brons, som den smick-

rande och fala senaten upprest åt Domitianus. Läget beskrifves tämligen noga: den befann sig i närheten af Castortemplet, Cæsartemplet och Lacus Curtius. Redan 1872, då de egentliga gräfningarna på Forum började, trodde Pietro Rosa sig hafva återfunnit postamentet i en ett stycke framför Cæsartemplet liggande tegelstensmassa, som utan tvifvel gjort tjänst såsom fundament till en staty. Men kort därefter påvisade Lanciani, att denna staty *icke* kunde hafva varit Domitianus'. Utom det att ett dylikt uselt lappvärk icke kunde härröra från en i konstnärligt hänseende ännu så pass högt stående tid som det första århundradet e. Kr., låg denna plattform *ofvanpå* den *sista* kejsartidens stenläggning och måste således hafva burit en minnesstod, som upprests *efter* Diocletianus' tid. Med all sannolikhet var denna staty den *Caballus Constantini*, som omtalas af romerska pilgrimer ännu på 600- och 700-talet. Den verkliga Domitianuskolossen stod såsom man nu funnit mellan denna plattform och Lacus Curtius, där man nu återfunnit de väldiga substruktionerna. Synnerligen länge har denna staty i hvarje fall icke prydt Forum, utan med all sannolikhet föll den samma dag tyrannen mördades och hans namn »dömdes åt glömskan».

Viktigare än konstaterandet af denna plats äro de fynd, som gjordes vid försöksgräfningarna strax bredvid. I närheten af Domitianuspostamentet, på ett mycket betydligt djup, påträffade man nämligen två primitiva grafvar med obrända lik. Det är möjligt, att man här stött på resterna af en större forntida

nekropol, och den närmaste uppgiften blir naturligtvis att vidare söka utgräfva den.

Strax bredvid — ett stycke framför Phocaskolonnen, i riktningen åt Cæsartemplet — har man gjort också en annan upptäckt, som visserligen närmast endast synes hafva intresse för Forums topografi, men som måhända torde få betydelse äfven för dess historia. Jag afser upptäckten af Lacus Curtius.

Lacus Curtius, som mycket ofta omtalas af romerska författare, hade ursprungligen varit en öppen damm, hade sedan förvandlats till en steninfattad brunn, men var redan i början af kejsartiden alldeles uttorkad. Under den äldre kejsartiden var den ännu öppen, men blef sedan fyld och betecknades endast genom en polygon stensättning af travertin, hvilken nu återfunnits.

Om denna brunn berättade en vacker, ofta anförd folksaga följande. En gång hade det på Forum öppnat sig en djup remna i jorden, och en spådom förkunnade, att denna icke skulle sluta sig, förr än Rom såsom offer bringat det, som utgjorde dess största styrka. En ädel yngling, Marcus Curtius, trodde sig då förstå spådomens innebörd: Roms styrka utgjordes af dess unge mäns hjältemod och deras vapens kraft, och det var därför ett dylikt offer, som borde bringas underjordens makter. Iklädd full rustning sprängde han därför till häst ned från Capitolium och störtade sig i den gapande afgrunden, som då genast tillslöt sig.

Att denna saga icke kan vara historisk, behöfver ej bevisas, och den förekommer äfven annorstädes än i Rom. Familjenamnet Curtius upprä-

der för öfrigt först mot republikens slut, och Lacus Curtius kan därför icke hafva lånat sin benämning från denna släkt. Det fanns också andra förklaringar på brunnens namn. Enligt en hade en sabinsk höfding, Mettus Curtius, under striden mellan Romulus och Tatius här fastnat i kärret, som däraf skulle hafva fått sitt namn. Enligt en annan hade remnan uppstått därigenom, att en blixt träffat stället, som därpå inhägnats af konsul C. Curtius, hvilkens embetstid förlades till 445. Emellertid har någon konsul med detta namn då med all sannolikhet icke funnits, och antagligen har han för sin existens att tacka just behofvet af att etymologiskt förklara brunnens namn.

Mycket talar för, att denna brunn från början haft en religiös betydelse. I sin biografi öfver Augustus berättar nämligen Suetonius, att romarna årligen plägade kasta ned penningar i öppningen såsom offer för Augustus' välgång. Men i denna sed hafva vi troligen rätt att se en rest af ett gammalt här brukligt källoffer. Och detta är icke utan betydelse. De djupgräfningar, som med all sannolikhet här komma att företagas, skola därför måhända gifva oss en följd af olika offerstrata, d. v. s. dokumenten till Forums äldre primitiva historia, lagringarna af de olika periodernas källoffer. Skulle så visa sig, är det att hoppas, att de romerska arkeologerna behandla dessa rester med större omsorg och pietet än de behandlade de offerrester, som för några år sedan påträffades under den s. k. »lapis niger» och som tack vare deras ovana vid dylika undersökningar blefvo till

ett mycket ringa vetenskapligt värde. Ty det är på dylika offerplatser man bäst läser en orts forntida historia i de olika lager, som följa på hvarandra.

Ara Pacis.

Den upptäckt, som för närvarande (1903) tilldrager sig den största uppmärksamheten i Rom, är upptäckten af Ara Pacis, och fäster man sig vid den konstnärliga betydelsen, den sällsporda elegansen och det lätta behaget i de dekorativa delarna, så är denna beundran fullt befogad. Fynden tillhöra också den romerska konstens värkliga glansperiod, Augustus' regering, och måhända har aldrig denna periods fina, konstnärliga smak framträdt bättre än här. Men äfven själfva fyndhistorien äger sitt intresse, och det må därför tillåtas mig att med några ord redogöra för det nyfunna monumentets historia.

Då Augustus återvändt från Spanien och Gallien, beslöt senaten att åt honom uppresa ett altare i kurian. Med sin vanliga klokhet och takt afböjde Augustus denna utmärkelse, men föreslog i stället att egna ett altare åt *Freden* — denna fred, som var den nye världshärskarens främsta värk. Hans önskan var en befallning, år 13 e. Kr. lades grund-

stenen till monumentet och fyra år senare invigdes det. Dess plats var Campus Martius eller den del af Rom, som nu genomskäres af Corson. Före Augustus var detta fält, som låg utanför det egentliga Rom, tämligen obebygdt, men nu förlades flera af de nya praktbyggnaderna dit, och bland dem äfven Ara Pacis.

Om dess följande öden känner man intet, men som det förefaller måtte altaret redan vid medeltidens början hafva blifvit förstördt genom något ras, som dolt marmorn för medeltidens giriga kalkbrännare. För denna mening talar ock den omständigheten, att altaret ligger på ett högst betydligt djup under den nuvarande gatan. Den värsta sköfling, som denna trakt undergick, var den, som skedde 1084, då de vilda normanderna under Robert Guiscard härjade och brände Rom. Men ända till denna tid kan monumentet svårligen hafva befunnit sig ofvan jord; det skulle då gärna hafva varit mera skadadt. Troligare är därför, att det begrafts under någon af de våldsamma öfversvämningar, som då och då hemsökte den olyckliga staden samt kullstörtade och bortförde massor af fallfärdiga byggnader; vid en dylik 856 steg vattnet öfver dörrarkitraven på en vid Corson liggande kyrka, hundratals hus sköljdes bort och människor och djur drunknade i massa. Vid en dylik naturrevolution kan äfven Ara Pacis hafva gått under, och faktum är, att man intet känt om dess existens förr än i våra dagar.

Emellertid har man haft åtskilliga anledningar att gräfva i den mark, där resterna ännu befunno

sig. I omedelbar närhet till fredsaltaret låg den gamla fornkristna kyrkan S. Lorenzo in Lucina, bekant såsom förvaringsorten för S. Laurentius' ryktbara halster. Titularen eller den kardinal, som var S. Lorenzos kyrkoherde, hade antagligen sin anspråkslösa bostad just öfver den plats, där Ara Pacis låg. På 1400-talet, särskildt under Eugenius IV:s regering, började emellertid i Rom en ganska betydande byggnadsvärksamhet — staden hade ju åter blifvit påfvarnas residens — det ena palatset efter det andra uppfördes vid de förfallna gatorna, och bland dessa var äfven det nya kardinalpalatset vid S. Lorenzo in Lucina. Vid grundläggningsarbetet kan man knapt hafva undgått att stöta på några rester af fredsaltaret, som ligger delvis under palatset, delvis under den framför löpande gatan Via in Lucina. Men om något dylikt fynd är emellertid ingen underrättelse bevarad.

En tid före 1550 påträffade man emellertid — förmodligen vid någon gatureglering — fem fragment af en relief, af hvilka ett framstälde tvänne unga victimarii, som leda en offertjur fram till ett tempel; det andra visade själfva tjuroffret och det tredje en samling personer, af hvilka några äro bekransade såsom till en offerhandling; de två sista, som först nyligen identifierats, visa också delar af samma offerprocession. Chef för gatuaregleringen, maestro delle strade, var då Ottaviano delle Valle, och enligt gällande häfd tillföllo alla i gatorna påträffade fornfynd denne maestro delle strade. Relieferna vandrade också till hans palats, Capranica, hvars plats nu intages af Teatro delle Valle, och

där sattes de upp att smycka den inre gården. 1584 såldes emellertid samlingen i Valle Capranica till kardinalen af Medici, och med anledning däraf fördes de till palatset i Villa Medici, i hvars fasad de inmurades och där de ännu befinna sig. Villa Medici tillhör, som bekant, numera den franska staten, som där har sin konstskola, och det är således Frankrike, som äger dessa stycken af det gamla fredsaltaret.

1568 gjordes det andra fyndet, nio fragment dels af offerprocessionen, dels af en annan blott dekorativ fris — med bukranier och offerfestoner — och dessa inköptes året därpå af kardinal Ricci, som med renässansens vanliga hänsynslöshet genast lät såga sönder tre af plattorna. Inköpet skedde för storhärtigens af Toscana räkning, och plattorna hade sedan ganska växlande öden. Två af dem skickades genast till Florens, fem fördes först till Villa Medici, hvarifrån de på order af storhärtigen af Toscana 1780 flyttades till den stora florentinska antiksamlingen i Uffizierna, där de nu befinna sig, och två eller tre fingo stanna kvar i Palazzo Fiano Ottoboni. Den ena af dessa skänktes i slutet af 1700-talet af palatsets ägare till Pius VI och införlifvades på så sätt med den vatikanska samlingen, det andra stycket kom vid samma tid till Palazzo Aldobrandini, ansågs en tid vara förloradt, men har nu återupptäckts i Louvren. Ett tredje stycke, som på 1700-talet förirrade sig till England, stammade antagligen också från Palazzo Fiano-Ottoboni. 1899 återfann man ännu en af Riccis söndersågade plattor — nämligen såsom grafsten i kyr-

kan Gesù i Rom öfver en monsignore Poggi, som aflidit 1628.

Först 1859 gjorde man ånyo ett fynd. Fem och en half meter under gatan, just vid foten af Palazzo Fiano-Ottobonis yttermur, fann man åter en samling reliefstycken. Några af dessa tyckas hafva stulits af arbetarna, och ett af dessa befinner sig nu i Wien hos en enskild samlare. Allt det öfriga tillföll ägaren af palatset och stannade kvar där till 1898, då fragmenten inköptes af den italienska staten och införlifvades med det nya museet i thermerna.

* *
*

Detta är upptäcktens förhistoria. Man hade således en mängd fragment, men spridda på olika ställen, och man visste hvarken att dessa hörde hop eller hvar de hade blifvit funna, ännu mindre hvilken antik byggnad de tillhört. Den, som då gjorde slag i saken, var en helt ung arkeolog, Fr. von Duhn, som arbetade på det arkeologiska institutet i Rom. I en liten förträfflig uppsats, skrifven 1879, påvisade han nämligen dels samhörigheten mellan de flesta af de här omnämnda fragmenten — d. v. s. att de måste hafva tillhört en och samma byggnad — samt vidare att denna byggnad måste hafva varit Ara Pacis, hvars läge han också riktigt bestämde. Den närmast följande uppgiften blef naturligtvis att rekonstruera monumentet, ty det flyktiga försök Duhn gjort i denna riktning visade sig snart ganska otillfredsställande, och det

är åt denna uppgift, som det tyska institutets flitige och lärde chef Eugen Petersen under de senaste åren egnat sig. Det första försöket gjorde han i en uppsats 1894, och 1902 efterföljdes denna af en tämligen stor bok, Ara Pacis Augustæ.

Enligt Petersens i hufvudsak helt visst riktiga rekonstruktion bestod Ara Pacis af en af murar kringgärdad plats, på hvilken det öppna altaret reste sig framför fredsgudinnans bild. De reliefdelar, som påträffats vid de olika fyndtillfällena, måste hafva tillhört den omgifvande muren, som smyckats af vackra pilastrar. Utåt företedde denna mur tvenne relieffält, ett undre, bestående af fantasirika rankornament, och ett öfre, som visade en högtidlig religiös procession, slutande med ett offer och åskådad af gudarna. Innersidan var mera enkel, underst en linear indelning, öfverst den fina buccraniereliefen. I fonden af denna murs innersida syntes en tempelfasad och framför denna fredsgudinnans bild. Vid dess fot låg själfva altaret.

I sitt arbete framkastade Petersen ett förslag, som visserligen var ganska naturligt: att genom en gräfning på själfva platsen dels återfinna de ännu felande delarna — att dylika funnos där, visste man genom fyndberättelserna från 1859 — dels blotta själfva grunden och dels slutligen att på grundvalen af den så vunna kunskapen och hela det samlade materialet rekonstruera den vackra byggnaden. Planen lyckades vinna bifall såväl af den italienska regeringen som af palatsets ägare, ett provisoriskt rekonstruktionsförsök i gips gjordes genast i Thermmuseet, och i juli 1903 började

gräfningarna i Via in Lucina under ledning af Petersen och den italienske ingeniören Pasqui. Ännu så länge äro de icke på långt när afslutade, men dels har man åter påträffat betydande relieffragment, som f. n. finnas utstälda på gården i Palazzo Fiano-Ottoboni, dels har man återfunnit själfva grunden till Ara Pacis. Och tack vare ägarens välvilja är det ganska lätt att studera dessa rester. Till det utgräfda, tämligen djupt liggande området stiger man ned på ett par trappor från palatsets vestibul, och där nere upplysas de mörka gångarna af elektriskt ljus, så att mödan att spela arkeolog just icke är vidare stor.

I detaljerna hafva väl de nya fynden icke så litet rättat Petersens rekonstruktion, men i hufvudsak har denna, som det tyckes, visat sig slående riktig. Diskussionen rörande de enskilda punkterna tillhör emellertid uteslutande den arkeologiska vetenskapen och kan icke hafva något intresse för den större allmänheten. För denna ligger utan tvifvel hufvudvikten på att man återfunnit ett bland den romerska konstens allra finaste skapelser, att de enskilda delarna dels äro så många, dels så pass väl bevarade, att det icke synes förenadt med någon större svårighet att ånyo — såsom Petersen föreslagit — i Thermmuseet återuppbygga det hela och på så sätt gifva den, så vidt jag för tillfället kan erinra mig, enda fullständiga bilden af ett arkitektoniskt och skulpturalt mästervärk från den augusteiska tiden. De delar, som befinna sig i Florens, kunna naturligtvis utan större svårighet föras till Rom, och det är väl också att hoppas,

att den franska staten under nu rådande entusiastiska förbrödringsstämning ej skall vägra att afstå från de fragment, som förirrat sig till Louvren och Villa Medici. Efter en fyrahundraårig skilsmässa skulle dessa fragment således åter komma samman och det gamla fredsaltaret återuppstå i en ny form. Antagligen kommer denna resurrektion icke att låta vänta på sig i många år.

Romerska sägner om Vergilius.

Af Roms alla skalder är det blott en enda, som öfvergått till en värklig folktyp, nämligen Eneidens författare, och *om* någon på detta sätt skulle förflyttas ur den lärda historiens mörkrum ut i folkdiktningens solljus, borde det onekligen vara han. Ingen romersk skald åtnjöt under kejsartiden ett liknande anseende, hans arbeten begagnades såsom läroböcker i de romerska skolorna, och så småningom vande man sig vid — allt efter som bildningen i det hela sjönk — att betrakta honom såsom inbegreppet af forntidens hela vetande och hans stora hjältedikt såsom en i allegoriens form dold vishetslära. Men därtill kom ännu en annan sak. I den fjärde eklogen hade Vergilius siat om en ny fridens ålder, som skulle gry för världen, och han hade därvid begagnat ord, som nästan erinra om Jesaias poesifylda framtidsdrömmar. Då vidare dessa i dikten uttalade förhoppningar knötos till ett nyfödt barn — i värkligheten en son till konsul Asinius Pollio, till hvilken dikten är egnad — så

såg den kritiklösa gammalkristna tiden snart i Vergilius en gudaingifven siare, som likt en af det Gamla testamentets profeter bebådat den Messias, hvars födelse skulle skänka världen frälsning, och Vergilius sattes därför jämte sibyllan såsom en af forntidens förkristna profeter. Och tar man hänsyn till den nobla, upphöjdt sedliga världsåskådning, som talar till oss ur Vergilius' dikter, måste man medgifva, att ingen af Roms skalder bättre förtjänat denna plats.

Det är denna uppfattning af Vergilius såsom kristen profet, med hvilken en af Roms stämningsfullaste legender står i ett visst samband, en legend, som genom Selma Lagerlöfs storlagna skildring (i Antikrists mirakler) torde vara bekant för de flesta. I sin äldsta form — hos en romersk kronist från 700-talet — har denna sägen följande lydelse: »Under sitt 56:e regeringsår, i oktober månad, som atenarne kalla Perbereteus, begaf sig Cæsar Augustus upp på Capitolium, som ligger midt i staden Rom, på det han genom en spådom skulle få veta, hvilken efter honom skulle blifva herre öfver den romerska staten, och därvid erhöll han af pytissan till svar, att ett hebräiskt barn, födt utan synd och en fiende till de hedniska altarna, skulle på Guds befallning stiga ned från de saliges himmel och genast taga sin plats i denna byggnad. När därefter Cæsar Augustus begifvit sig bort från det ställe, där han mottagit oraklet, lät han på Capitolium på en hög plats uppbygga ett stort altare, på hvilket han med latinska bokstäfver skref: Hæc ara filii Dei est. (Detta är Guds sons altare). Och efter

så många år står ännu i dag den heliga jungfruns basilika, såsom ock kronografen Timoteus berättar.»

Så enkelt och så otympligt berättas denna legend, åt hvilken en stor skald i våra dagar gifvit en så poesifyld form — legenden om kyrkan Ara Cœlis första upphof.

Legenden handlar visserligen i denna gestalt ej om Vergilius utan om sibyllan, men hennes profetia är i själfva värket blott en genklang af Vergilius' berömda fjärde eklog, sådan denna uppfattades af de första kristna, och i några senare varianter af legenden har också Vergilius med rätta fått träda i sierskans ställe. I Mirabilia Romæ — ett arbete från 1100-talet — förekommer visserligen häller ej Vergilius namn, och sägnen berättas där på följande sätt: »Bredvid sitt palats lät Romulus (som här spelar Augustus' roll) uppresa en bildstod med inskrift: denna skall icke falla, förrän en jungfru föder. Så kom Kristus till världen och stoden föll.» Men i en annan variant af denna sagoform är Vergilius hjälten. Det gäller där icke en bildstod utan en byggnad, och »då den frejdade skalden tillfrågades, huru länge gudarna skulle skydda denna, svarade han: tills dess en jungfru föder. Då ropade kejsaren i sin glädje: godt, så skall den stå för evigt. Men frälsaren kom, och byggnaden störtade samman».

Den plats, där till minne af detta under kyrkan S. Maria Ara Cœli reser sig, upptogs fordom af den kapitolinska borgen, och anledningen att legenden knutit sig just till denna ort, beror säkerligen på en felläsning af några antika inskriptioner.

Att Augustus här haft sitt palats, antog man troligen på den grund, att det i kyrkan finnes en kolonn, som röfvats från en antik byggnad och ännu bär inskriften: »a cubiculo Augustorum» (från den kejserliga kammaren). Läsningen af den föregifna inskriften *Ara filii Dei* är antingen en feltolkning af det antika *Ara Dei Fidii* — Deus Fidius var en romersk gud — eller ock af *Fidei Aug. sacr.* d. v. s. Augustus helgade [detta monument] åt Fides (den romerska gudinnan, hvilken hade sitt tempel i närheten af den kapitolinska borgen). Att kyrkan invigdes åt jungfru Maria och att platsen kallats Ara Cœli (himlens altare), härrör slutligen med all sannolikhet däraf, att här fordom fanns ett tempel, helgadt åt Dea Virgo Cœlestis (den himmelska jungfrun), och vid gräfningarna i Ara Cœlis klostergård fann man för icke länge sedan värkligen en inskrift, hvari en prestinna hos den nämnda gudinnan omtalas.

I denna legend framstår Vergilius såsom den gudaingifne siaren, men i det lägre folkets fantasi förbytes profeten lätt till undergörare eller trollkarl, och denna utveckling genomgick äfven Eneidens författare. Ännu under kejsartiden, t. o. m. så tidigt som på Hadrianus' tid, begagnades hans stora dikt såsom ett slags svartkonstbok. Då man ville utspörja framtiden, slog man på måfå upp en sida af Eneiden, och den rad, på hvilken blicken då först föll, ansågs gifva ett orakelsvar, på det spörsmål man framstält. Detta sätt att draga »sortes Vergilianæ» (Vergilianska lotter) var länge populärt, och den folketymologiska förändringen af hans

namn — från Vergilius till Virgilius (af Virga = trollspö) — visar huru allmän denna tro på hans förmåga som undergörare var; denna namnform, som förekommer redan på 400-talet, blir på 800-talet den vanliga.

Det är också till *trollkarlen* Vergilius, som de flesta af medeltidens romerska Vergilius-sägner anknyta sig, och det är därför till dessa trollhistorier jag nu öfvergår.

Omedelbart nedanför Capitolium ligger en trång, gammaldags gata med namnet Via di Tor de' Specchi, som alldeles kantar den minnesvärda höjden å dess norra sida. Namnet Tor' di Specchi, kan öfversättas antingen med »Specchi's torn» eller med »Spegeltornet», och det är tvifvel om, hvilken tydning är den rätta. Under medeltiden fanns det nämligen i Rom en mäktig baronialfamilj med namnet De' Specchi eller De Speculo, som i hvarje fall gifvit sitt namn åt en annan gata, Via de' Specchi, strax bredvid Piazza Benetto Cairoli och vid hvilken familjen hade sitt palats. Möjligen hade denna familj, i likhet med så många andra adelsläkter, bygt sig ett fast torn i Rom till värn under medeltidens vilda partistrider, och i så fall få vi kanske betrakta gatunamnet Tor de' Specchi såsom ett minne af detta torn. Mot denna tolkning talar dock det faktum, att så vidt jag känner, något dylikt här beläget och familjen tillhörigt torn ej omtalas i romerska medeltidshandlingar, och ett dylikt torn synes här, på denna plats, svårligen kunnat hafva någon fortifikatorisk betydelse — det hade ju i så fall legat omedelbart vid foten af Ca-

pitolium och hade med lätthet kunnat angripas därifrån. Men äfven om så skulle vara, äfven om Tor de' Specchi ursprungligen afsett Specchi's torn, tyckes man tidigt hafva förbundit detta namn med en Vergilius-saga, som i så fall just med anledning af namnet lokaliserats till Via di Tor' de' Specchi, så vida nu icke, som jag anser troligare, namnet lånats från sagan om spegelborgen. Denna saga handlade nämligen, som vi strax skola se, ursprungligen om Capitolium.

Alla erinra vi oss den gamla legenden om gässen, som genom sitt kacklande räddade Capitolium, och denna saga var troligen ännu under antiken utbredd öfver hela den civiliserade världen. Så t. ex. berättas sägnen på följande sätt i en arabisk krönika, som är ett utdrag ur ett äldre nu förloradt värk från 600-talet e. Kr. Arbetet handlar om Egyptens äldsta historia, och det är i denna den romerska sägnen blifvit inarbetad:

»Honom följde hans son Sarcaf. Han gjorde en anka af mässing och stälde denna på en kolonn af grön marmor framför stadsporten. När nu en främling närmade sig staden, slog ankan med vingarna och kacklade, så att alla invånarne hörde det och kunde fasttaga främlingen. På hans tid kunde ingen främling inträngа i staden utan att blifva gripen. Honom följde hans son konung Schahluc. Han gjorde ett träd af mässing, som han stälde på det röda bärget och riktade med detta vindarna mot de länder, hvilkas invånare han ville skada, till dess att de kommo och underkastade sig honom. Honom följde hans son Sanrid, som var jordens

rikaste konung. Af en blandning af olika ämnen gjorde han sig en spegel, i hvilken han kunde se allt, som tilldrog sig i de sju zonerna, godt eller ondt, hvilket land som bevattnades och hvilket som icke bevattnades. Denna spegel stod midt i staden Arusus på en grön marmorkolonn.»

Som vi strax skola se, äro alla sagorna blott varianter af en och samma, som handlar om en stad, hvilken genom ett under sättes i stånd att värna sig mot fiendens anfall, liksom Rom skyddades genom gässens varningssignal. Det är också härom, som sagan om Spegeltornet rör sig. I den ryktbara medeltida novellsamlingen Septem Sapientum (sju vise mästare) lyder den på följande sätt:

Genom sina konster hade Vergilius framtrollat en underbar spegel, i hvilken man kunde se allt, som förehades mot staden, och det var därför ej värdt för de underkufvade provinserna att tänka på uppror, ty redan innan detta hunnit bryta ut, hade man i Rom förutsett och undertryckt det. (I andra versioner af Septem Sapientum är spegeln ersatt af ett ännu mera värksamt skyddsmedel — en samling statyer, som gjorde samma tjänst. Till denna sagoversion skall jag strax återkomma.) Men nu var det en konung, som icke kunde fördraga romarnes ok och som därför med glädje mottog ett anbud, som gjordes honom af tre riddare, hvilka lofvade att slå sönder spegeln. Så snart de kommit till Rom, gräfde de ned guld på olika platser och uppträdde därefter som skattgräfvare. Kejsaren, som var mycket girig, ville nu ställa deras konst på prof, och de hade naturligtvis ingen svå-

righet att finna det guld, de själfva gömt. Sedan kejsaren på detta sätt invaggats i säkerhet, sade de, att en stor skatt befann sig under spegeln. Men då man började gräfva under denna, föll spegeln till marken och gick i kras. De båda främlingarna, som nått sitt mål, flydde under natten, men de förbittrade romarne tvingade kejsaren att dricka smält guld, och på detta sätt blef han straffad för sin girighet.

Slutet af sagan är, som man lätt märker, lånadt från den romerska historien — det är berättelsen om Crassus' död, som här i förvirrad gestalt går igen. Den omätligt rike triumviren hade, som bekant, tillfångatagits af parterna, som berättas hafva hält smält guld i hans hals att stilla hans guldtörst. Själfva sagan om spegeltornet förekommer ock alldeles oberoende af Vergilius. En judisk lärd, Benjamin de Tudela, som omkring 1170 nedskref en skildring af sina resor, berättar nämligen om det bekanta fyrtornet i Alexandria: »Man berättar om Alexander, att han på toppen af fyrtornet stält en spegel, i hvilken man på mer än 500 parasangers afstånd kunde skåda alla de krigsskepp, som i fiendtligt syfte närmade sig Egypten, vare sig från Grekland eller Orienten, och i följd häraf var man alltid rustad till försvar. Men en längre tid efter Alexanders död kom ett grekiskt fartyg till Egypten. Kaptenen, som hette Sodorus, var en klok och listig man och hade tagit med sig en betydande summa i guld och silfver. Sedan han enligt köpmäns bruk kastat ankar nedanför tornet, inbjöd han dess vaktare till sig och undfägnade

dem så rikligt, att de blefvo fullständigt berusade. Dragande fördel af deras sömn, slog han spegeln i stycken och tog till flykten, innan man fått kännedom om hans dåd. Men från den stunden började Egyptens lycka att blekna.»

I västerlandet var samma historia bekant redan långt förut, ehuru under en annan form — sagan om Salvatio Romæ, hvilken berättas redan på 700-talet e. Kr. Enligt denna tradition fanns det i Rom ett torn — enligt andra ett tempel — hvilket var smyckadt med bildstoder, föreställande alla de olika riken, som lydde under Roms välde. Så snart något af dessa tänkte på uppror, vände den ifrågavarande statyen sig om, så att romarne i tid blefvo varnade och kunde sända krigsfolk till den hotade punkten; enligt andra ringde statyen med en klocka, hvarpå en bronskrigare på palatsets topp riktade sitt spjut mot den upproriska landsändan.

Omkring år 1200 börjar man, så vidt litteraturen visar, att tillskrifva Vergilius äran af att med sina konster hafva bygt detta underbara försvarsvärk, och ungefär vid samma tid förbands denna tradition med den orientaliska sagan om spegeltornet. Hos de äldsta författarne — på 700-talet — förlägges detta torn, palats eller tempel, som kallas Salvatio Romæ, till Capitolium, och det lider ej något tvifvel, att denna lokalisering ej är tillfällig. För det första är det ytterst sannolikt, att bakom hela traditionen ligger en förvirrad hågkomst af gässen, som med sitt kackel räddade Capitolium och Rom under det galliska kriget. För

det andra hafva vi troligtvis här en under medeltiden ingalunda sällsynt misstolkning af antikens konstvärk.

Rom förstördes ingalunda genom stadens eröfring af goterna under Alarik. Ännu i slutet af 500-talet var, såsom vi veta, det stora Jupitertemplet på Capitolium — just öfver Tor de' Specchi — uppfyldt af marmorbildstoder, som då bortröfvades af den grekiska fältherren Narses. Säkerligen är det minnet af dessa bilder, som går igen i sagan om Salvatio Romæ, som kort därefter berättas. Om dessa antika bildstoder, hvilkas värkliga betydelse Roms kristna befolkning ej längre förstod, hade man allehanda fantastiska sagor, men hvad denna beträffar, innehåller den måhända mera sanning än andra; åtminstone är det ganska tänkbart, att flera af statyerna på Capitolium förestält besegrade städer — dylika stadsbilder hafva ju vid åtskilliga tillfällen påträffats i Rom.

Sagan om Spegeltornet återgår således — måhända — till de statyer, som en gång smyckade det kapitolinska templet, och osannolikt synes mig icke, att ett minne af denna sägen dröjt kvar i gatunamnet Tor de' Specchi eller Spegeltornet.

En tredje Vergilius-saga anknyter sig likaledes till ett antikt konstvärk — en vattenkastare af marmor, föreställande en gapande mun, den s. k. Bocca della Verità (sanningens mun), som än i dag förvaras i kyrkan S. Maria in Cosmedin och som gifvit sitt namn åt det fordom så pittoreska torget utanför kyrkan. Sagan lyder: Genom sina konster hade Vergilius förfärdigat ett magiskt hufvud, hvars

mun ständigt stod öppen. De, som ville betyga sin kyskhet eller sin äktenskapliga trohet, skulle lägga in handen i munnen och svärja sig oskyldiga. Ljögo de, slöt sig gapet om fingrarna och de blefvo af med handen. Men så var där en hustru, som genom sin slughet kom undret på skam. Då hon — och med rätta — misstänktes för att hafva brutit sitt äktenskapslöfte, förklarade hon sig vilja undergå kyskhetsprofvet vid Bocca della Verità, men lät förut utkläda älskaren till narr. Denne sprang därpå omkring bland folket och stälde till åtskilliga upptåg, och just när den brottsliga hustrun passerade förbi honom på väg till Bocca della Verità, lopp han fram och omfamnade henne, hvarpå han skrattande sprang sina färde. Men hon trädde fram, lade sin hand i gapet på masken och svor, att hon med undantag för denna dåre och den äkta mannen aldrig famnat någon karl. Detta var sanning, och munnen kunde därför ej tillsluta sig om hennes hand. Men Vergilius genomskådade bedrägeriet och måste tillstå, att kvinnorna voro slugare än han själf.

Icke häller denna saga har från början haft något med Vergilius att skaffa, och först på 1300-talet tyckes man hafva stält den berömde undergöraren i samband med marmorgapet vid S. Maria in Cosmedin. Redan under antiken berättades nämligen anekdoten i Rom, ehuru den då mera hade karaktären af en blott skämtsam anekdot. Hos Macrobius — en författare, som lefde omkr., 400 e. Kr. — rör sig historien kring en stulen sugga, som tjufven gömmer under sin hustrus säng. Därpå

svär han, att ingen sugga finnes i hans hus utom »den, som ligger där» — och så pekar han på sängen. Alla tro, att han menar hustrun, och skratta åt skämtet.

Men annorstädes finnas bättre motsvarigheter till den romerska sagan, exempelvis i den indiska samlingen Çucasaptati, där hjältinnan också är en otrogen hustru, som genomgår ett liknande kyskhetsprof — att passera mellan benen på en undergörande staty — och som på samma sätt gäckar sanningen, så att statyens ben icke sluta sig samman och krossa henne. Därmed nära öfverstämmande är en mongolisk berättelse. Vi få väl därför antaga, att vi här hafva en vida spridd vandringssaga, som blott öfverförts på Vergilius och som lokaliserats till torget framför S. Maria in Cosmedin, möjligen därför att där under antiken befann sig ett sacellum Pudicitiæ (en åt Kyskheten invigd liten helgedom).

Af liknande art är en annan Vergilius-saga, som af traditionen lokaliserats till ett af medeltidens egendomligaste minnesmärken, det s. k. Turris Chartularia. Af Roms alla medeltidsbaroner voro medlemmarna af ätten Frangipani de måhända värsta banditerna, och i hvarje fall var deras röfvarborg den mest betydande i Rom; den omfattade nämligen hela Palatinen d. v. s. det gamla kejsarpalatset. Men till denna borg hörde ock platsen kring Titusbågen på Forum, och där reste sig ett kraftfullt torn, Turris Chartularia, som mången gång också fick tjäna påfvarna till tillflyktsort under de orofylda tiderna. Det förstördes väl del-

vis redan på 1200-talet, men förblef till väsentliga partier stående ända till 1829.* Af folket kallades detta torn Torre di Vergilio, och därmed förband man en vida spridd medeltidssaga.

Den lärde Vergilius uppträder här såsom kär i den romerske kejsarens dotter, hvilken obarmhärtigt gycklar med den store mannen. För att grundligt bota honom för hans kärlekssjuka låtsar hon bönhöra honom och beviljar honom ett nattligt möte. Han skulle infinna sig utanför hennes torn och krypa in i en kista, hvarefter prinsessan skulle hissa upp honom till sin sofkammare. Öfverlycklig kryper Vergilius efter befallning i kistan och denna hissas värkligen upp — men endast till tornets halfva höjd, och där får den store Vergilius sedan hänga till den följande dagen såsom ett åtlöje för Roms hela befolkning. Vergilius blir utom sig af förbittring öfver denna skymf och hämnas också, men på ett så oridderligt sätt, att det ej lämpligen kan berättas.

Det torn, i hvilket kejsardottern skulle hafva bott, identifierades af folkfantasien med Turris Chartularia, och detta döptes därföre till Torre di Vergilio. Sagan om detta skaldens missöde var för öfrigt spridd öfver hela Europa, och i det gamla Svenska dramat Pyramus och Thisbe läses följande anspelning på denna tradition:

Han (Vergilius) lätt sigh högt på muren winna
Uthi en korgh utaf en Qvinna.
Ändoch hon honom swek och bedrogh. —

---

* Afbildadt sid. 109.

Men äfven här kan det ifrågasättas, om sägnen ursprungligen handlat om Vergilius, och så mycket är åtminstone säkert, att samma saga under medeltiden äfven berättades om den berömde läkaren Hippokrates samt — med några förändringar — om Alexander den stores lärare, den ryktbare filosofen Aristoteles.

Petrus i Rom.

Ingenstädes torde man få ett mera öfverväldigande intryck af den romerska kyrkans världshärskande betydelse, än då man träder under den mäktiga kupol, som Michelangelo upprest öfver Petrusgrafven, och denna kupol betonar äfven den romerska påfvemaktens och den katolska kyrkans oupplösliga samband med tron på Petrus såsom Roms förste biskop och den romerska församlingens grundläggare. I bokstäfver af två meters höjd läsas nämligen å kupolens fris Mattheusevangeliets ord: »Du är Petrus, och på denna klippa skall jag bygga min församling, och jag skall gifva dig himmelrikets nycklar» — ord, på hvilka Petri efterföljare stödt och stödja sina anspråk på herraväldet öfver jord och himmel.

Ett uppehåll i Rom ger därför forskaren ett ganska osökt tillfälle att något sysselsätta sig med frågan om Petrus' förhållande till den romerska kyrkan. För våra dagar äger detta spörsmål väl ej samma religiösa och teologiska betydelse som för

den äldre protestantiska kyrkan, men det har numera ett desto större historiskt intresse, och det må därför tillåtas mig att i största korthet framlägga hufvudpunkterna i denna strid.

Ända sedan reformationens dagar har man från protestantisk sida bestridt, att Petrus öfver hufvud varit i Rom, och med större historisk lärdom och kritisk skärpa utvecklades denna tanke vidare af den s. k. Tübingerskolan, som ju i det stora hela kan sägas hafva grundlagt den moderna kyrkohistoriska forskningen. Särskildt var det Adalbert Lipsius, som gjorde »Petruslegenden» till föremål för sina forskningar, hvilka mynnade ut i den satsen, att den romerska kyrkans lära i den punkten endast och allenast var en — legend, som därför saklöst kunde visas ut ur den värkliga historien. Den romerska kyrkan är dock en makt, som aldrig gifver sig, och i detta fall har hon kämpat för sin rätt med en talang, som måste ingifva äfven motståndarna respekt. De skäl, som framlagts, hafva varit så starka, att de lyckats omvända äfven framstående protestantiska kritiker, och onekligen är det en triumf, då den lärde jesuiten Grisar i sin ypperliga »Geschichte Roms und der Päpste» kan hänvisa på, att äfven Harnack, den väl ryktbaraste och skarpsinnigaste af den nya kritiska skolans män, öfvergifvit Lipsius' negativa ståndpunkt och erkänt »Petruslegenden» såsom ett historiskt faktum.

I sitt nyss citerade arbete gör Grisar för öfrigt en sammanfattning af de skäl, på hvilka den romerska kyrkan för närvarande stöder sina anspråk,

och då Grisar är en författare, som kanske klarare och älskvärdare än någon annan förstår att i en vetenskaplig strid framlägga den katolska kyrkans ståndpunkt, skall jag söka att med några ord referera hans bevis.

Enligt Grisars och för öfrigt de flesta äldre teologers mening är det första Petrusbrefvet skrifvet i Rom. Det slutar, som bekant, med en hälsning från »församlingen i Babylon», och i detta Babylon har man, troligen med rätta, velat se en omskrifning för den stora världsstaden vid Tibern. Det första Petrusbrefvet skulle således vittna om, att brefskrifvaren vistats i cæsarernas stad. Men vid detta skäl fäster Grisar emellertid icke någon afgörande vikt, utan betonar i stället traditionen rörande Petrus' uppehåll i Rom och framhåller här både den patristiska litteraturen och de resultat, till hvilka den fornkristna arkeologien kommit. I spetsen för de patristiska uttalandena sätter han ett bref från den helige Clemens, biskop i Rom, i hvilket denne antyder, att Paulus *och* Petrus fallit offer för den neroniska förföljelsen, och han tillfogar, att Clemens ord — att dessa martyrer blifvit ett värdigt exempel »bland oss» — gifvet måste afse, att de båda apostlarna lidit döden i Rom. Då nu Clemens lefde i slutet af det första århundradet (enligt den vanliga uppgiften var han påfve 91—100) hafva vi således ett vittnesbörd, som måste anses nära nog samtidigt, enär den neroniska förföljelsen inträffat endast en trettio år tidigare, således med all sannolikhet under Clemens egen ungdom. Ett mera bestämdt yttrande hafva vi från tiden om

kring 170, då biskop Dionysios af Korinth omtalar Paulus' och Petrus' resa till Rom och betraktar den kristna församlingen i Rom såsom deras värk. Samma ståndpunkt intages af en annan författare från samma århundrade, den romerske presbytern Gajus, som i ett nu förloradt, men genom citat kändt arbete omtalar Petrus' och Paulus' värksamhet i Rom samt deras där befintliga grafvar. Ett tredje vittne från detta århundrade hafva vi i biskop Irenæus, som vid upprepade tillfällen återkommer till, att den romerska kyrkan grundats af Petrus och Paulus, och i början af 200-talet ljuder Tertullianus' mäktiga stämma, som också härleder den romerska kyrkan från Petrus och Paulus. Sedermera blifva vittnesbörden så talrika, att det tjänar till intet att anföra dem.

Men äfven den rent romerska traditionen pekar i samma riktning. Enligt denna tradition hade Petrus afrättats på Neros circus samt jordats strax bredvid. Redan före Konstantin den store reste sig ett kapell öfver hans graf, och då Petrusbasilikan under Konstantin uppfördes, bygdes dess Confessio just öfver den punkt, som af traditionen utpekats såsom lägerplatsen för apostelns stoft. Men nu hafva flera gräfningar visat, att det här värkligen fanns en antik begrafningsplats. Öfver det nuvarande Peterstorget gick den gamla Via Cornelia tätt förbi Neros circus, och på båda sidor om denna väg lågo antika grafvar, både hedniska och kristna, af hvilka en mängd blifvit i senare tid återfunna, några af dessa t. o. m. alldeles bredvid Peterskyrkans Confessio. Traditionen, som således

redan före Konstantin förlade Petrusgrafven till denna punkt, har därför så till vida visat sig vara riktig, att här värkligen fanns en antik begrafningsplats.

Vid första blicken förefaller denna bevisföring ganska stark, men vid ett närmare skärskådande visar sig dock, att betydande luckor finnas.

Grisar lägger icke någon större vikt vid det första Petrusbrefvets »Babylon», och med rätta. Det är väl ytterst sannolikt, att med Babylon afsetts Rom, men det är också ganska säkert, hvarifrån denna beteckning härleder sig — nämligen från Apokalypsen, således från ett arbete, som skrefs långt efter Petrus' tid. Att denna skrift skulle härröra från aposteln, förnekas t. o. m. af den konservativa kritiken, äfven om man anser det möjligt, att brefvet författats i slutet af det första århundradet. Detta bevis har således icke mycket att betyda.

Och Clemensbrefvet, som visserligen anses äkta, har i själfva värket alls icke den innebörd, som Grisar förmenar. Clemens nämner först, att flera af kyrkans pelare lidit förföljelse och blifvit dömda till döden för sin tro. »Petrus, säger han, fick i följd af orättfärdig hätskhet utstå icke blott en och två, men flera vedermödor, och efter att sålunda hafva burit vittnesbörd gick han till det härlighetens rum, som honom tillkom.» Sedan han därefter talat om Paulus' lidanden, fortsätter han: »till dessa män, som vandrat i fromhet, församlades en stor skara utvalda, hvilka i det att de i följd af illvilja fingo lida mycken smälek och tortyr, blefvo

det härligaste föredöme ibland oss». Det hela slutar därpå med en hänsyftning på den neroniska förföljelsen.

Uttrycket »ibland oss» afser nog den romerska församlingen och icke de kristna i allmänhet, men det refererar sig icke till Petrus och Paulus, utan till den skara heliga män, som samlats till dem, d. v. s. nu voro jämte dem i himlen, och yttrandet innehåller således intet om Petrus' uppehåll i Rom det säger ej ens, att han lidit martyrdöden, utan blott att han utstått »vedermödor», innan han blef salig — ett så pass vagt uttryck, att man däri svårligen kan inlägga ett värkligt martyrium.

En vida mera bestämd ståndpunkt intager Dionysios, men olyckligtvis säger han för mycket. Han uppgifver nämligen, att Petrus och Paulus grundlagt såväl församlingen i Rom som den i Korinth, att båda samfäldt lärt på dessa båda ställen och tillsammans lidit martyrdöden i Rom. Denna uppgift står emellertid i bestämd strid både med Apostlagärningarna och med Korintherbrefvet, enligt hvilka fullt tillförlitliga källor Petrus icke var tillsammans med Paulus i Korinth. Men väl kunna vi förstå anledningen till misstaget. Enligt Korintherbrefvet fanns det i Korinth olika kristna partier och bland dessa ett Kephasparti, d. v. s. en fraktion, som omfattade Petrus' mening af kristendomens ställning till judendomen, och med all sannolikhet är det detta, som gifvit Dionysios anledning att nämna Petrus såsom den korinthiska församlingens grundläggare. Hans uppgift beträffande Korinth, hvars biskop han dock var, är såle-

des oriktig, och romerska förhållanden bör han än mindre hafva känt till. Han är därför alls icke någon tillförlitlig hemulsman. Men icke dess mindre var yttrandet en gång fäldt, och det upprepades sedan i allt starkare och starkare form. För oss äro dock dessa upprepningar likgiltiga. Faktum är, att traditionen icke kan spåras längre tillbaka än till det andra århundradets sista hälft. Att en tradition då var utbildad eller under utbildning, är emellertid säkert, men därvid är att beakta, att samma tradition samtidigt var under utbildning i en mängd andra församlingar. Enligt denna tradition måste Petrus hafva utvecklat en missionsvärksamhet, som ställer äfven den outtröttlige missionären Paulus i skuggan. Enligt Origines »synes» han hafva predikat evangeliet i Pontus, Galatien, Bithynien, Kapadokien och Mindre Asien — en uppgift, som tydligen beror på en missuppfattning af det första Petrusbrefvet, hvilket visserligen är riktadt till de kristna församlingarna i dessa land, men af hvilket å den andra sidan framgår, att brefskrifvaren icke varit den, som där infört kristendomen. På samma sätt lät Eusebios honom hafva grundat kyrkan i Antiokia, men äfven denna uppgift är oförenlig med Apostlagärningarna och beror sannolikt på ett missförstånd af Galaterbrefvet. Den missionsvärksamhet i Babylon och Persien, som traditionen vidare tillskref honom, hvilar likaledes på en missuppfattning — af Petrusbrefvets »Babylon». Andra af hans missionsresor — till Makedonien, Grekland, Sicilien och Italien — förefalla däremot endast vara

fria variationer till Paulus' resor, och uppgiften om hans presumerade mission till Gallien, Spanien och Britannien härleder sig troligen blott från den romerska biskopens behof att bevisa sin supremati öfver dessa land.

Skall traditionen således äga någon beviskraft, kan den romerska församlingen icke göra anspråk på något företräde framför andra församlingar, ty enligt traditionen hade de flesta af dem grundlagts af Petrus. Och vända vi oss till bibelns autentiska skrifter, tala dessa gifvet emot den romerska kyrkans anspråk. Att Petrus icke var i Rom, då Paulus skref sitt bref till församlingen därstädes (år 60), lider icke något tvifvel, ty i så fall hade Paulus svårligen kunnat undgå att taga någon hänsyn till detta viktiga faktum. Filipperbrefvet, som antagligen skrefs tre eller fyra år senare under Paulus' fångenskap i Rom, innehåller häller ingen allusion på Petrus, och det andra brefvet till Timotheus, hvilket likaledes härrör från fångenskapstiden i Rom, uppräknar en mängd framstående kristna i Rom, men nämner icke Petrus. Det är fullkomligt otänkbart, att Paulus här kunnat underlåta detta, så vida denne värkligen vistats i Tiberstaden. Strax därefter inträffade den neroniska förföljelsen, vid hvilken Petrus skall hafva lidit martyrdöden, och senare kan han således icke hafva kommit till Rom. Ännu då Apostlagärningarna skrefs (troligen i början af 100 talet) kände man intet om Petrus' värksamhet i Rom, och *om* församlingen därstädes värkligen hade grundats af den främste aposteln, kan denna utförliga missions-

historia, som dessutom särskildt sysselsätter sig med Rom och med Petrus, omöjligen hafva undgått att åtminstone anspela på ett så viktigt faktum. Af Apostlagärningarna och Galaterbrefvet får man i stället afgjordt det intrycket, att Petrus vistats i Jerusalem, från hvilken stad han endast tillfälligtvis aflägsnat sig.

Att med *full* säkerhet påstå något i denna fråga, är naturligtvis vanskligt, ty ett »argumentum ex silentio» kan ju alltid bestridas, men å den andra sidan är en sen tradition en ännu svagare grund att bygga på, och så vidt jag vågar döma, talar sannolikheten snarast för, att den romerska kyrkans Petruslegend blott och bart är en — legend.

* *
*

Peterskyrkan förvarar som bekant en mångfald af dyrbara reliker: lansen, med hvilken Kristi sida blef genomstungen, törnekronan, Veronicaduken, med frälsarens bild o. s. v. Men den dyrbaraste af dem alla är dock Petrus egna kvarlefvor, som enligt den katolska traditionen hvila under kyrkans högaltare, således midt under Michelangelos mäktiga kupol. Enligt denna tradition, för hvilken jag nu redogjort, hade Petrus lidit martyrdöden i Neros circus samt därefter jordats i dess omedelbara närhet, på begrafningsplatsen vid Via Cornelia. Öfver grafven lät sedan Constantin den store bygga den första Petrusbasilikan, hvars confessio restes just öfver själfva martyrgrafven, så att apostelns ben icke behöfde flyttas. Det var

således kyrkan, som kom till Petrus, ej Petrus till kyrkan. Under renässansen fick väl den gamla basilikan vika för den nya Petersdômen, men grafven förblef orörd, murmassorna refvos och höjdes åter, men »fiskarens» ben rördes icke, medan det nya jättetemplet höjde sig öfver hans stoft.

Intet mänskligt öga, icke en gång påfvens har skådat dessa reliker. Ingen nu lefvande har sett ens själfva grafkammaren. Endast en gång då golfytan omkring Confessio 1594 skulle höjas, fingo åtskilliga, bland dem Clemens VIII, tillfälle att ofrivilligt kasta en blick in genom den öppning, som därvid uppstått. Men det enda, som berättaren säger sig hafva sett, var ett gyllene kors öfver sarkofagen. Några undersökningar gjorde man icke, och påfven befalde genast, att öppningen skulle fyllas. Efter denna tid har ingen skådat det rum, där »fiskaren» hvilar.

För protestanten kan det vara tämligen likgiltigt, om denna tradition är sann eller ej, till och med för den katolik, som icke är direkt teolog, men frågan äger dock ett visst kuriositetsvärde, och jag vill därför redogöra för, hvad man vet rörande denna sak.

Skulle Petrus, såsom jag nyss sökt visa, icke hafva afrättats i Rom, så följer däraf naturligtvis, att de reliker, som möjligtvis befinna sig i Petrusgrafven, i hvarje fall ej äro apostelns. Men vi kunna ju i detta fall antaga, att traditionen värkligen talat sanning och att Petrus således slutat sina dagar i Rom under den neroniska förföljelsen. Han måste då hafva jordats i Rom — men hvar?

Såsom den äldsta uppgiften härom har man anfört ett yttrande af den romerske presbytern Gajus från slutet af 100-talet. Han säger nämligen, att Petrus' och Paulus' *tropaia* (troféer) befunno sig på Vatikanen och vid Via Ostiensis. Med apostlarnas tropaia har man trott, att han menat martyrernas grafvar, men denna tolkning är helt visst oriktig. »Segerplatsen» var det ställe, där trosvittnet lidit martyrdöden, och Petrus' segerplats befann sig enligt den äldsta traditionen på Neros circus, Paulus' däremot vid Via Ostiensis, där hans hufvud fallit för svärdet.

Naturligtvis *kan* Petrus hafva jordats strax bredvid »segerplatsen», men Gajus' yttrande innehåller därom icke någon upplysning.

Den äldsta säkra notis vi hafva leder oss till en helt annan trakt af Rom, till den strax utanför den gamla Porta Appia belägna kyrkan S. Sebastiano eller den trakt, där Roms flesta katakomber ligga. I den liberianska kalendern uppgifves nämligen, att Petrus' ben blifvit den 29 juni 258 bisatta »in catacumbas», d. v. s. i katakomberna vid S. Sebastiano — hvar de förut befunnit sig, uppgifves icke. Huru länge de hvilat där, är ej rätt klart, men troligen flyttades de redan under nästa århundrade därifrån till den nybygda Petersbasilikan. Vare sig Petrus således redan från början fått sin graf där eller icke, så befunno sig åtminstone vid 300-talets slut de reliker, som ansågos vara hans, i Peterskyrkans grafhvalf.

Men det synes ganska tvifvelaktigt, om de fått stanna på denna plats. Mellan åren 844 och 847

bekläddes påfvestolen af Sergius II, som af sin egen biograf skildras såsom en oduglig gubbe, lidande af gikt och humor podagricus, och hvars broder Benedictus, som tyckes hafva varit den egentliga styrande, får det mindre smickrande betyget att hafva varit »brutus et stolidus valde» (= slö och mycket dum). Det var således icke några lysande statsmän, som då stodo i spetsen för den eviga stadens styrelse, och dock var det ganska brydsamma tider. 831 hade de hedniska saracenerna eröfrat Palermo, och de hotade nu Rom. Det enda, som gjordes, var att vid Tiberns mynning bygga ett uselt kastell, men för öfrigt tyckes man knapt hafva insett farans vidd. Då slutligen saracenerna kommo 846, var man fullkomligt oförberedd, och Rom som dock trotsat Alariks goter, gaf sig nu nästan utan strid. Den 26 augusti landade de otrogna vid Tibermynningen, och dagen därpå satte de sig i marsch mot Rom, där de genast plundrade de båda utanför murarna liggande kyrkorna S. Pietro och S. Paulo. Lanciani, hvars framställning jag här följt, beräknar, att de därvid bemäktigat sig ett byte af ungefär tre tons guld och trettio tons silfver, ty trots förfallet voro de båda kyrkorna omätligt rika.

Då nu Peterskyrkan sköflades och plundrades, så är frågan, om apostelns ben därvid förblifvit orörda. Att Sergius och Benedictus i tid skulle hafva undanskaffat relikerna, förefaller på grund af den föregående karaktäristiken mycket litet antagligt, och dessutom kommo saracenerna fullkomligt oväntadt. Sannolikheten talar således för, att

benen befunnit sig i grafven, då kyrkan intogs och sköflades af de otrogna.

Men — kan man säga — rimligheten är just icke stor, att dessa röfvare brytt sig om några stackars benknotor. Hvad de ville ha, var guld och silfver, och därför gjorde de sig nog icke något besvär med att slå sönder en stor marmorgraf för att komma åt några för dem likgiltiga reliker. Men olyckan var just, att dessa reliker *icke* voro för dem likgiltiga.

Lanciani gör i detta fall en fullt träffande jämförelse. Antag, säger han, att korsfararna hade eröfrat Mecka, skulle då icke deras angelägnaste uppgift hafva varit att slå sönder Kaaba och strö den otrogne profetens ben ut för alla vindar? Och för saracenerna *var* detta ett halft religionskrig. Vi veta också, att de slagit sönder S. Paulus' sarkofag. Denna finnes visserligen kvar, emedan den reparerades af Benedictus III, men att den slogs sönder, visar dock, att man velat komma åt apostelns ben — hvilket troligen också lyckats. Hvad Peterskyrkan beträffar, uppgifver den gamla påfvekrönikan, att de trängde ned i kryptan, »där apostlafurstens aldra heligaste kropp hvilar», och så mycket är åtminstore säkert, att de bemäktigade sig den relief af förgyldt silfver, med hvilken Leo III prydt grafven. Att de, när de således befunno sig på själfva platsen, respekterat grafvens frid, är knappast tänkbart, och de reliker, som då befunno sig där — vare sig de voro äkta eller icke — blefvo med all sannolikhet de otrognas byte, d. v. s. förstördes.

Troligtvis blef emellertid förlusten ersatt, ty helgonben och andra reliker hafva en märkvärdig tur med sig; de må förloras huru många gånger som hälst, så komma de dock alltid till rätta igen. I hvarje fall höra vi icke efter den saracenska eröfringen talas om, att Petrus' reliker kommit på villovägar, griften reparerades, Leo IV lät göra en kopia af den förstörda reliefen, och efter en tid stod grafhvalfvet såsom förut: öde och otillgängligt för hvarje mänskligt öga. Ingen visste, om det innehöll något, men alla *trodde* det, ty minnet af olyckan 846 förbleknade så småningom i den snart sagdt oändliga raden af andra olycksöden, som den eviga staden måste genomgå.

Under många århundraden är det också tyst om apostlarelikerna, men så kom 1527 en stor ny olycka, »il sacco di Roma», eller den fruktansvärda plundring, för hvilken staden blef utsatt af connetabelns af Bourbon vilda skaror. De voro väl ej otrogna i samma mening som muselmännen 846, ty dessa hade dock haft en religion, ehuru icke den kristna. Den Bourbonska hären var däremot en sammanrafsad hop af slödder, mest tyska landsknektar, men äfven italienare och spanjorer, förvildade genom ett långt lägerlif, utan vördnad för annat än guldet, och de störtade sig såsom vilddjur öfver den olyckliga staden. Under hela åtta dagar fick denna soldatesk rasa fullkomligt fritt, och Gregorovius beräknar, att denna vecka tillskyndat Rom en direkt penningförlust på omkring trettio millioner kronor.

Nu kunde man tänka, att dessa landsknektar

föga brydde sig om några stackars reliker, när det fanns så mycket värdefullare tillgångar. Men dels voro reliker då ännu icke utan allt värde, dels hade dessa uslingar samma begär som man så ofta återfinner hos »la bête humaine», exempelvis under franska revolutionen: begäret att profanera det heliga. Och härom finnas massor af uppgifter. Kyrkorna gjordes till skådeplatser för deras orgier, nattvardskalkarna fingo tjänstgöra såsom dryckesbägare, och på altarena rafflade man om kyrkans dyrbarheter. Flera berättare anföra hemska exempel på denna djuriska lust att håna den fromme katolikens känslor. Så satte man prestdräkt på en åsna och ville tvinga en förbigående prest att gifva djuret nattvarden. Då han, för att undgå denna hädelse, själf svalde hostian, fick han med sitt lif plikta för sin modiga handling.

Relikerna, äfven de, som ej alls hade något metallvärde, uppspårades och togos. Så såg man en full landsknekt svänga den lans, med hvilken Kristi sida enligt traditionen blifvit genomborrad, Veronicaduken fördes från krog till krog att beskådas och hånas. Constantin den stores kors släpades fram i smutsen o. s. v. Icke häller grafven skonades; så blef t. ex. Julius II:s lik plundradt på den dyrbara påfliga skruden.

Men huru gick det då under dessa hemska dagar med apostlafurstens stoft? Förblef det orördt i sitt grafhvalf eller trängde de vilda skarorna äfven dit?

En from tysk katolik, Theodoricus Vafer, som då vistades i Rom, skref några veckor efter plun-

dringen ett bref, som nyligen (1891) publicerats i Historisches Jahrbuch, och i detta yttrar han: »soldaterna hafva ohelgat hvarje kyrka i Rom, de hafva slaktat sina offer på apostlarnes altaren, de hafva brutit de kistor och urnor, som innehållit S:t Petrus' och S:t Paulus' reliker och utstrött det dyrbara stoftet».

Uppgiften är af ett ögonvittne och en tillförlitlig man, som skrifver utan alla bisyften. Den är äfven bestämd, så att den ej kan förtolkas, och den borde därför anses afgörande. Från katolsk sida har man emellertid icke velat böja sig för detta vittnesbörd, utan håller före, att uppgiften beror på en retorisk öfverdrift.

Att alldeles förneka, att så varit fallet, kan man ju icke från den motsatta sidan, och någon möjlighet att afgöra tvisten finnes icke, då Petrusgrafven nu strängare än fordom gömmer sin hemlighet. Ingen torde därför få veta, om den katolska kyrkans stolta triumfbyggnad reser sig på grundvalen af apostlafurstens stoft eller öfver — det tomma intet.

Capitolium på Birgittas tid.

En modern människa har svårt att tänka sig något mera vildt fantastiskt än Rom, sådan den eviga staden måtte hafva tett sig för de resande pilgrimer, som vid midten af 1300-talet strömmade samman i Rom. Det hela var ett kaotiskt virrvarr af kolossala, bizarra ruiner, stickande upp ur gruset af nedfallna murar och öfvervuxna af en frodig vegetation, af moderna, låga hus, inkilade bland ruinerna och hopfogade af fragment — kolonner, friser, t. o. m. statyer — lånade från antika byggnader, af fallfärdiga kyrkor från den första kristna tiden och af en nästan oöfverskådlig mängd af bistra baronialtorn, som trotsigt höjde sig öfver allt i staden och hvars byggnadsdelar likaledes stulits från antikens tempel och palats. Några värkliga gator funnos icke, utan blott backiga stigar, som slingrade sig fram bland ruinerna.

Att här skildra detta Rom är naturligtvis icke platsen; äfven en kompendiös redogörelse skulle fordra ett vida större utrymme än här kan

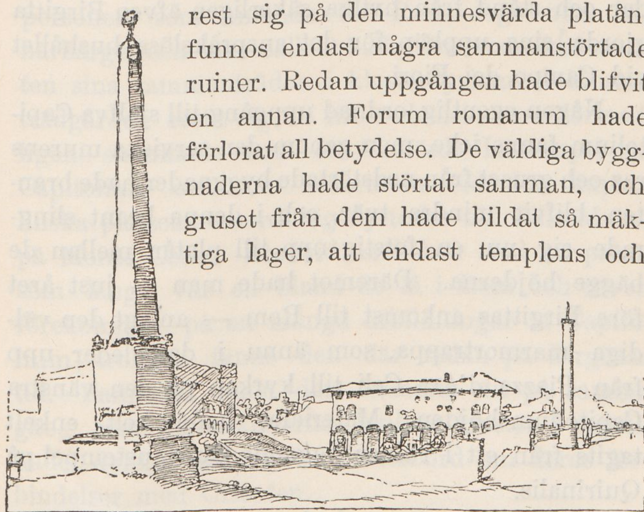
anlitas och jag har därför begränsat mig till ett enda område, som under antiken samt i viss mån äfven under medeltiden och nutiden utgjort en centralpunkt för Rom, nämligen den kapitolinska höjden.

Såsom hvarje Romfarare känner, består den kapitolinska höjden nu af tre bestämdt skilda områden. Sedan man från Piazza d'Ara Celi vandrat upp för den vackra af Michelangelo konstruerade trappan, La Cordonata, kommer man upp på den likaledes af honom ordnade Piazza di Campidoglio, hvars midt intages af Markus Aurelius' ryttarstaty och som i fonden begränsas af Senatpalatset, till vänster af det kapitolinska museet och till höger af Konservatorspalatset. Denna piazza utgöres, som man lätt finner, af en ganska djup insänkning mellan tvänne betydande höjder. Toppen till vänster upptages nu af tvänne byggnader: af den mäktiga klosterkyrkan Ara Celi, bekant för hvarje svensk läsare genom Selma Lagerlöfs roman Antikrist, samt af det kolossala, under byggnad varande nationalmonumentet öfver det moderna Italiens skapare, Vittorio Emanuele. Toppen till höger, bakom Konservatorspalatset, tillhör numera till största delen den tyska staten, som här har sitt ambassadhotell, Palazzo Caffarelli, sitt arkeologiska institut och sitt sjukhus.

Samma tredelning företedde Capitolium äfven under antiken. På den höjd, där Ara Celi nu befinner sig, reste sig då Roms citadell eller borg, arx; på det nuvarande tyska området låg det väldiga kapitolinska Jupitertemplet, och i sänkan,

som upptages af Piazza di Campidoglio, befann sig Tabularium eller riksarkivet på samma plats som det nuvarande senatpalatset, hvilket i själfva värket ännu hvilar på det forna Tabulariets murar. Uppgången till den kapitolinska höjden var dock under antiken på den rakt motsatta sidan mot i våra dagar. Från den nuvarande Piazza d'Ara Celi fanns ingen väg upp till Capitolium, utan höjden begränsades här af den serviska stadsmuren, som brant stupade ned mot fältet, och uppgången gick i stället från Forum förbi Tabulariet.

Vid 1300-talets midt, då Birgitta anlände till Rom, var Capitolium väl fortfarande, kanske mer än under antiken, det romerska komunallifvets brännpunkt, men af de praktbyggnader, som fordom rest sig på den minnesvärda platån, funnos endast några sammanstörtade ruiner. Redan uppgången hade blifvit en annan. Forum romanum hade förlorat all betydelse. De väldiga byggnaderna hade störtat samman, och gruset från dem hade bildat så mäktiga lager, att endast templens och

Capitolium i början af 1500-talet (från Ara Celi).
Till vänster Tabulariet, i fonden Konservatorspalatset.

triumfbågarnas högsta toppar stucko upp därur. Väl befunno sig några — i de flesta fall nu förstörda — fornkristna kyrkor på ruinplatsen, men sin egentliga karaktär fick Forum genom en mängd här resta adelsborgar, som också gåfvo namnet Campo Torrecchiano åt en del af det gamla Forum. Det medeltida borgerliga lifvet hade däremot flyttat sig till en annan plats, till den nuvarande Piazza d'Ara Celi, på den motsatta sidan om Capitolium. Här låg Roms salutorg, Mercato, och vid dess norra ända, där nu Palazzo Astalli ligger, reste sig ett väldigt torn, Torre di Mercato, där handtverksgillenas »konsuler» eller åldermän hade sin domstol. Rundt omkring lågo några små, ännu bevarade, ehuru moderniserade kyrkor, och själfva torget upptogs af salubodar och stånd, från hvilka säkerligen äfven Birgitta gjorde sina uppköp för det anspråkslösa hushållet vid Campo dei Fiori.

Någon egentlig, ordnad uppgång till själfva Capitolium fanns icke, men genom den serviska murens ras och gruset från nedstörtade byggnader hade branten blifvit mindre tvär, och i denna brant slingrade sig nu en fotstig upp till platån mellan de bägge höjderna. Däremot hade man — just året före Birgittas ankomst till Rom — anlagt den väldiga marmortrappa, som ännu i dag leder upp från Piazza d'Ara Celi till kyrkan på den vänstra Capitoliumshöjden. Materialet hade helt enkelt tagits från ett i ruiner liggande Quirinustempel på Quirinalis.

När den här liggande borgen förstörts, känner man icke, och öfver hufvud är det få punkter i

det antika Roms historia, som äro mindre bekanta än Arx' historia. Men i hvarje fall måste denna borg hafva förstörts både tidigt och grundligt. Några säkra rester af den har man icke påträffat, och åtminstone redan på 700-talet var platsen, där citadellet stått, så pass fri, att man där kunde bygga en kyrka — visserligen ej den nuvarande Ara Celi, utan en annan. Efter en nyligen funnen inskrift att döma innehades kyrkan då af grekiska munkar, öfverlemnades sedan åt benediktinerna och kom slutligen, på 1200-talet, till franciskanerna, från hvilkas tid den nuvarande kyrkan i hufvudsak förskrifver sig. Kyrkan och det bredvid liggande klostret hörde under medeltiden till Roms mera betydande. Furstliga personer, som anlände till Rom, togo ofta här härbärge, och icke sällan hade den romerska senaten sina sammanträden i klosterkyrkan. I klosterträdgården reste sig en liten obelisk, som förmodligen stammade från ett förstördt Isistempel på Capitolium och som sedermera vid den kapitolinska platsens omordning flyttades till Villa Mattei på Monte Celio. Bredvid obelisken stod en palm, som länge var en bland de få i Rom och äfven förekommer på en mängd afbildningar af Capitolium; troligen fanns den där redan på Birgittas tid. Sannolikt hade den kommit dit på samma gång som franciskanerna, hvilkas kloster i regeln hade dylika palmer — vittnesbörd om deras förbindelser med Orienten.

Den andra höjden, där det kapitolinska Jupitertemplet legat, var däremot så godt som en öde

mark. Själfva Jupitertemplet, hvars rikedomar voro världsbekanta, var troligen den byggnad i Rom, som starkast lockade de roflystna barbarerna, och de foro därför förmodligen här hårdare fram än annorstädes. På Birgittas tid fanns endast ett nästan öfvervuxet ruinfält, ur hvilket här och hvar några enstaka kolonnstumpar stucko upp. En del af höjden var upplåten åt några repslagare, som bland kolonnerna upprättat sina repslagarbanor; en annan del, den största, fick göra tjänst som betesmark åt får och getter, och denna uppgift gaf äfven höjden det namn, som den ända in i våra dagar bibehållit: Monte Caprino eller Getbärget. På denna ödsliga plats har Birgitta nog aldrig vandrat, och äfven romarna drogo sig för att styra sina steg till den illa kända platsen, ty där befunno sig också Roms galgar, där man hängde de förbrytare, som kort förut dömts till döden i senatpalatset. Galgarna stodo ungefär där Vignolas portik nu står, och från ett ännu bevaradt fönster i senatpalatset brukade senatorerna öfvervaka domens utförande.

Den viktigaste delen af Capitolium var på Birgittas tid och under hela medeltiden sänkan mellan de bägge höjderna, den nuvarande Piazza di Campidoglio. Af de byggnader, som här funnos under antiken, hade blott en enda öfverlefvat den stora förgängelsen, och det var det gamla tabulariet, hvars front då visserligen vette ut åt Forum romanum, som i detta högt liggande palats erhöll sin fondafslutning. Tabulariet eller riksarkivet bestod af tre våningar: nederst en af mäktiga kvaderstenar bestående underbyggnad, som till större

delen doldes af de framför liggande templen — Concordias och Vespasianus' —, en däröfver öppen dorisk arkad och högst upp en — nu försvunnen — korinthisk. Åt den motsatta sidan (den moderna Piazza Campidoglio) företedde palatset blott två våningar, ty det ligger i en tämligen brant sluttande backe.

Åtminstone redan på 1000-talet hade en romersk familj, Corsi, förvandlat det halft ruinerade palatset till en röfvarborg, och detta räddade återstoden från fullständig undergång. Väl stormades denna borg några gånger, väl fingo Corsi vika för den ryktbara röfvarsläkten Frangipani, men efter hvarje ny attack af denna art tyckes man nödtorftigt hafva lappat remnorna, och borgen gälde tydligen såsom en af Roms starkare. Så kom Arnolds af Brescia uppror 1143, då man på nytt ville upprätta en demokratisk romersk republik. Folkmassorna stormade då, såsom krönikan berättar, upp på Capitolium för att återupprätta stadens gamla anseende och förnya senatorsvärdigheten. Egendomligt nog trodde man nämligen, att senaten haft sina sammanträden på Capitolium, och för denna och den följande tidens republikanska svärmare kom därför Capitolium att stå såsom symbolen på Roms frihet; att senaten representerade den aristokratiska principen gent emot folkförsamlingen, kände man häller icke till.

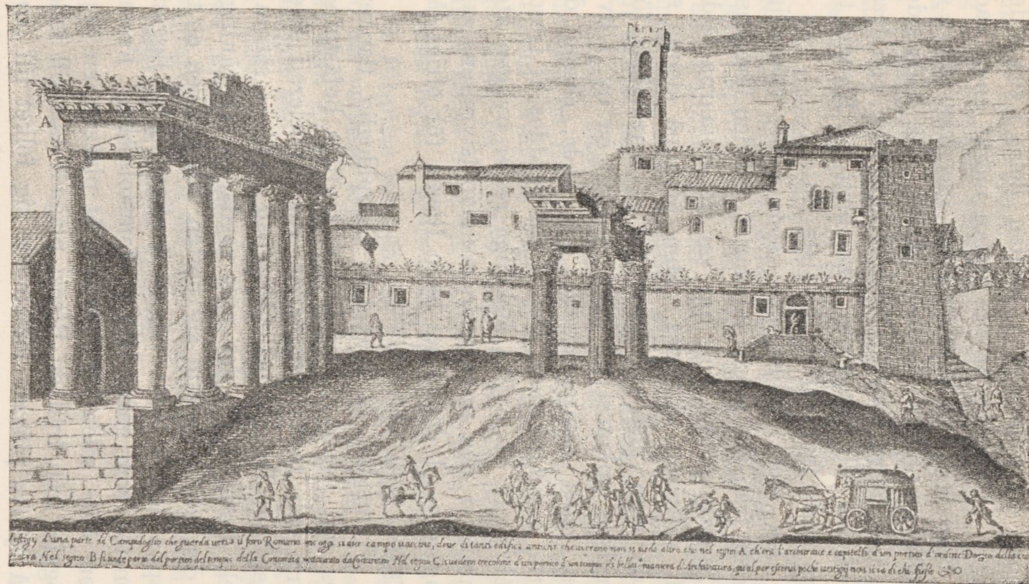
En senat upprättades nu på nytt, och denna tog med all sannolikhet sin bostad i Corsis och Frangipanis gamla borg, som å nyo befästades och äfven i annat afseende tyckes hafva reparerats;

åtminstone finner man, att åtskilliga senatsskrifvelser utfärdats »på Capitolium, i palatsets nya samlingssal». 1145 sökte påfven förgäfves att storma borgen, men blef slagen och satte t. o. m. lifvet till på försöket.

Här är icke platsen att genomgå palatsets närmast följande öden, och jag begränsar mig därför till att redogöra för dess utseende vid 1300-talets midt, då Birgitta anlände till Rom och då Cola di Rienzi i egenskap af folktribun residerade på Capitolium.

Några teckningar af palatsets forna, åt Forum vettande fasad har man icke i behåll, men som det förefaller var denna del ännu så godt som obefästad. Den starka substruktionsmuren var nu likväl dold af gruset från nedfallna byggnader, och Forums mark sträckte sig ända upp till den punkt, där den doriska kolonnaden började. Det gamla Concordiatemplet framför, som nu nästan spårlöst försvunnit, tyckes då, om än i starkt ruineradt tillstånd, hafva stått kvar såsom ett slags palissad mot Forum, men tabulariets korinthiska öfvervåning hade störtat. Några befästningstorn funnos här ännu icke; det, som nu finnes, bygdes först ett århundrade senare, och troligen var det vid detta tillfälle som Concordiatemplet offrades. Däremot hade den öpppna doriska arkaden murats till så när som på en enda öppning, hvilken fick göra tjänst såsom port till de mäktiga hvalfven. I dessa befunno sig då Roms saltmagasin, och än i dag vittna de anlupna murarna om denna uppgift.

Från detta salthvalf leder en tämligen lång trappa tvärs igenom byggnaden upp till en öfre,

Capitolium 1575 (från Forum).

åt Piazza di Campidoglio vettande, hvälfd sal, som genom en kolonnad i midten delas i två afdelningar. Rummet är nu nästan mörkt, men hade på Rienzis tid med sannolikhet ljus från några åt Capitoliumplatsen vettande fönster. På båda sidor om den långa trappan funnos också rum, och dessa användes till fängelser, icke blott på Rienzis tid utan ända fram till 1600-talets slut.

Den stora dubbelsalen, som i det väsentliga härrör från det gamla tabulariet, var den förnämsta i Rienzis palats, och här var det domarna fäldes och rättvisan skipades. Men ofvanpå denna sal hade man just vid denna tid — omedelbart före Birgittas ankomst till Rom — bygt en ny, i hvilken rådet sammanträdde och hade, såsom det hette, *assectamentum*. Denna sal pryddes af frescomålningar, af hvilka åtskilliga rester nyligen återfunnits i den nuvarande municipalstyrelsens samlingsrum. I denna sal hade Rienzi för öfrigt låtit bygga »una bella capella».

Framsidan, åt Piazza di Campidoglio, flankerades vid denna tid af tvänne kraftiga befästningstorn, och mellanbyggnaden var krenelerad såsom fästning. Denna mellanbyggnad hade — såsom ju ock framgår af det nyss sagda — två våningar. I den undre befann sig porten, till hvilken en trätappa ledde, samt några tämligen högt liggande fönster, som gåfvo ljus åt domstolssalen. Framför den öfre salen låg däremot, åt piazzan, en öppen loggia, från hvilken Rienzi plägade tala till folket. På själfva piazzan församlade sig folket till *parlamentum*, och till dylika sammanträden kallades de

medels klockringning från Capitolium. Klockan, som för länge sedan eröfrats från Viterbo, befann sig i en särskild kampanil, och denna ljöd vid alla viktigare tilldragelser i Rom: då en påfve dog, då en afrättning stundade o. s. v. Först efter Birgittas tid flyttades klockan in i senatpalatset, till dess af Bonifacius IX bygda klocktorn.

På piazzan skipades äfven rättvisan. Förbrytare, som hängdes, afrättades väl i galgarna på Monte Caprino, men de, som halshöggos, fingo sitt straff framför trappan till palatset. Vid denna trappa hade man uppstält ett antikt marmorlejon, som störtar sig öfver en häst, och detta lejon måste de dömde före afrättningen hälsa, ty lejonet var symbolen på Roms storhet och oblidkeliga rättvisa. Stundom tvingade man äfven brottslingarna att taga plats på lejonet, iklädda en hög mössa, på hvilken deras brott var skrifvet. Numera befinner sig detta lejon i Konservatorspalatsets trädgård.

På Birgittas tid höll sig för öfrigt staden Rom med ett värkligt lejon, och ända långt fram i tiden hade man en särskild lön anslagen åt lejonvakten. Tilläggas kan, att detta lejon ej blott var »til lyst», och exempel finnas på, att det äfven fått göra tjänst såsom bödel; så t. ex. kastades en prior i lejongrafven, därför att han vägrat att fira mässan vid Ludvig Bäjrarens kröning.

I PROVENCE OCH SPANIEN.

Från Provence.

Det nuvarande Provence, som för öfrigt efter Frankrikes indelning i departement egentligen blott finnes till såsom ett historiskt begrepp, omfattar som bekant en landsträcka, som i norr begränsas af Dauphiné, i öster af Piemont och i väster af Languedoc, men både under romersk tid och långt in i medeltiden förstod man med Provence ett vida större område, sträckande sig öfver hela det södra Frankrike, också öfver Languedoc och Dauphiné, stundom äfven öfver en del af det norra Spanien. En af den provençalska diktkonstens främste mästare, Bernart de Ventadour — för att blott välja ett exempel — tillbringade sin första ungdom i Limousin, där han föddes, och uppehöll sig sedan i Toulouse och Vienne, således på orter, som icke räknas till det nuvarande Provence, och öfver hufvud kan man säga, att den provençalska diktkonstens egentliga centrum snarare var Toulouse än Rhonedalen.

Få länder, i Europa knapt något, icke ens Italien, hafva af naturen blifvit mera slösande ut-

rustade. Klimatet har gjort dess hafskust till Europas kurort, där Siciliens och Norra Afrikas växtvärld trifves, och endast några få mil därifrån sticka Alperna upp sina snöhöljda hjässor, bjudande svalka och kyla åt den, som skyr kustbältets hetta. I norr höjer sig Auvergnes vildromantiska bärgland, och i söder sträcker sig Pyreneernas väldiga kedja såsom en mur mot Spanien. I sin saftiga, yppiga grönska likna floddalarna trädgårdar, på sluttningarna vid Rhone och Gironde spirar världens härligaste drufva, oliven, orangen, citronen, fikonet, valnöten, mullbäret och kastanjen växa här, rosorna blifva här vackrare än annorstädes och fruktträden äro rikare och bördigare än i andra europeiska land. Men det är icke blott naturens rikedom man här möter — denna rikedom har också skapat människans, och vid hvarje steg, man tager, märker man, att man trampar en mark, som under årtusenden varit en gammal kulturbygd. Tätt bredvid hvarandra, nästan sållade öfver marken, på slätten och på bärgsluttningarna, ligga borgar och städer, af hvilka många voro ryktbara nästan redan ett årtusende innan Sveriges namn ens var kändt i den civiliserade världen, och i flera af dem, som knappast finnas angifna på de vanliga kartorna, resa sig mäktiga kyrkor, hvilkas likar i konstnärlig skönhet det karga Norden knapt har att uppvisa. Om den antika civilisationen i dessa trakter tala ruinerna af tempel, aquedukter, broar, arenor, teatrar, triumfbågar, grafvar och altaren samt den oändliga mängden af romerska inskriptioner och statyer, som fylla de små provins-

museerna. Och för Provences betydelse under den tidigare medeltiden vittna de väl bevarade stadsmurarna, massor af privathus, stadsplanerna, som ofta ännu äro 1200-talets, de väldiga riddarborgarna, som ligga kringströdda öfver hela landet, och de än mäktigt allvarliga, än elegant graciösa romanska kyrkorna.

För den resande historikern hafva dessa kyrkor något egendomligt tilltalande. De värka icke blott på hans skönhetssinne, utan de utgöra också för honom dokument, ur hvilka han kan läsa landets hela historia. Han finner af dem först, huru starkt genomsyradt med grekisk-romersk civilisation Provence var — ej att undra på, då den grekiska kolonien Marseille grundats redan omkring år 600 f. K. och hela landet redan i det andra århundradet f. K. blifvit en romersk provins. Men denna skola röjer sig ock i den medeltida arkitekturen, som ingenstädes, icke ens i Italien, är så rent klassisk som här. Stannar man framför en portal som kyrkans i S. Gilles eller framför S. Trophime i Arles, tror man sig först stå framför ett värk från den antika konstens bättre dagar — de eleganta korintiska pilastrarna, den nobla, fantasirika ornamentiken, kompositionen af det hela, allt detta är fyldt af antikens fina konstsinne, den antika arkitekturens formelspråk användes här med långt större säkerhet och virtuositet än i månget monument från den senare kejsartiden, och nästan blott figurframställningarna röja, att vi här hafva arbeten från det »barbariska» 1100-talet. Sådana värk kunna blott skapas af folk, som till härstamning,

känsla och syn på lifvet äro befryndade med Greklands och Roms, och i själfva värket lefde antiken här vida längre kvar än i det ständigt af nya barbarskaror öfversvämmade Italien; i anda och uppfattning äro S. Gilles och S. Trophime antika byggnadsvärk, under det att de gamla longobardiska kyrkorna i norra Italien i främsta rummet röja barbaren.

Denna klassiska uppfattning dröjer också kvar i provençalens behandling af gotiken. Väl finnas i Provence en mängd gotiska kyrkor, som fullkomligt ansluta sig till den nordfranska stilen samt väl ock uppförts af rent franska mästare, men det finnes ock en stor grupp af andra, som göra intryck af att vara mera nationella. Närmast erinra dessa om de italienska. I Italien fick gotiken som bekant aldrig det lätta, luftiga behag, som katedralerna i det norra Frankrike i så rikt mått äga. Den gotiska kyrkan blef här i stället en kolossal, något stel samt i förhållande till bredden låg hall, erinrande om de antika basilikornas och thermernas väldiga salar, och hvalfven fingo en i förhållande till höjden allt för stor spännvidd. Ett mera storslaget exempel på denna smak är väl svårt att se än den jättelika, men enskeppiga domen i Albi, där krysshvalfven hafva en spännvidd af 19 meter mot en höjd af 31. I motsats mot den nordfranska gotikens himlastormande vertikalism är här liksom i Italien den antika byggnadskonstens lugna horisontalism bevarad.

Men dessa kyrkor äro historiska dokument äfven i ett annat afseende.

Vi äro ju vana att i medeltidens kyrkobyggnader framför allt se ett uttryck för tidens svärmiska religiositet. Och ehuru detta nog i hufvudsak kan vara riktigt, gör man dock ej rätt i att uteslutande härleda kyrkobyggandet ur detta motiv.

Kyrkans uppgift var nämligen icke blott religiös, utan ofta var den lika mycket ett försvarsvärk som ett andaktshus. Stannar man framför den väldiga katedralen i Albi, tror man sig närmast stå inför en bister fästning. Belägen på toppen af en bärgshöjning vid sidan af den befästade biskopsborgen, hvars vallar brant störta ned i Tarnfloden, behärskar den fullkomligt den lilla staden. Trotsigt resa de massiva tegelstensmurarna sig upp från bärgshöjden, och kyrkfönstren sitta så långt upp på muren, att man blott på stormstegar kan hafva brutit sig in genom dem. Men för att skydda dem hafva sträfpelarne, mellan hvilka de ligga, utvecklats till ett slags klumpiga, men respektingifvande fästningstorn, och den stora hufvudportalen, till hvilken man kommer, först sedan man vandrat upp för en hög trappa, har denna trappa flankerad af tvänne väldiga försvarstorn. Det kolossala västtornet — kyrkan har blott ett sådant — värkar med sina tegelstensmassor närmast som en fästning, skyddad af kraftfulla bastioner.

Det är nog ingen tillfällighet, att denna »ecclesia militans» ligger i de vilda albigenserkrigens centrum, och denna kyrka talar otvetydigt om en tid, då icke blott de fromma skarorna strömmade till Herrans tempel, utan ock knektehopar med murbräckor, brandfacklor och stormstegar. Och

katedralen i Albi är långt ifrån den enda, som apterats till försvarsvärk; i t. ex. S. Etienne i Perigueux har man ännu skyttegluggarna kvar vid taklisten, och för en svensk kan detta ej förefalla besynnerligt — våra äldsta kyrkor voro ju i regeln bygda med tanke på försvaret. Men både hos oss och i Frankrike kan man i detta fall spåra en utveckling, i hvilken också ligger ett stycke tidshistoria. Försvarskaraktären återfinnes i regeln mest hos de äldre kyrkorna; de yngre, bygda under lugnare tider, i hvarje fall under en period, då kyrkans fred var mera respekterad, äro bygda med ringa eller intet afseende på försvaret, men med desto större på skönheten.

*

Jag nämnde, att man gör orätt i att betrakta medeltidens kyrkor blott såsom andaktshus. Ännu mindre voro de i främsta rummet försvarsvärk. De voro också stadens Hotels de ville, där möten och sammankomster höllos och där borgarne samlade sig till öfverläggningar. Vi svenskar behöfva blott erinra oss, att våra viktigaste kyrkomöten, riksdagar och herredagar höllos i kyrkorna, de enda byggnader, som ägde nog rymliga hallar för en större församling, som icke ville öfverlägga i det fria. Rikedomen på kyrkor vittnar således ej blott om det fromma nitet; den är också ett bevis på ett burget, politiskt och socialt intresseradt borgarstånd, och ur den synpunkten kan man säga, att landets historia i viss mån är dess kyrkors. Sydfrankrike har öfvervägande romanska kyrkor;

i det norra Frankrike förekomma dessa jämförelsevis sparsamt, under det att gotiken, som i Provence är mindre företrädd, där utvecklas i hela sin glans. Men häraf kan en historisk slutsats dragas. Den romanska kyrkan tillhör 1100-talet, gotikens blomstring infaller på 1200-talet, och denna kyrkogeografiska iakttagelse säger oss således, att under 1100-talet var det Provence, som gick i spetsen för den galloromanska kulturen, under det nästa seklet det norra Frankrike. Och denna iakttagelse bekräftas af litteraturen, som är närmare ett århundrade äldre i Provence än i norra Frankrike.

Det var på 1200-talet, som kampen mellan det norra och det södra Frankrike utbröt, en strid, hvilken som bekant slöt med den provençalska nationalitetens och kulturens underkufvande. Men hur kraftigt och rikt hade ej denna utvecklat sig under medeltidens tidigare århundraden! Ehuru det moderna lifvet nu pulserar här med samma fart som i det norra Frankrike, stöter man vid hvarje steg på ruiner från denna svunna storhetstid, då Europas hjärta slog i Provence. Ej långt från Arles ligger den egendomliga ruinstaden Les Baux, som nu blott äger en tre hundra innevånare, men hvars öfvergifna torg, palats och kyrkor tala om den tid, då Les Baux — på 1100-talet — inrymde Provences mest lysande hof och då de nu öde salarna genljödo af trubadurernas canzoner. Och andra städer, hvilka ännu äro bebygda, hur starkt har icke medeltiden tryckt sin stämpel på dem!

Tag till exempel det gamla Beaucaire, som i resandeboken får det föga smickrande vitsordet, att

den »bietet wenig Interessantes», men som litteraturhistorikern gärna erinrar sig såsom skådeplatsen för medeltidens kanske vackraste kärlekssaga, romanen om Aucassin och Nicolett. Vid stranden af Rhone, där den smala floddalen börjar svälla ut till ett bredt slättland, ligger ett väldigt slott, halft romanskt och halft gotiskt, från sin klipphöjd trotsigt blickande ut öfver slätten och den midt emot, på den andra flodstranden liggande medeltidsfästningen Tarascon. Det är borgen Beaucaire, betäckande ett område af godt samma storlek som Stockholms slott och försedt med ännu ganska väl bevarade murar och torn, hvilka till en nästan svindlande höjd resa sig öfver flodkanten.

Kring borgen smyger sig staden liksom för att söka skydd; så som den nu ligger, låg den ock under medeltiden, och om än husen förändrats, har likväl stadsplanen förblifvit densamma med dess sneda och ringlande gator, hvilka liksom tagit intryck af stadsmurens slingringar. Rödbyxade soldater skymta väl här och hvar fram, men i det stora hela tyckes lifvets ur hafva stannat några århundraden tillbaka i tiden. Gatorna äro lika trånga som de smalaste gränderna i den gamla »staden inom broarna» i Stockholm, ofta kan man med händerna samtidigt röra vid bägge väggarna, och vanligen löpa dessa gränder i de mest nyckfulla, fantastiska svängningar. Öfver dem spänna stundom bizarra sträfbågar, för att stödja husen, hvilkas bottenarkader, burspråk, öppna loggior, och trapptorn ej sällan finnas kvar. Liksom i Italiens småstäder äro nytvättade skjortor och andra onämn-

bara underkläder af den mest brokiga färg upphängda på streck tvärs öfver gatorna för att torka, och där fladdra de för vinddraget såsom de färgrika vimplarna vid en fest. Rännstenen löper stundom ännu såsom fordom midt på gatan, och på denna rör sig Söderns hela böljande lif. Kvinnorna sitta i klungor framför sina hus, arbetande, pratande och skrattande, en af dem kammar sitt långa, svarta hår, en annan fulländar någon annan del af toaletten, obekymrad om det lif, som rör sig kring henne, barnen leka och vältra sig om hvarandra i smutsen, bland halfruttnade blad och annat afskräde, vid brunnen håller en hustru på att skölja salladen i det icke allt för rena vattnet och göra förberedelserna till kvällsmåltiden, medan en getherde står och väntar på henne för att få vattna sin hjord, hvilken under tiden stångas och bråkar med de i alla vrår krälande barnungarna. Öfver allt är det lif och rörelse. Men — den som älskar snygga och renliga städer må icke fara till Beaucaire. Den prakt, han här finner, är kanske snarast klädståndets, de fordom så eleganta medeltidshusen hafva nu förvandlats till eländiga baracker och blott den, som lider af svagheten att älska det gamla, kan här ännu för sin fantasi frammana bilden af det forna Beaucaire, hvars berömda marknad (i juli månad) kunde draga till staden en skara af bortåt 300,000 besökare.

Beaucaire är för öfrigt långt ifrån någon enastående företeelse. Sådana städer finnas kanske i hundratal. Fisktorget i Narbonne, som ligger inkiladt midt emellan den präktiga ärkebiskopsborgen

och den hänförande gotiska kyrkan, värkar kanske ännu mera pittoreskt — de blänkande fiskborden, fylda af Medelhafvets sprattlande, bizarra sjödjur, de skrikande och grälande gummorna, de brokiga segeldukarna, som till skydd mot solen spännas öfver fiskargången, det böljande folklifvet, och till bakgrund mot allt detta katedralens fantastiska, men höga och allvarliga gotik. Endast ett steg till, och man står midt inne i domens kor, genom hvars väldiga, färgade fönster ett strålande, mystiskt och stämningsrikt ljus bryter sig och strömmar in. Det är något af Victor Hugos Notre Dame i denna skärande kontrast, medeltidens bizarra motsatser, som glömt sig kvar till våra dagar.

Och Perigueux! Man förgäter, att man befinner sig på gåslefverpastejens och tryffelns heliga mark, då man ströfvar kring i den gamla stadsdelens slingrande och backiga gator, hvilkas hus till den aldra största delen ännu stå såsom de stodo på 1100-, 1200- och 1300-talen — då såsom palats, nu såsom fattigmans bostäder.

Underbart är dock Carcasonnes »cité» eller »gamla» stad. För att komma dit passerar man först »la ville basse», som äfven den har åtskilliga år på nacken och likaledes tillhör medeltiden, därefter går man öfver en gammal, öfver Aude-floden spännande bro, och efter ytterligare en tjugu minuters klättring står man framför det gamla Carcasonnes portar — midt inne i medeltiden. Jättehöga resa sig de dubbla stadsmurarna framför vandraren, och ännu stå dessa upprätt utan att i nämnvärd mån hafva nötts af tidens förhärjande makt

Avignons murar, som äro högst betydligt lägre och dessutom ganska förstörda, värka vid sidan af dessa såsom ett lekvärk, och den imponerande kraften i Carcasonnes murmassor förhöjes ytterligare genom stadens läge på spetsen af den kulle, som behärskar floddalen. Kanske aldrig får man en mera lefvande föreställning om en medeltida stads yttre än här, ty tiden tyckes i sin språngmarsch hafva lupit förbi det gamla Carcasonne utan att varsna det, där det låg uppkrupet på sin otillgängliga höjd. Och det rika, fantastiska lif, som är medeltiden eget, återfinnes här nästan i sin ursprungliga friskhet. En modern fästning — jag tänker nu ej på de aldra nyaste försvarsvärken af torfklädda, bepansrade jordvallar — har alltid något stelt, matematiskt hos sig. Icke så en medeltida borg som Carcasonne. Redan den mäktiga tinnkransen på murkrönet värkar såsom en stolt, smattrande krigarmarsch, och genom de hängande skyttebalkongerna gör den oformliga stenmassan ett fullkomligt pittoreskt intryck. Här i Carcasonne ökas detta än ytterligare genom mängden (öfver femtio) af kraftfulla, någon gång svindlande höga torn, som nästan klänga upp öfver hvarandra och behärska muren. Sedda på afstånd värka dessa öfver allt uppspirande, mörka, oregelbundna murmassor såsom en underlig fatastisk hägring från medeltiden.

Carcasonnes inre har ej samma pittoreska utseende som Beaucaire, ej därför att den moderna byggnadskonsten här skulle hafva nästlat sig in; utan därför att staden är nästan folktom. Egendomligt nog har den bortdragande befolkningen här ej läm-

nat efter sig det halft ziguenaraktiga byke, som eljes plägar kräla i Sydfrankrikes öfvergifna medeltidsstäder; tvärtom sågo de fåtaliga invånarne ganska städade och hyggliga ut, och husen hade ej häller fått förfalla. Men om lifvet tystnat i den halft öfvergifna staden, talade konsten ett desto kraftigare språk, och då man vandrade kring i de öde gatorna erfor man nästan en känsla af estetisk berusning. Skönast är dock domen, S. Nazair, hvars långhus är uppfördt i en nobel romansk stil, under det att koret är bygdt i en gotik, hvars like i öfverväldigande skönhet måhända ej finnes; det skulle då vara S. Chapelle i Paris. Något så lätt, så eteriskt som detta kor vet jag mig knappast hafva sett. Alla brutala murytor äro här såsom försvunna och upplösta i en fin, genombruten spetsväfnad, genom hvilken ljuset silar sig in, brutet i hundratals olikfärgade strålar, i rödt, grönt och blått — ej detta skarpa, kalla ljus, som gifver våra protestantiska kyrkor något af en logisk demonstrations klarhet, utan dessa milda, dämpade färgtoner, hvilka värka på sinnet såsom musik. Aldrig förr har jag så sett medeltidens ljufva svärmiska himlaträngtan förkroppsligad som i denna skimrande, lätta och luftiga färgdröm.

*

I den romanska delen af Carcasonnes dom finnes en graf, inför hvilken den resande historikern gärna dröjer ett ögonblick. Det är griften öfver Simon af Montfort, ty denna kan i viss mån också sägas vara mausoléet öfver Languedocs storhetstid, i hvarje fall beteckna vändpunkten i dess historia.

Då man utan att vidare reflektera öfver frågan betraktar Frankrikes och Tysklands historia, föreställer man sig gärna det förra landet såsom ett fullt enhetligt rike, det andra däremot såsom ett konglommerat af olika stammar, hvilket blott nödtorftigt blifvit sammankittadt. Men i värkligheten är kanske ett motsatt betraktelsesätt närmare sanningen. Frankrike är den historiska produkten af en våldsam sammangjutningsprocess, som fortgick under hela medeltiden och än i dag lämnat starka spår efter sig. Tysklands befolkning är visserligen ej enhetligt germansk; i den ingå äfven keltiska samt — framför allt — slaviska element. Men dessa hafva på ett fullt naturligt sätt blandat sig med hvarandra.

Icke så i Frankrike. Man kan visserligen se bort från de olika folkstammar, som arkeologerna kunna spåra ända långt i förhistorisk tid, men redan då häfdens ljus först faller öfver Frankrike, var landet deladt mellan minst fyra alldeles olika folk. Den sydvästra delen, söder om Garonne, innehades af aquitanerna eller ibererna, som troligen ej ens voro af indoeuropeisk börd, utan närmast besläktade med de nuvarande baskerna; det nuvarande Provence beboddes af ligurerna, som i hvarje fall ej tillhörde någon af de stora, nu kända indoeuropeiska folkfamiljerna; i nordost härskade belgerna, som möjligen voro af germansk börd, och slutligen innehade kelter eller galler landet mellan Garonne och Seine. Det är bekant, att alla dessa folk ganska snart romaniserades. Någon större, direkt förändring af själfva folkstocken innebar detta dock icke, ty därtill voro de romerska

kolonisterna för fåtaliga. Men naturligtvis var den romerska immigration, som faktiskt ägde rum, högst betydligt starkare i söder än i norr, där de romerska kolonierna voro jämförelsevis få.

Så kom den stora germanska inflyttningen. Men äfven här var det alldeles olika germanska folk, som togo de olika landsdelarne i besittning, och deras insats i den ursprunliga folkstocken var också ganska olika. I Aquitanien slogo sig visigoterna ned, men — etnografiskt sedt — torde deras fåtaliga krigarskaror föga hafva förändrat folkets iberiska karaktär. I öster inbröto de vida talrikare burgunderna, och här, i landet norr om Rhone, blef befolkningen otvifvelaktigt blandad, gallo-germansk. Viktigast var naturligen den frankiska eröfringen. Hur djupt ned germaniseringen sträckt sig, är en omtvistad fråga, men i hvarje fall nådde den föga utanför det nordöstra Frankrike.

Man behöfver blott fastställa dessa stora grunddrag för att finna, att det norra och det södra Frankrike i etnografiskt afseende så godt som alls icke höra samman. Folkstocken i det södra bestod af romaniserade iberer och ligurer, i det norra af romaniserade kelter och germaner, hvilka sedermera ytterligare uppblandades med britter (i Bretagne) och skandinaver (i Normandie).

Ej häller språket var detsamma i det norra och det södra Frankrike, och provençalen betecknade städse »franskan» såsom ett främmande tungomål, som han ej förstod. Det är därför alldeles orätt, då man studerar Frankrikes medeltidslitteratur, att — såsom man nästan ofrivilligt gör — utsträcka

området för denna litteratur till hela det nuvarande Frankrike; medeltidens Frankrike omfattade i litterärt afseende landet norr om Loire *och* — England, där de bildades språk var franska, men däremot alls icke Languedoc och Provence. Lika litet som dessa delar af det gamla Gallien politiskt sammanhänga med hvarandra, lika litet sammanhänga de i litteratur och konst, och på dessa områden hade provençalen vida lifligare förbindelser med italienare och spanjorer än med nordfransmännen. Äfven de sociala institutionerna och hela lifsåskådningen tyckes hafva varit väsentligen skilda. I det norra Frankrike hade feodalismen kraftigt utvecklat sig, under det att i det södra — liksom i det i många afseenden besläktade Italien — de fria städerna tillkämpat sig ett allt större och större oberoende, styrda som de voro af sina egna »konsuler».

Languedocs förening med det norra Frankrike var den krigiska eröfringens värk, ett värk som väsentligen knyter sig till Simons af Montfort namn. Anledningen togs från de albigensiska kätterierna, som gåfvo de nordfranska baronerna ett kärt tillfälle att blanda sig i söderns angelägenheter, men ganska snart blef religionskriget ett brutalt eröfringskrig, som slutade med att de tolosanska städernas och borgherrarnes frihet krossades.

Det egentliga Provence bragtes väl på mera fredlig väg — genom ett tvångsgiftermål — öfver i den nordfranske Karls af Anjou hand. Men resultatet blef i bägge fallen detsamma. Nordfranskt språk och nordfranska seder trädde hos de högre klasserna allt mer i stället för de nationella, och

den nordfranska centralisationen genomfördes äfven i södern, de fria kommunernas självstyrelse upphäfdes och borgherrarne blefvo vasaller åt den franska kronan eller Karl af Anjou. Men därmed var ock den rika, provençalska diktkonstens öde beségladt. Den hade varit en frukt af den egendomliga provençalska kulturen med dess starka individualism, och när denna kultur krossades, förintades också den originella provençalska litteraturen. Under medeltidens sista århundraden fortlefde den väl till en del genom öfversättningar och efterbildningar från nordfranskan, men dess *eget* lif var slut redan med 1200-talet.

Själfva språket kunde de franska eröfrarne ej döda, och såsom en »patois», visserligen talad af 10 millioner människor, men knapt uppmärksammad af de högre klasserna, har det fortlefvat ända in i våra dagar. I skolorna lästes blott franska, och i vissa af dem var det t. o. m. förbjudet för lärjungarne att under lofstunderna tala provençalska.

På 1820-talet hade en liten pilt, Joseph Roumanille från S. Rémy vid Arles, på detta sätt lärt sig Frankrikes officiella språk, och på detta tungomål skref han då en dikt för att glädja sin mor och visa de framsteg, han gjort i skolan. Hemkommen läste han upp dikten för den gamla bondkvinnan, men huru slagen blef han icke, då hon icke förstod ett enda ord af alltsammans — det språk, som han i skolan lärt sig att betrakta såsom sitt modersmål, var för henne ett främmande, obegripligt tungomål. Detta slog honom såsom en blixt! Hvartill tjänade väl hela detta folkbildnings-

arbete, öfver hvilket man med rätta var så stolt, då det egentliga folket icke ens förstod det språk, på hvilket denna bildning meddelades. Och från denna stund egnade han sig åt kampen för det provençalska språkets rätt. Den rörelse, för hvilken han satte sig i spetsen och som för öfrigt existerat redan före honom, vann också en hastig och kraftig utbredning — ej att undra på, ty man vädjade ej förgäfves till tio millioner människors fosterlandskärlek under ett århundrade, då språk och nationalitet anses, eller åtminstone ansetts, såsom synonyma begrepp, ett århundrade som bevittnat den checkiska, den finska och den flemiska nationalitetens och språkets pånyttfödelse.

Äfven i Frankrike har denna rörelse ofta tagit en ganska separatistisk riktning. Ledarna hafva med berättigad harm vändt sig mot det olidliga förtryck, som det ytliga, irreligiösa och utsväfvande Paris utöfvat öfver landsbygden, ett förtryck, som särskildt måste kännas bittert för dem, som dock visste sig tillhöra ett folk af annan ras och med annat språk.

Vi voro, äfven vi, ett folk i forna dagar.
I Aix, där satt vår kung. Vi hade egna lagar.
Det språk, naturen själf på våra läppar lagt,
Vi hade kvar ännu; vid tamburinens takt
Man bygdens ungdom såg i munter dans sig svinga,
Af mödrars ögon följd, då Vespern slutat ringa.
Men så en vacker dag på denna sällhet mätt
Vi fingo lust att ge åt Frankrike vår rätt.
Vi spelte fransmän strax, det var ej ringa heder,
Vi gjorde upp ett bål af våra gamla seder
Och brände allt......

Men det är karaktäristiskt för det franska lynnet och dess starka centralisationstendens, att denna rörelse aldrig tagit samma fart som i Europas andra land. Irland, som dock varit förenadt med England föga kortare tid än Provence med Frankrike, befinner sig ständigt i ett halft upprorstillstånd, Spanien hotar att sönderfalla i en federativ republik, i Italien, som så nyligen genomfört sin enhet, höras redan allvarliga stämmor, som förorda en upplösning i smärre stater, i Böhmen råder en förbittrad kamp mellan slaver och tyskar, i Finland hafva svenskar och finnar icke ens genom de ryska våldshandlingarna lockats att upphöra med sin kamp, och t. o. m. i Norge är man i färd med att etablera en språkstrid, men i Frankrike har den af franska principer ledda utvecklingen varit nog bildningskraftig, att den af de till språk och ras olika bretagnarne och sydländingarna gjort fransmän, som i det stora hela känna och tänka lika med folket kring Seine och som i värkligheten alls icke önska att ur sin historia utplåna de sex århundraden, under hvilka de delat Frankrikes öden. Den separatistiska rörelsen, som aldrig varit stark, tyckes i hvarje fall icke hafva trängt ned till folkets djupare lager, och om den bildade provençalen än med stolthet minnes sin forntid, har denna stolthet dock icke gjort honom till Frankrikes fiende, utan han har i detta fall lojalt böjt sig för historiens fakta. Lika litet som bretagnaren har han förfallit till den afgudadyrkan af språket, till hvilken vårt århundrade gjort sig skyldig. Språket är dock i främsta rummet ett

meddelelsemedel, ej ett särmärke för nationaliteten, och för denna har den gemensamma historiska utvecklingen vida större betydelse än både tungomålet och rasen. Någon oblandadt ren ras finnes troligen ingenstädes, och huru lätt ett folk bortkastar sitt språk för att lära sig ett annat har Frankrikes historia redan förut visat, då kelter, iberer, belger och ligurer lärde sig tala latin, då franken och burgunden glömde sin germanska dialekt för de romanska folkspråken, då de nordiska vikingarne utbytte norrœna-tungan mot de besegrades modersmål, och då de bildade både i Bretagne och Provence lärt sig franska.

*

Rhonedalen är utan tvifvel ett bland Franrikes vackraste landskap. Vid Lyon och Vienne ännu en smal floddal, begränsad af höga bärg, utvidgar dälden sig alltmera, ju mera man närmar sig hafvet. Vid Orange och Avignon flyter floden redan genom ett slättland, och blott i öster synas Mont Ventoux och Alpernas väldiga kedja; ännu vid Orange lär man vid klart väder kunna se Mont Blanc. Mot kvällen erhålla dessa mjuka bärgkonturer den vackra, skarpt blåa färg, som plägar dröja öfver kullarna i Toscana, och det är icke utan att man här smått påminnes om Arno-dalen. Måhända var det denna likhet, som en gång — på 1300-talet — bidrog att locka så många landsflyktiga florentinare till Avignon, där påfven då som bekant residerade. I hvarje fall är det såsom en italiensk stad, som Avignon har sin historiska

betydelse, och sitt egentliga intresse lånar den nuvarande staden af den ståtliga, gamla påfveborgen, som ännu finnes kvar trots alla de vandalismer, för hvilken den under den franska revolutionen och senare blifvit utsatt. I slottskapellet, som en gång pryddes af Simone Martinis fresker, har en fransman i senare tid roat sig med att knacka bort alla helgonhufvudena, och den franska staten har mera praktiskt än pietetsfullt inrättat hela slottet till kasern och hänsynslöst förstört allt, som ej lämpat sig för denna bestämmelse. Den gamla konsistoriesalen, som troligen var en bland medeltidens ståtligaste hallar, har särskildt fått lida under denna vandalism. Den har nu för att passa till logement indelats i tre öfver hvarandra liggande våningar, genom hvilka de gamla, massiva knippepelarne ännu sticka upp, och dessa våningar hafva genom afplankningar delats i smärre rum — ett onekligen värdigt sätt att behandla ett minnesmärke, som dock officielt figurerar såsom »monument historique».

Bland de främlingar, som här samlades under Avignons glansdagar, var ock den man, som med rätta blifvit betecknad såsom den moderna litteraturens fader, Francesco Petrarca, och den resande, som för några dagar uppehåller sig i den gamla påfvestaden, gör gärna en utflykt till Petrarcas berömda Vaucluse. Vägen är ej lång. En timmes järnväg för en till Isle de Sorgue, och därifrån har man knapt en timme att åka.

Isle de Sorgue är en liten idyllisk köping, genomfluten af floden Sorgue, och vägen därifrån

för öfver ett solbrändt, äkta provençalskt fält med vingårdar och gula majsfält. Landsvägen är hvit af damm, och de åldriga platanerna vid dikeskanten tycktes nästan tigga om rägn, där de stå med sina lerfärgade, dammhöljda stammar.

Men plötsligt ändrar landskapet karaktär. Slätten är slut, och vi stå framför en brant bärgvägg — Alpkedjans första utelöpare. Genom ett smalt pass i denna svänger vagnen in i en trång dalkittel, på alla sidor omgifven af upptornande kalkstensbärg — och vi hafva nått vår resas mål, den berömda Val de Vaucluse.

Vore man i stånd att aflägsna människor och byggnader från detta undangömda krypin i bärgen, kunde man knapt tänka sig en plats, mera danad för den, som älskar att drömma bort lifvet. Hela dalgången, som på tre sidor begränsas af de höga fjällmurarna och på den fjärde blott med ett smalt pass öppnar sig mot slätten, har knapt två kilometers längd och ej ens hälften så stor bredd. Ur bärgväggen i fonden kväller floden Sorgue med sitt genomskinligt klara vatten fram och bildar först en »fontaine», som genom den öfverhängande hålväggen nästan erinrar om Capris blå grätta. I små, under sommarvärmen uttorkade kaskader, kastar sig den redan från början betydande floden under höst, vår och vinter öfver de rullstensblock, under hvilka den nu mera fredligt nödgas krypa, men endast några få famnar från källan är den dock så betydande, att den kan trafikeras af smärre båtar. Vattnet äger bärgbäckens genomskinliga klarhet, men ej dess mindre

är botten grön af de bladväxter, som där slagit rot, och strandbäddarna kantas af den mest lummiga, nästan tropiska vegetation. Fastän den heta junisolen fullkomligt bränner, är det kyligt under trädens skugga, där vandraren slår sig ned att lyssna till löfvärkets prassel, vattnets porlande och näktergalarnes drillar. Här om icke förr, förstår man sydländingens »dolce far niente», detta vakna drömmeri under soliga sommardagar, med fågelsång och vågskvalp.

Men mot denna idyll resa sig rundt omkring de kala, otillgängliga kalkstensklipporna såsom en skärande kontrast. Nere vid strandbädden slår lifvet ut i sin yppiga, sydländska fullhet; där är det, som om en fläkt af döden hade strukit fram. Endast några tynande olivträd, som här och hvar kilat in sig i bärgskrefvorna, afbryta med sina blekgröna blad klippväggens askgrå ton; eljes är allt ödsligt.

Men just en sådan kontrast var det, som passade för Petrarca, och i Val de Vaucluse är det därför nästan, som om man hade honom själf.

Petrarca var under hela sitt lif en hemlös man. Vid tiden för sonens födelse (1304) vistades hans föräldrar i Arezzo i Toscana, sedan flyttade de till Pisa, och slogo sig slutligen ned i Avignon. Hans ungdom tillbringades under studier i Carpentras, i Avignon, i Montpellier och Bologna; och Avignon, där han efter studietidens slut tog sitt hemvist, hade vid denna tid fullkomligt karaktären af ett kosmopolitiskt samhälle. Det påfliga hofvet hade just slagit sig ned i den förut jämförelsevis obetydliga provençalska staden,

som ännu knapt förmådde rymma alla främlingsskarorna, italienare, fransmän, spaniorer och tyskar, kardinalpalats började resa sig här och i den på andra stranden liggande staden Villeneuve; det väldiga påfveslottet, som ännu finnes kvar, uppbygdes i hast, och på Avignons gator rörde sig en brokig skara af prester och munkar, hofmän, äfventyrare och nöjesmånglare af båda könen. Det var häller icke blott med afseende på påfvens »fångenskap», som Avignon förtjänade namnet Babylon; äfven lefnadssättet var ett bland de vildare i påfvedömets historia.

Af Petrarcas egna bref veta vi, att äfven han deltagit i detta ystra, nöjeslystna lif, men vi veta ock, att han ifrigt egnat sig åt studier och att han drifven af sin oroliga natur, som aldrig kunde finna lugn, företagit långa och talrika resor. Världen både lockade och stötte honom tillbaka, och denna första moderna människa gnagdes af en aldrig döfvad leda, som ständigt från ensamheten dref honom ut i världsvimlet, från världsvimlet till ensamheten.

Så köpte han sig en liten egendom i Vaucluse, och utan att han själf kanske anade det kunde intet ställe bättre passa för en man med hans skaplynne. Han fann här något af idyllens frid, han kunde här lefva ett eremitens stilla lif — och han hade endast några få mil till detta bullrande, afskydda Avignon, från hvilket han dock hade så svårt att slita sig lös. Hans vänner kunde besöka honom och han dem, han kunde vara eremit och världsman — allt efter sitt ständigt oroliga lynnes nyck.

Men mer än andra samtida ägde Petrarca förmågan att värkligen njuta af Vaucluse. Medeltidens människor hade ej sinne för naturens fägring, och deras blick var riktad mot de himmelska tingen, ej mot jorden. Petrarcas samtida Birgitta, som dock hade ett vaket skönhetssinne, ger aldrig någon beskrifning på ett landskap och ser i det jordiska blott en bild af det himmelska. Petrarca däremot är äfven i det afseendet den första moderna personlighet, historien känner, att han uppfattar och njuter af naturen. Då man läser hans yttranden om Vaucluse, är det, som om det medeltida åskådningssättet redan låge århundraden tillbaka i tiden.

»Vaucluse — säger han på ett ställe — ligger på den vänstra Rhonestranden femtontusen steg från det bråkiga Avignon, men trots detta obetydliga afstånd är stället så olika den nämnda staden, att jag hvarje gång jag kommer dit, tror mig vara flyttad från den aflägsnaste västern till det yttersta östern. Med undantag af himmelen, som hvälfver sig öfver bägge platserna, är allt olika, människornas utseende, vattnet, landskapet. Här flyter Sorgue, en af de klaraste och kyligaste bäckar, som finnes, utmärkt genom sina vågors kristallglans, genom vattenspegelns smaragdfärg och genom sitt flödes exempellöst växlande, än till-, än aftagande styrka. Denna landtliga trakt, i hvilken den dystra nödvändigheten att vistas utom Italien nödgar mig att bo, är så passande som möjligt för mina studier och öfriga sysselsättningar. Om morgon och afton kasta bärgen kärkomna skuggor, i dalarna finnas hålor, uppvärmda

af solen, vidt och bredt utbreder sig ett ensligt landskap, hvarest man oftare finner spåren af skogens djur än af människor. En djup och ostörd tystnad härskar rundt omkring, och blott då och då hör man skvalpet från det förbirinnande vattnet, hör, huru fåglarna kvittra och de kreatur böla, som beta på strandens gräsvallar.»

Också i ett annat afseende passade Vaucluse för denne moderne drömmare. Jag har talat om den skarpa motsatsen mellan bärglandskapets ödslighet och den yppiga växtligheten nere vid Sorgues brädd. Samma motsats fanns ock inom Petrarcas eget bröst, där medeltidsmänniskan och renässansmannen kämpade en oförsonlig kamp. Med oemotståndlig styrka kände han sig dragen till jordelifvet, han erfor ärelystnadens alla lockelser, sinlighetens berusande makt, forskningens glädje, men ständigt stöttes han tillbaka. Liksom munken hade han dock en förnimmelse af, att allt detta var synd, vanitas vanitatum, att det var den kristnes plikt att döda köttet och fly den världsliga skönhetens alla lockelser. Samma motsägelse, som fanns i hans eget bröst, återspeglade sig i den omgifning, han valde, och då munkdrömmarna föllo öfver honom, kunde han därför med en viss njutning fördjupa sig bland Vauclusedalens öde bärg.

Men icke ens Vaucluse skulle blifva mera än en episod i Petrarcas oroliga vandringslif. Aldrig fullkomligt och för längre tid bofast där, lämnade han det för alltid 1353, och samma år brände ett röfvarband ned det lilla hus, där han tillbringat sina lugnaste studieår.

Den, som för närvarande besöker Vaucluse, får lätt den föreställningen, att orten en gång varit skådeplatsen för en kärlekssaga, liknande Romeos och Juliets, en kärlekssaga, i hvilken »Pétrarque et Laurette» spelat de unga älskandes roller. Redan hotellen, Hôtel de Laure och Grand Hôtel Pétrarque et Laurette, vittna härom, och nere vid strandbädden bär en för öfrigt ganska inbjudande, landtlig restaurant det smäktande namnet »Bosquet des agapes champêtres». Lika ofta som man hör Petrarcas namn, om icke oftare, hör man Lauras, och den, som icke är vidare inne i litteraturen, reser utan tvifvel från Vaucluse med den fasta öfvertygelsen, att Petrarca och Laura här svärmat och drömt tillsamman.

Den uppfattning, som här tagit sig ett uttryck, är visserligen ganska karaktäristisk för den nyare tidens franska smak, men i Petrarcas biografi har den intet stöd, ty att fatta Petrarca såsom någon smäktande trubadur, är att alldeles missförstå hans betydelse. Han var framför allt den store humanisten, och den italienska kärlekspoesi, på hvilken eftervärlden satt så stort värde, betraktade han själf blott såsom några sysslolösa stunders lek, af föga betydelse vid sidan af de lärda latinska arbeten han skref.

Men icke dess mindre är, särskildt för resanden till Vaucluse, »Laurafrågan» af ett visst intresse. Laura var dock hjältinnan i hans sonetter och canzoner, och för Petrarcas biografi är det således af vikt att aflägsna alla falska föreställningar om henne.

Att hon icke varit *endast* en fantasibild, är ganska säkert. I en anteckning, som icke var eg-

nad för offentligheten, har Petrarca om henne gifvit så pass reala upplysningar, att dessa utesluta tanken, att Laura blott existerat i inbillningens värld. Genom denna annotation veta vi, att Petrarca första gången skådat henne den 6 april 1327 i kyrkan S. Chiara i Avignon och att hon aflidit den 6 april 1348 i Avignon samt samma dag begrafts i franciskanerkyrkan därstädes. Af sonetterna finna vi, att Laura visserligen ej bemött Petrarca med köld, men dock ej besvarat hans kärlek — om hon varit gift eller ej, framgår däremot ej med tydlighet af dikterna eller de få ställen i brefven, där Petrarca talar om sin kärlek.

Detta är i det närmaste allt vi faktiskt veta om sonetternas hjältinna, och det kan ifrågasättas, om Petrarcas egen samtid visste mycket mera. Ett bref, som Petrarca skref till sin kanske förtroligaste vän, Giacomo Colonna, är i detta fall ganska upplysande och visar med bestämdhet, att icke ens Petrarcas närmaste omgifning kände, hvem den i skaldens dikter så besjungna Laura i värkligheten var. Af brefvet finna vi nämligen, att Colonna till och med tillåtit sig att draga hennes värkliga existens i tvifvelsmål. Petrarca tillbakavisar väl detta tvifvel — dock utan att lyfta slöjan af sitt hjärtas hemlighet genom att gifva några faktiska upplysningar — men så mycket är i alla fall tydligt häraf, att samtiden intet visste om denna sak, och någon *tradition* kan således omöjligt hafva fortlefvat.

Att döma af de äldre Petrarca-kommentatorerna brydde den närmaste eftervärlden ej häller sin

hjärna med att grubbla öfver denna fråga, som först tyckes hafva dykt upp i början af 1500-talet. Det var då en af Italiens ifrigaste Petrarcaforskare, Alessandro Vellutello från Lucca, begaf sig till Avignon för att forska efter Petrarcaminnen. Till sin öfverraskning fann han dock snart, att Petrarca var så godt som okänd i den stad, där han lefvat och värkat; det var knapt, att ens stadens lärde kände till honom.

Så träffade han på en adelsman, Gabriel de Sade, som gaf honom följande upplysningar: Laura var en dotter till Jean de Sade, en broder till Hugo de Sade, från hvilken Gabriel själf härstammade, och Laura hade jordats i de Sades familjekapell i franciskanerkyrkan i Avignon. Om hennes ålder sade han, att det framgick af ett testamente, i hvilket hon nämndes, att hon 1360 à 1370 varit tämligen till åren kommen. Då nu visserligen uppgiften om begrafningsplatsen stämde, men den Laura, som lefde 1360, omöjligen kunde vara densamma som den, som aflidit 1348, riktade Vellutello sina forskningar åt ett annat håll och bestämde sig snart tämligen godtyckligt för en annan Laura, dotter till Henri Chiabau.

Men ätten de Sade's anspråk skulle snart få ett nytt, kraftigt stöd. 1533 företogo nämligen florentinaren Manelli och fransmannen De Sève en undersökning af De Sade's grafkapell och gjorde där följande egendomliga upptäckt. Under en grafsten utan någon inskrift funno de, utom några förmultnade benknotor, en förseglad blyask. I denna låg ett pergamentsstycke, på hvilket en sonett läs-

tes, och en medaljong med inskriften: M. L. M. J. Dessa bokstäfver tolkades såsom »Madonna Laura morta jace», och inför denna lifliga fantasi var det i och med detsamma klart, att man funnit den graf, som inneslöt de jordiska resterna af Petrarcas Laura. Sonetten var en klagodikt öfver Lauras död, och denna sonett förklarades naturligen vara skrifven af Petrarca.

Upptäckten väckte stort uppseende, och konungen af Frankrike, som kort därefter passerade genom Avignon, lät öfver grafven uppsätta en marmorvård med ett epitaphium, som han själf författat. Laura de Sade's anspråk voro således tryggade, och om förut någon fast tradition om identiteten mellan henne och sonetternas hjältinna ej funnits, måste en dylik tradition nu hafva utbildats och ganska snart hafva öfvergått till trosartikel.

Emellertid är det tydligt, att vi här endast hafva att göra med en klumpig förfalskning. Allt beror naturligen på sonettens äkthet, ty bokstäfverna M. L. M. J., som mycket väl kunna hafva stått på en medaljong, funnen i de Sade's grafkapell, visa intet, då de ju kunna tolkas på en mängd olika sätt. Att sonetten *icke* är af Petrarca, är emellertid absolut säkert. För det första är den ett uselt rimmeri, som är den store skalden fullkomligt ovärdigt. För det andra vistades Petrarca vid dödstillfället i Italien (i Verona) och återvände först tre år därefter till Avignon. Då Laura begrofs på självfa dödsdagen — det var under digerdödens tid — kunde han således ej

skicka någon dikt, som fått följa den besjungna i grafven, och man kan väl ej förmoda, att mannen sedermera låtit öppna grafven för att i den nedlägga älskarens sonett. Men å den andra sidan är det tydligt, att sonetten vill gifva sig utseende af att vara skrifven af Petrarca, och då är blott en slutsats möjlig att draga: sonetten måste vara en af »upptäckarne» gjord förfalskning.

De skäl, på hvilka släkten De Sade's anspråk stöddes, voro således mer än lofligt svaga, och inför en mera kritisk tid än 1500-talet hade de väl ej häller kunnat hålla stånd. Men på 1700-talet kommo nya hjälptrupper. Det var nämligen då, som en medlem af släkten, abbé De Sade, åtog sig att lämna en fullt vetenskaplig och på gamla familjedokument stödd bevisning. Det skedde i det ryktbara arbetet Mémoires pour la Vie de François Pétrarca (1764—67, tre volymer).

I detta arbete är Laura icke längre, såsom förut, dotter till Jean de Sade — i hvilket fall hon ju icke kunnat vara abbéns stammoder — utan till Audibert de Noves. Denna Laura de Noves hade 1325 gift sig med Hugo de Sade, med hvilken hon fick elfva barn (sju söner och fyra döttrar, hvarjämte hennes man, som gift om sig sju månader efter hennes död, i detta andra äktenskap välsignades med ytterligare sex afkomlingar). Den 3 april 1348 uppsatte hon, då redan sjuk, sitt testamente, i hvilket hon valde sin grafplats i franciskanerkyrkan i Avignon.

Af alla dessa dokument är det naturligen blott testamentet, som är af någon betydelse för före-

liggande fråga. Petrarcas Laura dog den 6 april 1348 och begrofs samma dag i franciskanerkyrkan. Finner man nu, att en Laura de Sade, redan döende, uppsatt sitt testamente den 3 april samma år och däri utsett franciskanerkyrkan till grafplats, så har man otvifvelaktigt ett mycket starkt bevis för identiteten mellan båda — förutsatt att Petrarcas Laura värkligen, såsom 1500-talets tradition uppgaf, hetat Laura de Sade.

Men — är dokumentet äkta? De Sade uppvisade det visserligen för några borgare i Avignon och tog af dem ett intyg om dess äkthet, men ingen paleograf, ingen värklig historiker har sett det, och nu är det försvunnet. Redan detta gör forskaren mycket misstänksam. Man har tyvärr sett så många exempel på, huru upptäckarefåfängan drifvit värkligt framstående vetenskapsmän till förfalskare, att man har rätt att vara skeptiker. I Sverige hafva vi från Rudbeckianismens dagar en hel serie af dylika förfalskningar, och ännu vid 1800-talets midt kunde Englands kanske lärdaste Shakespere-forskare, J. P. Collier, tillvärka en följd af dokument, som bestyrkte hans konjekturer. I det nu föreliggande fallet kom dessutom till en stark frestelse. Abbé De Sade var icke blott en Petrarca-entusiast, han var ock medlem af ätten De Sade; han hade onekligen en familjetradition att bygga på, och *om* han då, öfvertygad om sanningen af sin tro, ansåg sig äga rätt att stödja denna med några till den goda sakens ära tillvärkade handlingar, begick han knapt någon i egna och samtidens ögon oförlåtlig synd.

Uppgifterna i hans dokument stämma för öfrigt nästan för väl. Alla de få upplysningar, Petrarca ger om sin Laura, återfinnas i De Sade's dokument. Ett exempel kan vara nog. Petrarca omtalar på ett par ställen en grön klädning, som hon bar, och i det äktenskapskontrakt, som De Sade upptäckt, erhåller Laura de Noves en grön och röd klädning. Till yttermera visso omtalas samma plagg i svärfaderns tjugo år senare upprättade testamente.

En gång finnes t. o. m. en uppgift, som Petrarca *icke* gifvit, men som De Sade *trott*, att han gifvit. I ett latinskt bref säger Petrarca, att Lauras kropp var »exhaustum morbis ac crebris ptbus». Den senare förkortningen måste upplösas till »pertubationibus», och meningen blir då: »hennes kropp var utmärglad genom sjukdomar och många bekymmer». De Sade upplöste emellertid förkortningen på ett annat sätt. Han läste »partubus» (barnsängar), och möjligen har man häri att söka anledningen till, att han begåfvade sonetternas hjältinna med icke mindre än elfva barn.

I hvarje fall gör man därför tydligen riktigast uti att ställa sig »undrande och spörjande» till abbé De Sade's dokument. Man behöfver icke förneka deras äkthet, men man har knapt rätt att tro på dem. Och hvad Laura själf beträffar, får man nöja sig med den enkla bekännelsen, att man om hennes historiska personlighet ingenting vet, åtminstone intet med visshet.

Från Spanien.

För att skildra ett land fordras naturligtvis en intim bekantskap med detta, och en dylik vinnes blott genom ett längre — eller snarare flere längre — uppehåll i detta. Tyvärr har jag ej haft tillfälle att på detta sätt studera Spanien, och hvad jag här har att meddela är endast några flyktiga intryck vunna genom en tämligen hastig resa i landet. Men måhända sakna dessa anteckningar dock icke allt intresse för dem, som ännu ej anträdt färden till Cids och mohrernas rike.

I många afseenden får européen, som reser till Spanien, väpna sig med resignation. Hotellen — för att börja med dem — stå i allmänhet vida efter dem, vid hvilka man eljes är van: något enda, som kan bjuda på samma komfort som t. ex. Grand Hotel i Stockholm, finnes icke i hela landet, och af de städer, jag besökte, var det, frånsedt hufvudstaden, blott Sevilla, som hade ett hotell, där man värkligen kunde trifvas, nämligen Hotel de Madrid med dess härliga palmomvuxna

patio. I småstäderna är allt vanligen à l'espagnole, och spaniorerna äro som bekant nöjda med litet. Det spanska köket, som man tyvärr icke kan undgå, är mera originelt än tilltalande, och flera af de rätter, som man serverade i småstäderna, syntes mig nästan påminna om den gräsliga måltid, på hvilken kommendören i »Don Juan» bjuder sin till afgrunden dömde gäst. Å den andra sidan kan man ej klaga öfver priserna. I allmänhet betalar man på ett spanskt hotell ett bestämdt pris för ett och allt, rum, uppassning, mat och vin, och äfven på de bästa steg detta aldrig högre än till 15 pesetas om dagen. En peseta skall visserligen vara detsamma som en franc, men då kursen var sådan, att man för 100 frs köpte 137 pesetas, är pesetans värkliga värde föga mer än 50 öre. Och tillfälle till många andra utgifter har man just ej i Spanien.

Med hotellen reder man sig också, såvida man ej har allt för stora anspråk. Vida värre är det med järnvägarne, som synas vara organiserade på basis af det spanska ordspråket: »tiden kostar ju ingenting». För den, som icke har den i detta fall oskattbara förmånen af att vara spanior, är det en ren tortyr att färdas på dessa långsamt framkrypande pinoredskap. Då jag kallar dem pinoredskap afser jag ej inredningen, som visserligen är betydligt sämre än i Sverige, hvars rymliga, renliga och luftiga tredjeklass-kupéer äro afgjordt bättre än första klassens vagnar i Spanien samt i hvarje fall mindre öfverfylda — i Spanien äro vagnarne tack vare bolagens snålhet proppade till sista plats och

ibland t. o. m. ändå mera. Korridorsystemet, som ju är infördt öfverallt annorstädes, förekommer här blott i ett eller annat expresståg. Jag afser ej häller kostnaden, ehuru denna åtminstone ej bidrar att lifva humöret på den resande. För det första är det absolut nödvändigt att resa på första klass; jag gjorde en gång för en mindre sträcka ett försök att bryta mot denna regel, men blef grundligt afskräckt — af åtta passagerare var det nämligen blott jag och en till, som ej haft kopporna. En stor mängd tåg af dem, man kan begagna, föra dessutom blott första klass. Priset för en biljett är för öfrigt dyrare än annorstädes, men på detta pris har staten — utom en mindre afgift — lagt en skatt af 40 procent. Äfven med dessa förhöjningar äro de spanska tågen dock sådana, att de flesta främlingar, som skola till eller från Frankrike, hälst begagna sig af det en gång om dygnet afgående lyxtåget, ehuru för detta fordras ett ytterligare tillägg af 50 procent. Billigt är det således ej att färdas i Spanien.

Men jag afser ej häller detta obehag, utan jag syftar på hastigheten och afgångstiderna. I regeln ilar den spanska ånghästen fram med samma snabbhet som en vanlig velocipedryttare, d. v. s. en två svenska mil i timmen. Färden mellan Sydspaniens båda intressantaste städer Sevilla och Granada — en obetydlighet längre än mellan Stockholm och Linköping — kan därför ej göras under tolf timmar, under det att motsvarande resa i Sverige endast kräfver fem, och dock äro vi som bekant ej bortskämda med en alltför svindlande fart. Hvad

Spanien beträffar, förlänges tiden ej obetydligt därigenom, att tågen i regeln komma för sent — för längre distanser föreföll mig en timme vara det normala måttet. På en ytterligare förlängning får man dessutom bereda sig därigenom, att man måste infinna sig på stationen vid pass en timme före tågets afgång för att få en god plats i köen framför biljettkontoret och hedras med förtroendet att köpa biljett, vid hvilket viktiga ögonblick man måste hafva reda penningar, ty i ett spanskt biljettkontor växlar man icke.

Ett spanskt tåg gör vidare de mest omotiverade uppehåll på de mest omotiverade platser. För att komma t. ex. från Salamanca till Madrid får man, åtminstone vid ett tåg, stanna en fem timmar vid växelstationen i Medina; på färden från Sevilla till Granada — blott ett tåg i dygnet — har man först en paus i Utera på fem kvart, därpå en ny i La Roda på en timme — då jag for denna väg var det t. o. m. två och en half — och slutligen en i Bobadilla på en half timme. I sig själfva äro dessa uppehållsorter vanligen alldeles ointressanta, så att man icke har annat att göra än att själf röka cigarrett och se på, huru järnvägspersonalen fördrifver tiden på samma angenäma sätt. Några buffeter äro ofta icke anordnade på de platser, där de längre uppehållen göras, och för den, som ej varit nog förtänksam att ställa sig salig Dumboms erfarenhetsrön beträffande de småländska gästgifvargårdarna till efterrättelse, är därför en dags järnvägsresa i Spanien ofta detsamma som en dags svältkur.

Nästan värst af allt är dock afgångstiderna. Af okänd anledning gå nämligen de flesta tågen om nätterna, blott med ett par timmars mellanrum, och för den, som reser för sitt nöje, är det onekligen något bistert att tillbringa natt efter natt i en järnvägskupé. Många tåg har man ej häller att välja på, ty de snåla spanska järnvägsbolagen föredraga att utrusta blott några få, men i stället proppa dem alldeles öfverfulla. Mellan Madrid och Toledo är afståndet obetydligt längre än mellan Stockholm och Upsala, och man kunde därför vänta, att förbindelsen skulle vara ungefär lika liflig. Men så är icke fallet. Tågens antal inskränka sig till en s. k. express och två blandade tåg. Det första af dem afgår kl. 6 på morgonen från Toledo, det andra kl. 5 e. m. och det tredje kl. 6 e. m. — således med en timmes mellanrum — och genom intet af dem har man anslutning till tåget norrut, utan måste vänta ännu ett dygn i Madrid för att få expressen till Frankrike.

Ett dylikt system är möjligt blott hos ett flegmatiskt folk, och det gör gifvet spaniorerna intryck af att vara, så gärna man än vill jämföra dem med de lifliga fransmännen och italienarna. Måhända sjuder blodet lika varmt i spanska ådror som i italienska, men åtminstone i det yttre märker man det icke. En italienare kan ju ej tala utan att beledsaga sitt tal med ett uttrycksfullt åtbördsspel. Han är född aktör, och hans händer äro ständigt i rörelse för att förtydliga hans ord. Spanioren däremot gestikulerar knappast mer än vi, och hans minspel är obetydligt. På kaféerna sitta gästerna

vanligtvis stumma vid en kopp kaffe eller — ändå vanligare — vid ett glas vatten, eller också spela de en fredlig domino, och de animerade meningsbyten, som i Italien äro så vanliga och vid hvilka interlokutörerna ständigt förefalla färdiga att flyga hvarandra i håret, dessa voro här, som det tycktes, lika okända som hos oss.

Undantager man det rörliga Sevilla, har Spanien därför ej att bjuda på dessa lifliga, pittoreska folkscener, hvilka i Italien höra till ordningen för dagen. Från det norra Spanien har endast en dylik prägl
at sig i mitt minne, men denna har å den andra sidan desto fastare etsat sig in hos mig, och sällan har jag starkare känt oförmågan af att icke med akvarellistens färger kunna fästa denna äkta spanska scen på papperet.

Mässan hade just slutat i Salamancas väldiga dom — inom parentes hade man midt i denna spelat marschen ur Lohengrin — och en hop tiggare, väl ett par hundra stycken, mest gummor och barn, hade samlat sig på ett långt torg, som på den ena sidan begränsades af en hög terrass utanför den stora s. k. nya katedralen, å den andra af den i vinkel därmed liggande lägre s. k. gamla katedralen, från hvars portal man kunde komma direkt ut på torget. Uppe på terrassen hade det officierande presterskapet församlat sig, en ganska manstark skara, väl en femti à sexti man — presterna i sina långa svarta kaftaner, kapitularerna i sina ståtliga, gredelina kjortlar och fyrkantiga baretter, de små glada korgossarna i rödt och hvitt, de bruna franciskanermunkarne med sina bredskyg-

giga hvita hattar, dominikanerna i sina hvita flanellsdräkter. Här fanns således färg tillräckligt äfven för en Egron Lundgrens pensel, särskilt då man i denna tafla infogade det brokiga tiggarpacket nere på torget och inramade det hela med domens grandiosa arkitektur.

Men sitt egentliga lif fick denna tafla, då allmoseutdelaren, en ung vacker prest, trädde fram till terrassens balustrad och ur en väldig påse, som han bar vid sin sida, kastade ut en näfve kopparslantar bland den väntande tiggarhopen nere på torget. Nu blef det lif och rörelse — barn, gubbar och gummor störtade sig i klungor öfver hvarandra för att under skrik och skratt slåss om pengarna, och torget förbyttes i hast till en krälande myrstack af människor. Men medan de som bäst slogos, kom ett nytt regn af slantar, och öfver dessa strömmade nu skaran samman. Snart haglade slantarna rundt omkring, än hit, än dit, och den unge presten bemödade sig synbarligen om att slunga dem till de mest oväntade och olämpliga platserna utan att dock kunna gäcka tiggarhopens uppmärksamhet. Hvarje nedfallen slant blef därför ett centrum för ett litet slagsmål, och torget liknade nästan ett haf i storm, där vågorna kasta sig än hit, än dit. Det hela blef en munter sportöfning, under hvilken de lyckade prestationerna belönades med frenetiska handklappningar och hurrarop både af tiggare och af munkar och korherrar, hvilka senare trots sin grandezza voro lika intresserade af denna lek som de små korgossarna, hvilka tjöto af förtjusning.

Sin kulmen nådde detta kyrkliga festspel, då

några äldre, mera allvarliga korherrar genom den gamla katedralens port sökte att smyga sig hem öfver torget. Allmoseutdelaren, som märkt deras illistiga afsikt, förekom dem emellertid på ett ytterst praktiskt sätt. Han riktade nämligen slantregnet just mot dem, och »pulade» dem, oförsynt, alldeles fulla med kopparpengar. Detta åter hade till följd, att hela tiggarhopen störtade sig öfver de vördade fäderna, som nästan kulltrampade måste rädda sig tillbaka igen i kyrkan, åtföljda af höga jubelrop från de skrattande kamraterna uppe på terrassen.

Så slutade denna allmoseutdelning, som om den än kanske icke var fullt kyrklig och skedde i det tysta, i alla fall hade det goda med sig, att den förskaffade både gifvare och mottagare ett godt skratt — utom kanske några stackars gummor, som kommit mindre lyckligt undan denna hetsiga kamp för tillvaron.

I det norra Spanien tycktes emellertid dylika folkscener höra till undantagen, och folklynnet gjorde snarast intryck af dysterhet. Blott i Andalusien kom det såsom en fläkt från Italien, där klingade åter det glada sydländska skrattet och man märkte, att folket där, liksom i Italien, älskade sång och dans. Så hade jag nöjet att midt på blanka söndagsförmiddagen få bevittna en improviserad dans, utförd på en bakgata af en samling ungdomar. Vid ett annat tillfälle såg jag, huru en hel småbarnsskola, som fått gå ut och roa sig i en park, där tillbringade tiden med att dansa — icke med att springa och hoppa såsom hos oss, utan med att utföra dessa graciösa, plastiska rörelser,

som höra hemma i den äkta dansen. Den för Andalusien karaktäristiska dansen är för öfrigt mycket vacker, om än kanske icke lämpad för sedesamma ögon, och den förefaller såsom ett minne från Andalusiens mohriska tid samt är i hvarje fall rent orientalisk. Om kvällarna kan man få se den utförd på något af Sevillas folkkaféer — och för öfrigt också i det fria.

Inträdesafgiften i det kafé, jag valde, var ytterst facil, en real (ungefär 13 öre), och jag är ej säker på, att berörda summa betalades af någon annan än af mig. Publiken var också därefter: män och kvinnor af det lägre folket, ej en enda ståndsperson, förtäringen likaledes frugal: ett glas isvatten, en kopp kaffe eller ett glas mazanilla. De uppträdande, los flamencos, befunno sig på en estrad utan alla kulisser och dekorationer. Många voro de icke: fem damer och tre karlar, af dessa en guitarrspelare och två andra, som blott tycktes hafva till uppgift att skrika; i den ene af dem hade jag inom parentes dagen därpå nöjet att igenkänna sakristanen i domkyrkan — Celestin om dagen, Floridor om natten. Damerna voro klädda i skrikande sidenklädningar, höghalsade och långa, och utan att vara ohöflig kan man påstå, att de just ej voro några skönheter; de flesta hade för öfrigt redan passerat lifvets meridian och voro väl junoniska. Dansen utfördes blott af en enda, som trädde fram ur skaran, under det att de öfriga vid det föga hörda guitarrackompagnementet afsjöngo en kort strof samt klappade i händerna. Sången bestod mest af än svagare, än starkare skrik, allt efter dansens rörel-

ser, och dess betydelse föreföll mest att ligga i angifvandet af takten; hufvudvikten låg tydligen på själfva handklappningen och stampningen. Genom dessa och de vilda skriken fick det hela en karaktär, som smått erinrade om den extatiska dervischdans, jag sett i orienten. Förhållandet mellan de uppträdande och publiken var ytterst amikalt och ogeneradt; man nickade åt hvarandra och pratade, och under de korta uppehållen rökte flamencorna cigarrett som alla andra.

Själfva dansen utfördes af en enda flamenca, under det att de öfriga sjöngo och klappade i händerna. När hon slutat, trädde en annan fram för att täfla om publikens ynnest, och den förra drog sig då tillbaka och tog plats bland de ackompagnerande. Dansen bestod ej af några hopp såsom i våra teatrars akrobatföreställningar, ej ens af några lifligare rörelser, utan den dansande stod hela tiden nästan stilla och rörde blott kroppen i vissa slingrande rörelser, i det stora hela valda, som det tycktes, efter ögonblickets ingifvelse. Men när denna dans utfördes väl — och det gjorde den i ett fall — låg däri onekligen en vild, medryckande passion. Dansen var, såsom all dans till sitt egentliga väsen är, erotisk, och den unga flamencan lyckades värkligen att i sina ormlika rörelser inlägga en så rusande lidelsefullhet, att man fick ett intryck af att dansen dock varit och kan vara en *konst* — det var något af Sevillas vällustfylda, mohriska Alcazar, som här gick igen, och man glömde för ett ögonblick, att man befann sig på ett smutsigt krogkafé.

I det stora hela påminner Spanien vida mindre om Italien, än man kunnat vänta. Städerna äro afgjordt renligare än i Italien och Sydfrankrike, och folket förefaller att vara mera burget. Tiggande krymplingar af alla slag förekomma naturligen, mest i norra Spanien och Granada, men det lägre folket gjorde i allmänhet intryck af att vara jämförelsevis väl situeradt i ekonomiskt afseende, bönderna i Castilien påminde nästan om våra skåningar, för att nu välja en hedrande jämförelse. Handeln tycktes vara ganska liflig, och på handelsresande led landet åtminstone icke någon brist; både hotell och järnvägsvagnar voro öfverfylda med dylika. Officiella siffror bestyrka detta allmänna intryck. 1896 uppgick införseln till 654 millioner, utförseln däremot till 736 millioner — således ett ej obetydligt tillskott till Spaniens fördel, under det Sverige samtidigt hade en införsel af 358 millioner mot en utförsel af 340 — således ett underskott.*

Spanien är ju också ett land med stora naturliga hjälpkällor; jorden tyckes vara bördig, och öfver allt såg man präktiga åkrar. På en areal af 504,517 kvadratkilometer (mot Sveriges 447,864) har Spanien 11,429,000 hektar odlad jord (då Sverige blott har 3,469,000), däraf 3,422,000 råg och hvete (mot i Sverige 479,000). I Sverige komma 138 kilogram råg och hvete per invånare, i Spanien 160. Såsom vinodlande land intar Spanien det tredje rummet bland Europas stater, och äfven kreatursafveln, särskildt fårafveln, är ganska be-

* Detta skrefs 1901, och de sista uppgifter, jag då hade att begagna, voro från 1897.

tydande: så har Spanien omkr. 17 millioner får, då Sverige blott har vid pass 1,300,000. Tillgången på mineralier är, som bekant, högst betydande, särskildt på silfver och koppar. Spaniens silfvergrufvor äro de rikaste i Europa och gåfvo 1897 200,000 kg., då Tysklands, som kommer därnäst, lämnade 171,000 och Sveriges blott 2,218; af koppar producerades samma år i Spanien (och Portugal) omkr. 55,000 tons, då Tyskland, som var närmast, blott nådde siffran 20,467 och Sverige ej kom högre upp än till 289. I tackjärnsproduktionen står Spanien visserligen efter Sverige (297,100 tons mot 538,197 år 1897), men å den andra sidan före med afseende på järnmalm (7,468,500 tons mot 2,087,166 s. å.). Att Spanien det oaktadt i ekonomiskt hänseende har ett så dåligt anseende, beror naturligen på dess genomusla styrelse, som fört statsfinanserna in i ett ohjälpligt virrvarr. Men från dem får man icke draga någon slutsats rörande privatekonomien. I Italien, hvars statsfinanser åtminstone äro skapliga i jämförelse med de spanska, härskar värklig nöd, och vissa distrikt, såsom Sicilien, torde väl i ekonomiskt hänseende höra till de olyckligaste på jorden.

Men om spanioren ekonomiskt skiljer sig från italienaren, afviker han ännu mer från honom i religiöst afseende. Italienaren är öfver hufvud taget icke religiös i vår mening. Väl lider landet som bekant ej någon brist på prester och munkar, och med de lägre klassernas fritänkeri är det väl ej så farligt, åtminstone icke på landet och i de smärre städerna. Vid de religiösa festerna äro kyrkorna

vanligen öfverfulla, och helgonprocessionerna hafva fortfarande stor anslutning. Men till hela sin läggning är italienaren afgjordt världslig, och kristendomen har icke lyckats att döda den gamle hedningen inom honom. Under de stora helgerna dansar och sjunger man, man dricker och gör sig glad, kyrkan smyckas med blommor och brokiga förhängen, och öfver det hela hvilar något af antikens naiva festglädje. Spanioren med sitt mera tunga temperament tyckes taga saken mera på allvar, och de spanska kyrkorna gjorde ej samma intryck af glada festhallar som de italienska. De män och kvinnor, som lågo och bådo vid altarna framför de groteskt utstyrda, målade och påklädda träbilderna, gingo fullkomligt upp i sina böner, och några af dem gjorde nästan intryck af att vara gripna af extas. Att kyrkan här faktiskt behärskar folket, är därför helt naturligt.

För öfrigt föreföll folket att vara godt och beskedligt. Någon vana att bedraga främlingar hade åtminstone icke de spaniorer, jag råkade, och för min del kan jag icke klaga öfver, att jag blifvit narrad eller uppskörtad af någon människa. Men å den andra sidan saknade man den vakna, lifliga italienska intelligensen, som väl icke alltid går i spann med en sträng moral, men hvars älskvärdhet främlingen nästan mot sin vilja måste erkänna, äfven när det kostar honom några slantar att råka ut för den. Fick en spanior för litet drickspengar, såg han trumpen ut, men sade i allmänhet ingenting, under det att italienaren vid dylika tillfällen utvecklar en värklig vältalighet. Fick han för myc-

ket, yttrade han häller ej någonting, och såg för öfrigt just ej mycket gladare ut. Han saknar också italienarens lätthet att begripa och göra sig begriplig, och denna förmåga afhjälpes ej genom någon utbredd språkkunskap. Äfven bland de bättre klasserna talade endast få franska, och om andra språk var det nästan aldrig fråga. Till dylika studier är spanioren både för stolt och för själftillräcklig, och han har äfven mindre behof än italienaren af att meddela sig med främlingen, ty något turistland är Spanien tydligen icke. Undantager man de större städerna tyckas främlingar vara ganska sällsynta, och både i Burgos och Salamanca var, så vidt jag vet, jag den enda utländingen vid den tämligen talrika table d'hôten på de resp. städernas förnämsta hotell.

Ej häller är den yttre likheten stor mellan italienare och spaniorer, och så vidt jag vågar lita på de flyktiga iakttagelser, jag kunnat göra, är folktypen ganska olika i skilda delar af Spanien. I norr är den fula, knotiga och vulgära baskiska eller iberiska typen den förhärskande; den trygga, kraftfulla, ofta feta kastilianska bonden erinrade nästan mest om den germanska bondetypen och motsvarar ej illa den föreställning, man vill göra sig om goternas ättlingar. Vacker är blott den fina andalusiska typen, som mest påminner om den italienska och som i sin ideala, men icke ovärkliga gestalt är oss känd från Murillos taflor. Jag förestälde mig ett ögonblick, att denna nobla typ fått sitt särmärke från Andalusiens gamla mohriska befolkning, men i Granada återfanns den knappast,

ehuru mohrerna där ju härskade vida längre än i Andalusien. Måhända är därför denna gissning utan all grund, men kanske kan olikheten också förklaras däraf, att den gamla mohriska befolkningen i Granada fördrefs af segrarna, under det att mohrerna i Andalusien sammansmält med de kristna.

Äfven den spanska naturen är ganska skiftande.

Infärden i Spanien är mer än ståtlig. Trakten söder om Bordeaux är ett fult lågland, sandreflar, bevuxna med en gles tall- och granskog. Men vid Biarritz ändras sceneriet med ens. På den ena sidan utbreder sig den majestätiska, bländande oceanen, på den andra höja sig Pyreneernas djärfva konturer, och det hela omgjutes af denna klara, genomskinliga sydländska luft med dess känsliga, nobla dagrar. Därefter fördjupar järnvägen sig in i det romantiska baskiska bärglandet, genom smala pass och breda dalsänkor, längs sluttningarna af de väldiga bärgstopparna, och man tycker sig här nästan försatt till Toscana. Men vid den kastilianska gränsen slutar romantiken och Sancho Panzas land börjar. Hela det mellersta Spanien är, så vidt jag hade tillfälle att se, en tämligen enformig högplatå, visserligen här och hvar genomdragen af bärgskedjor, men dessa sakna denna plastiska skönhet, som utmärker Pyreneerna och Apenninerna. Först i söder, egentligen först i Granada, får landskapet åter den italienska bärgskaraktären, och man förstår, hvarför det visigotiska väldet längst bibehöll sig i Asturien samt det mohriska längst i Granada. Båda provinserna äro vilda bärgs-

trakter, genombrutna af lätt försvarade pass, och båda äro därför af naturen danade till en förföljd folkstams sista tillflyktsorter.

Naturskönt är egentligen blott, så vidt jag fann, det norra och det södra Spanien, och endast i södern hafva landskapet och städerna en fullt sydländsk karaktär. Både i Burgos och i Madrid är klimatet ganska bistert; i slutet af Maj var där knappast varmare än i Sverige, och i Juni lär det i Burgos kunna falla snö.

Den, som önskar studera spansk konst, bör väl ingalunda försumma att se Burgos, Salamanca, Toledo och Madrid. Burgos' katedral kan nästan likställas med ett museum, Salamanca är öfverfyldt af intressanta byggnader, Toledo har sitt egendomliga pittoreska läge och sin märkliga dom, Madrid sitt världsberömda Pradogalleri, som, om det än icke, såsom ofta påstås, går upp mot Louvren, Palazzo Pitti och National Gallery, likväl är en bland världens främsta tafvelsamlingar. Men det konsthistoriska intresset är nästan allt, och det är, som om Burgos och Toledo voro döda städer — men döda icke i samma mening som Ravenna, där man tycker sig vandra liksom i en förtrollad stad, i hvilken tidens ur plötsligt stannat af. Här får man snarare intrycket af, att staden dött af — ledsnad; åtminstone synas invånarne på väg att göra det, och när man slutat att se på kyrkorna, vet man sannerligen ej, hvad man skall taga sig till. I Salamanca hade man åtminstone på morgnarne rätt färgrika och pittoreska torgscener med kacklande höns och skri-

kande gummor, men Burgos var en enda stor gäspning.

Madrid, hvaröfver spaniorerna äro så stolta, är i mina ögon en bland Europas banalaste städer. Men så är också staden en uppkomling, som har parvenyens alla olater. Husen äro antingen fula, moderna praktbyggnader utan själ eller ock stillösa hyreskasärner. Gatorna hafva icke de parisiska avenyernas glädtighet, elegans och öfverlägsna storstadsmässighet, och ej häller det pittoreska behag, som de förfallna medeltidsstädernas krokiga och sneda gränder ännu bevarat. Här är det ett ledsamt »midt emellan», som röjer uppkomlingen bland städer. Med ett ord: Madrid är lika själlös, som Stockholm skulle blifva, om man strök bort det pittoreska Södermalm och vår gamla, aristokratiska »stad», märket på, att Stockholm är en *gammal* stad med anor och icke blott en mera pösande tvillingbroder till nybygget uppe vid Malmbärget. Och Madrid saknar dessutom Stockholms härliga läge, som försonar så många af invånarnes arkitektoniska synder.

Men Madrid är häller ingen spansk hidalgo med ett stamträd upp till Rodrigo och Cid, utan i själfva värket en novus homo, hvars värkliga anor ej sträcka sig mer än en två hundra år tillbaka i tiden och som kommit sig upp genom hofgunst och ej genom egna förtjänster.

På 900-talet fanns här väl ett mohriskt kastell, och i dess skydd hade en liten by vuxit upp. Under hela medeltiden förblef denna tämligen obetydlig, och ännu i början af 1500-talet steg invå-

narantalet ej till mer än 3,000. Det var Filip II:s härskarnyck, som bestämde, att denna obetydliga, osunda och fult belägna by skulle blifva den stolta spanska monarkiens hufvudstad. Men Madrid ville det oaktadt ej växa till, och regeringen drog själf försorg om att hindra det. Man tog sig nämligen före att utfärda det mera originella än praktiska påbudet, att ägarne till alla *större* hus skulle vara skyldiga att, när så påfordrades, mottaga inkvartering af hoffolk och adel, och följden blef naturligtvis den, att man väl vaktade sig för att uppföra några dylika, i dubbel mening dyrbara byggnader. Ända till 1700-talets början fortfor därför Madrid att vara ett hof, omgifvet af en hop usla kojor. Den nuvarande staden härrör i det hela först från 1800-talets början — således från arkitekturens stillösaste och mest andefattiga period.

Madrid är därför egentligen blott en stad för den, som önskar studera Pradogalleriet eller är amatör af tjurfäktningar, och hvarken folk eller stad ger en något intryck af sydlänskt lif. Puerta del Sol, denna bråkiga, af spårvagnar uppfylda plats, har intet, som erinrar om Roms härliga Piazza Colonna.

Först i Cordova är det, som södern slår ut i hela sin berusande skönhet, och orientens fantastiska, färgrika värld har här, trots sju århundradens kristna mässor, icke kunnat fullständigt utplånas i denna nu visserligen obetydliga stad, som dock en gång var den muhamedanska bildningens centrum, den enda plats i Europa, där vetenskaplig forskning bedrefs under de århundraden af kristendomens historia, som man kallat »de mörka».

Gatuplanen är antagligen densamma, som den var på den mohriska tiden. Med undantag för några nyanlagda avenyer består hela staden af ett slingrande nät af gränder, som likt arabesker löpa om och i hvarandra, men trots detta är Cordova alldeles fri från det snusk, som eljes är så vanligt i de sydländska, äfven de franska städerna. Husportarne fullkomligt glänste, och på ett par ställen såg jag, huru husets tjänstefolk putsade ren gatan framför huset, alldeles som man gör rent ett förmak.

De trånga gränderna äro onekligen till fördel för staden, och de, som anlade dem, visste nog, hvad de gjorde. Tack vare dem har vandraren ständigt en kylande svalka under det brännande solbadet, och de friska brisarne spela här också rätt igenom. Öfver de ställen, där gatorna något vidga sig, hade man dessutom ofta spänt soltält för att bereda de promenerande skugga. Husen äro låga, vanligen blott en à två våningar höga, och sin egentliga karaktär få de genom dessa härliga »patios», som nästan ensamt förtjäna en resa till Cordova och som gifva staden dess egendomliga cachet.

Liksom i orienten intresserar man sig i Cordova fortfarande föga för boningshusets yttre, som endast lifvas af dessa karaktäristiska balkonger, bakom hvilkas spjäljalousier så ofta ett vackert andalusiskt ansikte tittar fram. Bostaden är ett hem, hvars naturliga centrum ligger i husets midt, i pation eller den öppna gården, och det är därför på dennas prydande, som man nedlagt den mesta sma-

ken och de största omkostnaderna. Vanligen omgifves gården af en öppen arkad, uppburen af smärta kolonner med vackra, någon gång antika kapitäl, golfvet utgöres i regeln af marmor, och i midten spelar en liten springbrunn, hvars sakta, melodiska plaskande gifver denna kyliga, undangömda plats en ny charme och en ökad känsla af svalka. Kring kolonnerna, högt upp på husets väggar, slingrar sig ett nät af röda, gula eller hvita rosor — vi äro just nu i den bästa rostiden — och själfva pation fullkomligt skimrar af olikfärgade krukväxter. På de större gårdarne höja sig resliga palmer och lummiga oranger, och det hela omramas, längs husväggen, af en majolikafris i dessa nobla, diskreta färger, som värka liksom en dikt och kyla såsom sorbet.

Då man fördjupar sig i Cordovas slingrande labyrint af gator och vid hvartannat steg får genom den ständigt öppna porten kasta en blick in i dessa idylliska patios, erinrar man sig ovillkorligen Snoilskys mästerliga dikt:

En liten gård i fyrkant, innesluten
På alla sidor af en pelargång.
Ett utspändt soltält mottar i sitt fång
Hvar pil af eld från middagshimlen skjuten.

Inom en krans af rosenlager knuten
Ett marmorbäcken med ett vattensprång,
Där bubblans prisma brister hvarje gång
Som ett melodiskt afsked till minuten.

Då jag för första gången besökte Cordova — jag kunde nämligen, trots den knappa tiden, ej underlåta att upprepa besöket — var staden kanske lif-

ligare än annars, ty dagen därpå skulle stadens »feria». firas med tjurfäktning, hästmarknad o. s. v. Då jag på morgonen vandrade kring utanför staden, möttes jag därför ständigt af häst- och åsnedrifter, som under stoj och skrik drefvos till marknaden, och på stadens förnämsta aveny redo duktiga, landtliga ryttare kring för att visa sina djur. Det var ett nöje att iakttaga både de ypperliga, eldiga andalusiska hästarne och de kraftfulla, vackra bönderna i deras bredskyggiga hattar, där de — ofta med en liten pojke framför sig på sadelknappen och med den oundvikliga cigaretten i mun — kunde drifva fram en hjord på tio à femton hästar. Och hvilket lif, då dessa hjordar någon gång stötte samman och blandade sig med hvarandra!

Vid den ena stadsporten hade ett zigenarfölje slagit sig ned, och detta förminskade icke det brokiga intrycket. Småungarne spatserade kring i den soliga morgonluften alldeles spritt nakna, och endast några mera sprättiga voro iklädda skjorta. Naturligtvis var jag inom ett ögonblick omgifven af hela skaran, och då jag bland dem utdelade några cigaretter, belönades detta ädelmod med jubel och handklappningar från hela lägret.

Detta var utanför staden, men i själfva Cordova rådde fortfarande samma drömlif, och marknaden kunde icke fördrifva den atmosfär af saga, som låg utbredd öfver dess trånga gränder. Lifligast erfor jag detta intryck, då jag slog mig ned utanför den gamla moskéen, nu den kristna katedralen, som ännu äger kvar den öppna arkadom-

gifna förgård, som fanns här redan på den moh-riska tiden. Högstammiga palmer breda sina yfviga kronor öfver denna Patio de los Naranjos — orangegården —, och i deras skugga flödar en väldig fontän, från hvilken traktens kvinnor hämta vatten i dessa rymliga, vackra lerkrus, som äro så karaktäristiska för orienten. Men i arkaderna och på bänkarne under orangeträden drömmer ett femtiotal sysslolösa lättingar bort sitt lif medan de lyssna till vattendropparnes fall och det aflägsna sorlet af kvinnornas skvaller vid brunnen, och bland dessa drömmare befinner sig snart också jag — hvarför arbeta och äflas, då det är så ljufligt att göra ingenting och endast lyssna till, huru minuterna tona bort likt fontänens vattenstänk?

INNEHÅLL.

ROMERSKA STRÖFTÅG:

I PROVENCE OCH SPANIEN:

De olika »anteckningarna» i denna del äro, liksom i den förra, nedskrifna vid olika tillfällen, dock icke längre tillbaka än för några år sedan, och kunna med anledning häraf möjligen i en eller annan punkt vara föråldrade. De olika åren äro, då detta kan vara af någon vikt, angifna i det ifrågavarande stycket.

Bilderna i detta arbete äro lånade:

de å sidan 19, 30, 33, 34, 121 från Lanciani: Ruins and Excavations of Ancient Rome (London 1897);

de å sidan 37, 77, 81, 91, 103, 105, 109, 111, 119, 175 från Ch. Huelsen: Das Forum Romanum (Rom 1905);

den å sidan 169 från E. Rodocanachi: Le Capitole Romain (Paris 1904).

